

ЭРДЭМ

СОЁЛЫН ЖИМЭЭР
THE CULTURAL WAY

ШИНЖИЛГЭЭ

ᠡᠷᠳᠡᠮ

ᠰᠢᠨᠵᠢᠯᠢᠭᠡᠭᠡ

Эрхэлсэн: Э.Итгэл

ISSN: 2791-1446

© Sodon Soyod Publishing, Mongolia

СОЁЛЫН ЖИМЭЭР
THE CULTURAL WAY

ISSN: 2791-1446

БОТЬ IX (№1)

Редакцын зөвлөл:

Доктор (Sc.D)	Д.Бадамдорж	(Монгол)
Доктор (Ph.D)	Л.Чулуунбаатар	(Монгол)
Доктор (Ph.D)	Л.Хурцбаатар	(Герман)
Доктор (Ph.D)	Цолмон	(БНХАУ)
Доктор (Ph.D)	Бао Ургаацэцэг	(БНХАУ)
Доктор (Ph.D)	Н.Мягмар	(Монгол)
Доктор (Ph.D)	Л.Хасбаатар	(БНХАУ)
Доктор (Ph.D)	Б.Болд	(Япон)
Доктор (Ph.D)	Залгаабаяр	(БНХАУ)

“СОЁЛЫН ЖИМЭЭР” Соёл Судлалын Төвийн

Эрдэм шинжилгээний редакцын зөвшөөрлөөр хэвлэх, улирал тутмын сэтгүүл

Улаанбаатар 2024

ISSN: 2791-1446

© Sodon Soyod Publishing, Mongolia

СОЁЛЫН ЖИМЭЭР
THE CULTURAL WAY

ISSN: 2791-1446

VOLUME IX

Editorial board:

Doctor (Sc.D)	Badamdorj. D	(MGL)
Doctor (Ph.D)	Chuluunbaatar. L	(MGL)
Doctor (Ph.D)	Qurčabaatar. L	(GER)
Doctor (Ph.D)	Tsolmon	(PRC)
Doctor (Ph.D)	Bao Urgaatsetseg	(PRC)
Doctor (Ph.D)	Myagmar. N	(MGL)
Doctor (Ph.D)	Qasbaatar. L	(PRC)
Doctor (Ph.D)	Bold. B	(JAP)
Doctor (Ph.D)	Zalgaabayar	(PRC)

Edited by: Itgel. E

THE CULTURAL WAY
CENTER FOR CULTURAL STUDIES
Printed with permission of editorial board
a quarterly journal of research
Ulaanbaatar 2024

ISSN: 2791-1446

© Sodon Soyod Publishing, Mongolia

СОЁЛЫН ЖИМЭЭР THE CULTURAL WAY

ГАРЧИГ

1. Л.Чулуунбаатар

АЗИЙН БӨӨ НАРЫН ХАРАНХУЙ ОРНЫ ТУХАЙ ОЙЛГОЛТ.....1

2. Кань Хай Ин

МОНГОЛ ХЭЛЭН ДЭХ МОНГОЛ УТГА ЗОХИОЛЫН ТҮҮХ СУДАЛГАА ЖИЧ
ТҮҮХ БИЧЛЭГИЙН ТУХАЙ ӨГҮҮЛЭХ НЬ.....6

3. Ван Ин

ХАЙР ДУРЛАЛЫН МӨНХИЙН ДУУЛАЛ.....26

4. Б.Туяа

П.ХОРЛООГИЙН СУРГАН ХҮМҮҮЖЛИЙН ҮЗЭЛ САНАА БҮХИЙ ТАЙЗ,
ДЭЛГЭЦИЙН БҮТЭЭЛ.....36

5. Ашихан

БҮРЭГ СУРАЛЦАГЧДЫН ХЭЛНИЙ ХАРИЛЦААНЫ ЧАДВАРЫГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ
НЬ.....57

6. Ань Нин

ЧИН УЛСЫН ДУНД ҮЕИЙН ХӨВӨӨТ ШАРЫН СҮРЭГ БА ЦАХАР ХӨВӨӨТ ШАР
ХОШУУНЫ НУТГИЙН ХИЛИЙН ШИНЖЛЭЛ.....67

СОЁЛЫН ЖИМЭЭР
THE CULTURAL WAY

CONTENT

1. Chuluunbaatar. L

Asian Shaman's concept of the darkness land

2. Kan Hai Ying

On historical research and historical writing of Mongolian literature
in Mongolian language

3. Wang Ying

Eternal love song

4. Tuya. B

P. Horloo's stage and screen work with educational ideas

5. Asiheng

Enhancing communicative language teaching for quiet students

6. An Ning

The study on the boundary of bordered Yellow banner pasture and
Chahar bordered yellow banner in the middle of Qing dynasty

СОЁЛЫН ЖИМЭЭР THE CULTURAL WAY

ЭРХЛЭН ХЭВЛҮҮЛЭГЧИЙН ҮГ

Энэ удаагийн дугаарт Монголын Үндэсний Их Сургууль, Өвөр Монголын Их Сургууль - Монгол Судлалын Дээд Сургууль, Хаалган хот дахь Удирдлагын Сургууль, Хө Тао Дээд Сургууль зэрэг эрдэм шинжилгээний байгууллагуудын эрдэмтэн багш, докторант, магистрантуудын өгүүлүүд багтав. Эрдэм шинжилгээний үйл хэргийг чин сэтгэлээсээ дэмжин, зөвлөгөө шүүмжээ харамгүй хайрладаг номын садан, нөхөддөө ихэд баярлаж байна. Аливаа судалгааны ажил бүхнийг хүч хөдөлмөр, хөрөнгө санхүүгүйгээр төсөөлөхийн аргагүй билээ. Тус дугаарыг хэвлүүлэхэд онцгойлон дэмжлэг үзүүлсэн эрхэм анд С.Баярхүүд чин сэтгэлийн талархал илэрхийлье.

Өвөр Монголын Их Сургуулийн докторант

Эрдэнэхуягийн Итгэл

2024 оны 3 сар

НОМЫН ЦАГААН БУЯН ДЭЛГЭРЭГ

АЗИЙН БӨӨ НАРЫН ХАРАНХУЙ ОРНЫ ТУХАЙ ОЙЛГОЛТ

Л.Чулуунбаатар*

Азийн бөө нарын дунд харанхуйн орон буюу бөөгийн онгодоороо очдог орны тухай ойлголт байдаг. Эрт цагаас Азийн ард түмэн үхэгсэдийн сүнс тэнгэрт халин оддог хэмээн үзэх бөгөөд талийгаачийн хэрэглэж байсан хувцас юмс, гоёл чимэглэлийг шатаан үддэг ёс нийтлэг байна. Энэ нь түүний амьд ахуйдаа хэрэглэж байсан эд юмсын сүнсийг галын утаагаар тэнгэрт дэгдээж байгаа зан үйл юм.¹ Одоо ч гэсэн монгол үндэсний бөө нар өвгөдийн онгод шүтээндээ тахил өргөхдөө бүхэл хонины шүүсийг шатаан өргөх зан үйл үйлчилсээр байна. Эрт цагаас улбаатай монгол харын бөөд нартын орон, харанхуйн орон гэсэн хоорондоо маш уялдаатай ойлголт бий.

Нартын орон нь бидний оршин буй энэ ертөнц бөгөөд харанхуйн орон нь нас барсан хүмүүсийн сүнс очдог тэнгэрийн нэгэн доод давхраа юм гэж үздэг байна. Бөө хүний сүнс энэ харанхуйн оронд очиж онгод болдог хэмээн үздэг байна. Тийм болохоор монгол хэлэнд “нас барсан” хэмээхийг хүндэтгэн хэлэхдээ “өөд боллоо”, “тэнгэрт халив”, “тэнгэр боллоо” хэмээн хэлдэг нь сүнс тэнгэрт очдог хэмээх санааг агуулж байгаа юм. XV зууны үеэс Монголд дэлгэрсэн шарын шашны нөлөө монгол бөөд тусч харанхуйн орон хэмээх ойлголтод ч өөрчлөлт орсон байна. Бөө нар онгодоо дуудахдаа “дээд тэнгэрээс нижигнэнхэн буудаг хайрхад, дэвжид лусаас цухалзанхан гардаг хайрхад”² хэмээн дууддаг. Эндээс харахад сүнс онгодын орших орон дээр ч байна, доор ч байна хэмээн ойлгож болно. Сүнс онгодын орших дээр, доор хоёр ертөнц байвал амьд хүмүүс бидний орших нарт ертөнц гэж бас байх бөгөөд шарын нөлөө орсон бөөд гурван ертөнц хэмээх ойлголт бий болжээ.

* МҮИС-ийн доктор, профессор

¹ О.Пүрэв, Монгол бөөгийн шашин, УБ., 1999, х 109

² О.Пүрэв, Монгол бөөгийн шашин, УБ., 1999, х 112

THE CULTURAL WAY

Судлаач Ч.Далай³, Х.Буянбат⁴ нар “дунд ба доод ертөнцийн хооронд үл мэдэгдэх ертөнц бий бөгөөд хүмүүс үхэхээр голдуу энэ ертөнцөд очно” хэмээсэн байна. Тэгвэл судлаач Ёнсог “сүнс дээр, дунд, доор ертөнцийн доор ертөнцөд очдог” хэмээн тайлбарлаад энэхүү доод ертөнцийг харанхуйн орон болно хэмээсэн байна. Энэ нь тамын орны тухай бурхны шашны ойлголттой дөхөж очиж байгаа юм.

Сибирийн бөө нарын дунд ч гурван ертөнцийн тухай ойлголт байдгийг бөө судлаач Элиде⁵ 1974 онд бичсэн “Бөөгийн шашин” номдоо бичсэн байдаг.

Харин дархад бөө нарын дунд гурван ертөнцийн тухай ойлголт бараг байхгүй бөгөөд энэ нь бурхны шашны нөлөө бага орсон хийгээд хоёрт зах хязгаар нутагт хуучны уламжлал ойлголтоо хадгалсаар өдий хүрсэнтэй холбон үзэх хэрэгтэй. Бернийн Их Сургуулийн докторант Жүдит Хангартнерийн дархадын удган Умбаанар зуруулсан харанхуйн орны дээрх

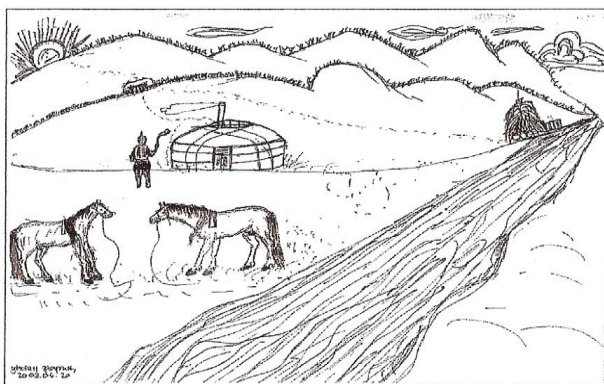

Figure 3: Umban's drawing of a shamanic landscape (20.6. 2003).

зургаас тод харагдана.

Эрдэмтэн О.Пүрэвийн бичсэнээр Чойн Долгор удган онгод орох гэгчийг тайлбарлахдаа “онгодоо дуудаж байтал ямар нэг үл үзэгдэгч хий юм гэнэт тэврээд авах шиг болсноос хойш бие гэдэг хачин сайхан хөнгөн болоод л гэрээсээ гараад хатиралтай сайн морь унаад явчих шиг болдог юм. Тэгээд л алсад цэнхэрлэн харагдах их уулсын наана униар татсан их хөндийгөөр давхиж явтал урдаас хан буурал аав, хатан буурал ээж болон лусын эзэд нэг нэгээр угтан ирээд уулздаг. Тэгэхээр л ухаан алдчихдаг юм даа онгодууд

³ Ч.Далай, Монгол бөөгийн товч түүх, УБ., 1959, х 42

⁴ Х.Буянбат, Монголын бөөгийн шашны учир, Өвөрмонгол, 1985, х 86

⁵ Elide, Mirsea, Shamanism, Archaic Techniques of Ecstasy, 1974, Princeton, University Press

THE CULTURAL WAY

ирснээс хойш юу ярьж, ямар байдалтай байсныгаа огт мэддэггүй”⁶ хэмээсэн байна. “Алсад цэнхэрлэн харагдах их уулсын наана униар татсан их хөндий” хэмээн хэлж байгаа нь хэдийгээр харанхуйн орноо хэлж байвч манай энэ ертөнцтэй адил дүр зураг бууж байна. Английн эрдэмтэн Хампри “Shamans and elders” хэмээх номдоо “Дээд дунд доод гурван ертөнцөс бүрдэнэ хэмээх гурван ертөнцийн тухай ойлголт хойт Азийн ард түмнүүдийн зохиол бүтээлд байнга тааралддаг One often meets in the literature the idea that the peoples of North Asia think in terms of a tripartite cosmos, consisting of an upper world (the sky), a middle world (the earth), and an underworld”.⁷ XX зууны эхэн үеийн Дагуурын бөө нарын гурван ертөнцийн ойлголтод тулгуурлан сайн хүмүүсийн сүнс тэнгэрийн оронд муу хүмүүсийн сүнс доод ертөнцөд бас зарим нь манай энэ ертөнцөд эргэж ирдэг хэмээн бичсэн байна. Эрдэмтэн Г.Д.Санжеев⁸ 1927 онд бичсэн номдоо XX зууны эхэн үеийн буриадуудад гурван ертөнцийн ойлголт байгаагүй хэмээн дурдсан байна. Оросын эрдэмтэн Б.Дорж энэ талаар бас дурдаагүй. Германы эрдэмтэн Хайсег бичихдээ бурхны шашны нөлөө бөөд орохоос өмнө гурван ертөнцийн тухай ойлголт байгаагүй хэмээн тайлбарлаж байна.

1920 иод оны үед Н.Поппе⁹ дагуур нарын сонирхолтой үлгэрийг тэмдэглэн авсан байдаг. Түүнд Их Юань улсын үед нэг залуу гол өгсөж явсаар агуйн амаар орж шал өөр ертөнцөд аялсан бөгөөд тэр ертөнцийн хүмүүс хүний ертөнцийг орхисноос хойш бид энд хэдэн мянган жил болж байна хэмээсэн гэж бичсэн байдаг. Энэ үлгэр АНУ-ын нэрт бөө судлаач Майкл Харнерийн¹⁰ доод ертөнцөд аялсан ойголттой адилавартай байгаа бөгөөд өөр ертөнцөд аялахын тулд агуй, модны нүд, хаалга зэрэг нүхтэй олон зүйлийг ашиглаж болно гэсэнтэй орох арга нь адил байна. Тэгж аялахдаа луутай уулзсан хэмээсэн байдаг. Монголын Сайхантуяа удган “би харанхуйн оронд аялж явахдаа луутай таарсан” хэмээн хуучилсан нь М.Харнерийн үгийг баталгаажуулж байна. Бурхны шашны нөлөө бага орсон Якутын бөө нарт

⁶ О.Пүрэв, Монгол бөөгийн шашин, УБ., 1999, х 113

⁷ Caroline Humphrey with Urgunge Onon, “Shamans and elders”, Oxford, 2003, p 119

⁸ Sanjeev Garma D, 1930, The Darhad, Leningrad, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR

⁹ Poppe N.N, 1930, Dagurskoye Narechiye (The Dagur Dialect), Leningrad, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR

¹⁰ Michael Harner, The Way of the Shaman, Harper One, 1990

THE CULTURAL WAY

гурван ертөнцийн тухай ойлголт ¹¹ байдаг нь харанхуйн орны тухай ойлголтыг будлиантуулж байна.

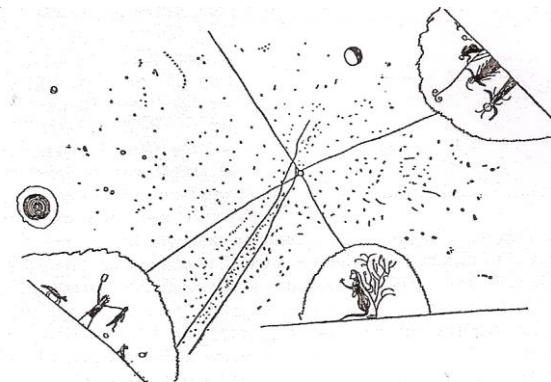

Fig. 218. Chukchee Sketch representing the Sky and the Lower Worlds.

Гэвч сүнс онгодоор аялан очиж болдог бас тэндээс сүнс онгодыг ирүүлж уулзаж болдог тийм зэргэлдээ ертөнц байна гэдэг нь баттай юм. Туршлагагүй, олон жил болоогүй бөө нар энэ ертөнцөөс онгодыг урин ирүүлж хэрэгтэй зүйлд ашигладаг байна. Харин олон жилийн туршлагатай сүнсээ жолоодох төвшинд хүрсэн бөө бол тэр оронд айлчлан очиж, тэндээс үхэгсэдийн сүнсийг буцаан авчирч амьдруулах чадалтай байна. Эрдэмтэн О.Пүрэв энэ талаар “Багш бөөгөөр харанхуйн оронд аялах замаа заалгаснаас хойш шавь бөө гурав дахь жилээс хойш харанхуйн орноор бие даан ганцаар аялах чадварыг эзэмшдэг гэдэг. Багшаар замаа заалгах эхний долоо хоног дотор онгод орсон анхны шөнөөс харанхуйн орон гэгчтэй танилцаж эхлэнэ. Энэ өдрөөс хойш улам улмаар суралцан 15 –аас дээш жил бөөлсны эцэст харанхуйн оронд их хол зайд бараг сансар хүртэл аялах чадвартай болдог. Ийм чадвартай болмогц бусдад багшлах нь сайн бөө төрүүлэх эх сурвалж юм. Тиймгүй бол шавь нь түүхий болно”¹² хэмээсэн байна.

Мин улсын үеийн Нишин удган “харанхуй газраа сүнсийг нэхэхээр одмуй, үхээрийн улсад таамаглаж одмуй, муу газраа амыг авахаар одмуй, унасан сүнсийг цөлбөн авахаар эчмүй”¹³ хэмээн бөөлж Сэргүдэй Фияангугийн сүнсийг Эрлэг номун хааныхаас аван буцаж ирэн амилуулж

¹¹ Wasldemar Jochelson, *The Yakut*, New York City, 1933, p 310-311

¹² О.Пүрэв, *Монгол бөөгийн шашны нэр томъёоны тайлбар толь*, УБ., 2003, х 209

¹³ “Нишин удганы бичиг”, Манж хэлнээс орчуулж, эх бичгийн судалгаа хийсэн Т.Отгонтуул, УБ., 2009, х 78

THE CULTURAL WAY

байна. Ингэж харанхуйн оронд зорчиж, сүнсийг нь буцаан авчирч дахин амьдруулах бөө цөөн боловч байна. Бурхны шашинд гэгээн хутгийг олсон лам хүн ийм зүйл хийж чадах бөгөөд ийм чадалтай болтлоо урт удаан хугацааны бясалгалын хөдөлмөр туулдаг шиг бөө бас олон жилийн хөдөлмөрөөр харанхуйн оронд аялах онгодын чадал суудаг байна. Нишин удганы бичигт дурдсанаар “манай тосгонд гурав, дөрвөн бөө буй. Цөм хоол мэхэлж идэх бөө нар, гагцахуу өчүүхэн архи, нэг тахиа, атга боорцог зэргээр тахил тахиж хоол бэлтгэж байх бөө нар болой”¹⁴ гэсэн нь чадалгүй хуурамч бөө бас олон байхыг хэлсэн болой. Тийм бөө одоо Монгол маш олон байна. Тэднээс харанхуйн орны тухай асуухад огт төсөөлөлгүй байдаг.

Тийм болохоор Азийн бөө нарын дунд зэргэлдээ орших ертөнц буюу харанхуйн орон гэсэн ойлголт бүгдэд нь буй бөгөөд харин түүнд очиж аялж, ид шидийн хүчийг үзүүлж чадах нь нэн ховор байна.

Summary:

Among the shamans of Asia, the concept an adjacent world or realm of darkness is common to all, but it is extremely rare to be able to travel to it exert magical powers.

НОМ ЗҮЙ

1. Х.Буянбат, Монголын бөөгийн шашны учир, Өвөрмонгол, 1985
2. Ч.Далай, Монгол бөөгийн товч түүх, УБ., 1959
3. Caroline Humphrey with Urgunge Onon, “Shamans and elders”, Oxford, 2003
4. Elide, Mirsea, Shamanism, Archaic Techniques of Ecstasy, 1974, Princeton, University Press
5. Michael Harner, The Way of the Shaman, Harper One, 1990
6. ”Нишин удганы бичиг”, Манж хэлнээс орчуулж, эх бичгийн судалгаа хийсэн Т.Отгонтуул, УБ., 2009
7. Poppe N.N, 1930, Dagurskoye Narechiye (The Dagur Dialect), Leningrad, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR
8. О.Пүрэв, Монгол бөөгийн шашин, УБ., 1999
9. О.Пүрэв, Монгол бөөгийн шашны нэр томъёоны тайлбар толь, УБ., 2003
10. Sanjeev Garma D, 1930, The Darhad, Leningrad, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR
11. Wasldemar Jochelson, The Yakut, New York City, 1933

¹⁴ ”Нишин удганы бичиг”, Манж хэлнээс орчуулж, эх бичгийн судалгаа хийсэн Т.Отгонтуул, УБ., 2009, х 69

МОНГОЛ ХЭЛЭН ДЭХ МОНГОЛ УТГА ЗОХИОЛЫН ТҮҮХ СУДАЛГАА ЖИЧ
ТҮҮХ БИЧЛЭГИЙН ТУХАЙ ӨГҮҮЛЭХ НЬ

Монгол үндэстний өнөөгийн утга зохиолын түүхийн сургалтын хүрээнд

Кань Хай Ин*

ХУРААНГУЙ

Утга зохиолын түүхийн үүрэг нь нэг талаар уншигч, шүүмжлэгчийн тайлбарлах, шүүмжлэх, сонирхох явцын тасралтгүй өөрчлөлтийг дүрслэх ба нөгөө талаар хамтын зохиогч хийгээд түүний төрөл зүйл, хэлний уламжлал зэрэг зохицол бүтээлийн хамтын хөгжлийн явц жич утга зохиолын дотоод бүтэц дэх зохиол бүтээлийн хөгжлийн явцыг эрж хайдаг. Тус өгүүлэлд монгол хэлэн дэх монгол утга зохиолын түүх судалгааны тухай гол бодитой сургах материал ба сурах бичгийн тухай судлал, түүх бичлэгийн арга зарчмын тухай судлал, түүх товчоон ба түүний соёлын үндэс сурвалжийн тухай судалгаа хийх гурван талаас судалгаа өрнүүлэх болно.

Түлхүүр үгс: *Монгол хэл, монгол утга зохиолын түүх судалгаа, түүх бичлэг, арга зарчим*

Утга зохиол нь хөгжлийн явцдаа ухамсартай буюу ухамсаргүйгээр соёлд гэдрэг үйлдэл үзүүлж, бүх шат үеийн соёлын эргэлт хийгээд түүний дахин цогцлолтод оролцдог. Соёл бол түүхийн шалтгаан үр дүнгийн харьцааны дунд дутагдаж болшгүй зууч болно¹. Утга зохиолын түүхийн мөн чанар нь бодит ахуй ба гоо сайхны нэгдэл мөн. Утга зохиолын түүхийн хөгжлийн явц бол сайхан цаг ба хам цагийн

* Өвөр Монголын Их Сургууль

Монгол Судлалын Дээд Сургуулийн багш, дэд профессор

Судалгааны чиглэл: *Харьцуулсан утга зохиол ба Дэлхийн утга зохиол*

¹ 唯物史观与文学史编写林继中《江海学》1994•3, 158页

THE CULTURAL WAY

нэгдэл мөн². Утга зохиолын түүх судалгаанд авч үзвэл, хүмүүсийн үйлдэл ажиллагаа бол мөн ч судалгааны гол бай болно³. Утга зохиолын түүхийн үүрэг нь нэг талаар уншигч, шүүмжлэгчийн тайлбарлах, шүүмжлэх, сонирхох явцын тасралтгүй өөрчлөлтийг дүрслэх ба нөгөө талаар хамтын зохиогч хийгээд түүний төрөл зүйл, хэлний уламжлал зэрэг зохицол бүтээлийн хамтын хөгжлийн явц жич утга зохиолын дотоод бүтэц дэх зохиол бүтээлийн хөгжлийн явцыг эрж хайдаг.

АНУ-ын Веллек нар Утга зохиолын онол гэх бүтээлдээ “Өнгөрсөн үеийн ихэнх утга зохиолын түүхийн бүтээлүүд нь нэг бол нийгэм түүх, эсвэл утга зохиолд дэлгэрүүлэн харуулсан нийгмийн үзэл санааны түүх, өөрөөр хэлбэл тэдгээр их бага ч гэсэн он дарааллын эмх цэгцээр өрөн зэрэглэсэн бодитой уран бүтээлүүдийн тухай асуудал болон үнэлэлтээ бичиж тавьсан явдал, үгүй бол шүүмжийн зохиолуудын эмхэтгэл төдий⁴ гэж хэлж болно. Монгол уран зохиолын түүх судалгаа өрнүүлж байгаа нь Чойролжав, Б.Бүрэнбэх, Сүег, Мандах, Ү.Сугараа, Н.Сайшаалт, Чулуу, Бао Сэцэн, С.Урсгал, Б.Сүх, Ринчиндорж, Оч, М.Жалифунгаа, Жинь Хай, Эрдэнэхад, Чэнь Ганлун, Хасчимэг ... нарын судалгааны өгүүллүүд нь голдуу ӨМИС-ийн ЭШС, ӨМБИС-ийн ЭШС, ӨМҮНИС-ийн ЭШС, Дундад улсын монгол судлал, Монгол хэл утга зохиол, Монголын судлал, Алтан түлхүүр ... зэрэг сэтгүүлүүдэд нийтлэгдсэн байна.

Нэг. Бодит сургах материал, сурах бичгийн тухай судлал

Өвөрмөц онцлог бүхий нэг иж монгол уран зохиолын түүх – “Мансангийн Монгол уран зохиолын түүхийн товч шүүмж, Чойролжав. ӨМҮНИСЭШС 2003.4” гэх өгүүлэлд утга зохиолын түүхийг найруулан бичсэн жолоодох үзэл санаа, агуулга бичлэгийн тиг маяг зэрэг талаар нарийн задалж, бичгийн зохиол ба аман зохиолын харьцааг зохистой тохируулсан, тиг маягийн талаар өвөрмөц онцлогтой байх жич 13 дугаар зуунаас хой боть (анги) бүрийн ард орчуулгын зохиолыг нэг бүлэг гаргаж тайлбарласан нь агуулгыг өргөн дэлгэрэнгүй болгосон ба монгол утга уран зохиолын түүхийг үечлэх талаар зуунаар үечлэх аргыг авсан боловч

² 文学史观的反思与重构许总《文学评论》1995•2, 18页

³ 唯物史观与文学史编写林继中《江海学》1994•3, 160页

⁴ (美) 勒内韦勒克奥斯汀沃伦《文学理论》江苏教育出版社 2005•8, 302页, 309页

THE CULTURAL WAY

гол төлөв цаг хугацааг тодорхойлж өгсөн нь тохиромжтой гэж нотолж, зарим дутагдлыг нь ялган гаргажээ. “Монгол эртний уран зохиолын түүхийн сурах бичгийг ерөнхийлөн өгүүлэх нь, Буяндэлгэр. Зуу-удын БДСЭШС 1992.2” гэх өгүүлэлд хоёр их сургуулийн Монголын эртний уран зохиол, Мансангийн Монголын уран зохиолын түүх, таван дээд сургуулийн Монгол уран зохиолын түүх, Жамба Линсегийн Монгол уран зохиол, Буяндэлгэрийн Монгол уран зохиолын түүх зэрэг уран зохиолын түүхийн ерөнхий онцлогийг гурван талаар хураангуйлж, тэдгээрийн үзүүлэх ач тус, нөлөө үйлдлийг нь нотлохын дагуу эндүү ташаа зүйлийг нь ялган гаргаж, хожмын хичээл хүмүүжлийн бүтээн байгуулалт дахь хоёр талын шаардлагыг дурджээ.

“Алжаалгүй аяны ганзагын дээж – Ү.Сугараагийн онол шүүмжийн түүвэр, монгол үндэсний өнөөгийн уран зохиолын судлалыг уншаад, Н.Сайшаалт. МХУЗ 2004.6” хэмээх өгүүлэлд тус түүврийн хамарсан зохиолч ба зохиол бүтээлийн хүрээ хэмжээ өргөн, агуулга баялаг бөгөөд олон талтай, ажиглалт шинжлэлт нарийн гүнзгий бөгөөд өвөрмөц шинэ үзэл дурдалтай болсон зэргийг онцолжээ. Оюунбилэгийн “Одоо үеийн монгол уран зохиолын судалгааны содон бүтээл – Ү.Сугараа профессорын Монгол үндэстний өнөөгийн уран зохиолын судлал номын тухай, МХУЗ 2004.6” хэмээх бүтээлд баялаг материал бүхий цогц үзэл голч шүүмжлэл үнэнч өртөөлөл, хариуцлагат ухамсар түүхт үйлдэл гэх гурван талаас тус номын материал өртөөлөл, үйлдлийг үнэлэн шүүмжлэв. Мөсийн “Ү.Сугараагийн шүүмжийн тухай шүүмж, МХУЗ 2004.6”-д уран шүлэглэг сэтгэхүй, урсам яруу хэллэг, уран нарийн гүн гүнзгий шүүмжийн агуулга, түүх цаг үеийн тухай бодлогошрол гэх гурван талаас Ү.Сугараагийн “Монгол үндэстний өнөөгийн уран зохиолын судлал” хэмээх номын агуулга онцлог ба судалгааны ач холбогдлыг задлан өгүүлэв.

“Монголын эртний утга зохиолын судлал дахь шинэ нэмэр Хайдав – монголын эртний утга зохиолын судлал, Сайшаал МХУЗ 1990.1” гэх өгүүлэлд Хишигтогтохын Монголын нууц товчоон, Чакравади алтан хааны тууж хийгээд эртний монголын арван утга зохиолын бүтээлийг дэлгэрэнгүй задалсан зэргийг шинжилж, зохиогчийн үзэл нотлолыг хумхи талаар задалж, хорвоо талаар системжүүлсэн гэж үзжээ. “Монгол үндэстний утга зохиолын түүх 4 боть-ийн ойлгогдохуун ба

THE CULTURAL WAY

шинжилгээний ач холбогдлыг өгүүлэх нь, С.Урсгал Монгол хэл утга зохиол 2002.2 гэх өгүүлэлд утга зохиолын түүх нь түүхэн ухааны онцгой нэгэн салаа болсны хувьд тоочилт ба үнэлэлтийг уялдуулан утга зохиолын түүхэн улирлын явцыг тодруулах чухалтай гэж үзээд, нэлээд хүчирхэг эрдэм шинжилгээний эгнээ төлөвшрөн бүрэлдсэн эрдэм шинжилгээний баялаг хуримтлууллыг илрүүлсэн, нэлээд төгөлдөр мэдлэгийн системийг цогцлоосон зэрэг талаар монгол утга зохиолын түүх шинжилгээний төгөлдөржин боловсорч байгаа жич түүний оршиж байгаа асуудлыг гурван талаар дурджээ. “Мянган оны ороо бусгааг дахин тунгааж түүхэн хүүрнэмжийн бичлэг загварыг шинэтгэн цогцлоосон нь – Рүн, Сүх, Жао Юншянь нарын Монгол үндэстний утга зохиолын түүхийн сэнхрүүллийн ач холбогдол, Бао Сэцэн МХУЗ 2002.3” гэх өгүүлэлд өнгөрсний түүхэн дутагдлыг ялган гаргаж, тус түүхийн түүхт ач холбогдлыг нь үнэлж, өгүүлэмж тоочилт нь систем журамтай, үе дараалал нь тодорхой, бүрэн бүтэн, зөв оновчтой, амьдлаг урсам байхаар зарчим болгосон зэргийг нь дурджээ.

Уламжлалт соёлын оюунлаг танилт – монгол үндэстний уран зохиолын түүхийг үнэлэх нь Загар МХУЗ 2002.2 гэх өгүүлэлд Жао Юншянь нарын голлон найруулсан монгол үндэстний утга зохиолын түүхийг өнгөрсний хэвлэсэн уран зохиолын түүхүүдтэй харьцуулан, материалын хуримтлуулал, шинжилгээний арга, зохиолч ба зохиол бүтээлийн байршуулал, судалгааны гүнзгийрэл, жам хуулийн сүвэгчлэл, онцлог шинжийн тодруулал зэрэг талаас тус бүтээлийн үнэлүүштэй тал, өвөрмөц онцлогийг өгүүлэхийн хамт анхаарууштай зүйл буюу цаашид чанаржуулан дээшлүүлэх чухалтай зүйлүүдийг зөвлөгөө болгон өгүүлжээ. Очийн “Монгол үндэстний утга зохиолын түүх бичлэг дэх аман зохиол судлалын асуудал, МХУЗ 2002.2” гэх өгүүлэлд, Монгол үндэстний утга зохиолын түүх 4 боть-ийг өнгөрсний хэвлэгдсэн монгол уран зохиолын түүхүүдтэй харьцуулан ардын аман зохиолын судалгааны арга, түүхэн үелэлийн өвөрмөц онцлог жич түүний идэвхтэй ач холбогдол зэргийг хураангуйлан өгүүлж, тус уран зохиолын түүх бол ойрын жилийн монгол уран зохиолын түүх судалгааны томоохон амжилт болно гэж үзжээ.

“Бахархууштай бүтээл, баярлууштай амжилт – Монгол үндэстний уран зохиолын товч түүхийг уншаад, Хуулинхүү МХУЗ 1983.2” гэх

THE CULTURAL WAY

өгүүлэлд тус бүтээл нь эртний үе, орчин үе, одоо үе гэж цаг үеэр зааглаж, эртний хэсэгтээ монгол уран зохиолын гурван оргилыг нарийн задалж, Монголын нууц товчоон ба Жангарыг тус тус хэсэг хуваан өгүүлж, түүний зохиогдсон цаг хугацаанаас аваад үзэл санаа, урлагийн онцлог, дүр дүрслэл, хэл ярианд нь хүртэл олон талыг тоочсон болохоор уншигчдад гүнзгий суудал өгч, эзэмшихэд нь хялбар болгосон зэрэг онцлогийг өгүүлжээ.

“шаргаалт тунгаалт бүхий нэгэн иж орчин үеийн монгол уран зохиолын түүх – профессор Сүегийн эрхлэн найруулсан Монгол үндэстний уран зохиолын түүх, орчин, одоо үеийг уншаад, Б.Сүх Алтан түлхүүр 1998.3” гэх өгүүлэлд тус түүх нь шаргаалт тунгаалтын онцлог, утга зохиолын онолын өндөрц ба агуулгын цар хүрээг тэлсэн, хорвооч болон бичил судалгааг уялдуулсан, дээд сургуулийн хичээлийн бичгийн онцлогийг харгалзсан зэрэг онцлогийг шинжилж, 80-аад оноос нааш монгол утга зохиолын түүхэн судалгааны ойлгогдохууны талаарх хувьсал жич хойшдын судалгааны аргыг сүвэгчилжээ.

“Түүхийн үнэн хаана байна вэ? – Монгол үндэстний уран зохиолын түүх, орчин одоо үеийн тухай сэтгэгдэл, Дорногэнгэр ӨМҮНИСЭШС 1999.3” өгүүлэлд тус номын зохиогчид хорвоо судлал ба хумхи судлалыг уялдуулан, цовоо цагийн судлал ба хам цагийн судлалыг нэгдүүлсэн утга зохиолын тавцанд илэрсэн зохиолч, зохиол бүтээл, урлагийн үзэгдэл, урлагийн хөөцөлдал, үзэл ухамсрыг урлагийн дотоод жам хууль соёлын орчноос сүвэгчлэн оновчтой тайлбарлахаар чармайсан ба тус номын хошууч шинж ба олноос хэтийдсэн гэрэл гялбаа жич зөвлөх асуудлыг дурджээ. “Монгол үндэстний уран зохиолын түүхийн шинэ нээлт, Р.Ринчиндорж, Алтан түлхүүр 1998.3” өгүүлэлд тус түүх нь монгол утга зохиолын цар хүрээг тэлж, шинэ нээлт гаргасан, одоо үеийн утга зохиолын түүхэн хөгжлийг бүрэн дүүрэн шинжлэн үзүүлэх суурин дээр сүүлийн 30-аад жилийн утга зохиолын хөгжлийн явц, үзэгдэл байдал, гоо сайхны нээлт хандлага жич зохиолчдын эгнээ, бүх стилийн төлөөлөх бүтээлүүдийг хамран шинжилсэн утга зохиолын түүх зүй болон эрдэм шинжилгээний судлалын ерөнхийлсөн чанартай бүтээл болох онцлогийг хураангуйлжээ.

THE CULTURAL WAY

“Монгол үндэстний уран зохиолын түүх, одоо үеийн тухай хөөн ажиглалт, Чулуу Алтан түлхүүр 1998.3” гэх өгүүлэлд утга зохиолын түүхийн онцлог ба монгол шүлэг, тууж тус бүрийн таван талын онцлогийг хураангуйлан гаргаж, зохиогчдын гоо таашаахуйн үзэлт, урлагийн зорилт, урлагийн хүслэн гойд сайхан илэрсэн, хагас зууны монгол утга зохиолын төлөв төрөхийг шинжлэх ухаанчаар системтэй дүгнэж чадсан зэргийг шинжилжээ. Мандарваагийн “Өндөрлөгийн маань уянгат туулиан – Сүегийн эрхлэн найруулсан Монгол үндэстний уран зохиолын түүх, одоо үеийг уншаад, Алтан түлхүүр 1998.3 гэх өгүүлэлд, тус бичгийн амжилттай бөгөөд ашиглаж суралцахад амар хялбар болсон талыг ялган гаргаж, дөрвөн талаас амжилтыг нь нотолсон ба дутмаг буюу хангалттай бус зүйлийг ч дөрвөн талаар дурджээ. Сүн Шэнгүй-ийн “Үндэстний соёлын хараан дахь монгол үндэстний уран зохиол – Монгол үндэстний уран зохиолын түүхийг үнэлэх нь, ӨМНШУ 2001.4” гэх өгүүлэлд бий.

“Манай улсын монгол үндэстний одоо үеийн утга зохиолын хөгжлийн түүх – Дундад улсын монгол үндэстний одоо үеийн утга зохиолын түүхийн тухай үнэлэмж, Жаргал Монголын судлал 1990.1” гэх өгүүлэлд тус түүх нь хувьсангуй бусдач үзэл ба түүхийн бусдач үзэл ба түүхийн бусдач үзлээр улс байгуулагдсанаас нааш монгол үндэстний утга зохиолын хөгжлийн түүхийг эргэцүүлэн дүгнэж, 17 жил ба шинэ цаг үеийн монгол утга зохиолын амжилт бүтээмжийг үнэлэн нотолж, 10 жилийн самуурлын монгол утга зохиолын үйлсэд авч ирсэн хор хөнөөлийг ялган гаргахын хамт хорвоо судлал ба хумхи шинжлэлийг уялдуулж, таван талын онцлогийг судалж эцэст хоёр талын дутагдал ба гурван талын зөвдөх асуудлыг дурджээ.

Эрдэнэхадын “Монгол уран зохиолын хөгжлийн товчоо номын шүүмж МХУЗ 1998.4” гэх өгүүлэлд сэтгэхүйн чиглэл байрын эзэмдлийн талаар хөгжилтийн онолын талаас төрөлжүүлсэн ажиглалтын талаар уран зохиолыг соёл төрөлжүүлж ажиглах нь адил бус төрөл зүйлийн зохиолын адил бус соёлын үндсийг сурвалжилсан талаар үнэлүүштэй сайн амжилт гаргажээ гэж гурван талаас үнэлэлт өгчээ. Чэнь Ганлун-ий Монгол уран зохиолын хөгжлийн учир зүй гэх номын тухай шүүмж МХУЗ 1996.1” өгүүлэлд бүх номд монгол утга зохиолын хөгжил бүрэлдлийн тухай зохиогчийн шинэ үзэл санаа онцлогдож, өнгөрсний

THE CULTURAL WAY

монгол утга зохиолын түүх судлалын хуучин замыг зоригтой давж, шинийг эрэлхийлэх зориг санаа харагдаж байхаар барахгүй гурван талын давуу талыг үнэлж, өдий төдий мадагтай асуудал оршиж байна гэж үзжээ.

Хөхбарсийн “Шургуу шамдлагын үр системт судалгааны бүтээл – монгол уран зохиолын хөгжлийн түүхийн удиртгал ӨМҮНИСЭШС 2001.3” гэх өгүүлэлд тус ном нь дорвитой бүтээлийн нэг нь болсон гэж хорвооч судалгаа ба бичил шинжилгээний аргаар хураангуйлан дүгнэж системжүүлэн өгүүлэхэд дурдсан өгүүлэл зохиол тусгай бүтээлүүд онцын үйлдэлтэй органик цогцыг бүрэлдүүлсэн ба монгол утга зохиолын түүхийг төрөлжүүлж судалсан үйлдлээр дамжиж нэгэн эмх цэгцтэй системт судалгаа болсон ба судалгааны арга барил нь голдуу өвөрмөц судалгаагаар нийтлэг судалгааг ахиулсан жич өндөр амжилтыг нь үнэлж, зарим гүйцэд биш талыг илтгэн гаргажээ. Энэ номын тухай Төмөржиний “Б.Сүхийн Монгол уран зохиолын хөгжлийн түүхийн удиртгалыг үнэлэх нь, ӨМҮНИСЭШС 2003.1” хэмээх өгүүлэл бий.

Сэцэнбатын “Ойрад монголын эртний уран зохиолын товчоог үнэлэх нь, Алтан түлхүүр 2001.2” гэх өгүүлэлд тус ном нь ойрад монголын эртний уран зохиолын тиг маяг, төрөл зүйл, зохиолч, зохиол бүтээлийг анх удаа бүх талаар системтэй эмхлэн цэгцэлж одоогийн улсын дотоод гадаадын ойрад монголын уран зохиолын судлалын ахуй байдлыг үнэн мөнөөр тусгаж, ойрад монголын утга зохиолын судлалын талаарх улсын дотоод гадаадын хамгийн шинэ үр бүтээлийг шингээн авсан жич түүний ач холбогдлыг өндөр үнэлэхийн дагуу оршиж байгаа хэм дутагдлыг ч ялган гаргажээ. Сарангэрэлийн “Ойрад монголын эртний уран зохиолын товчооны агуулгын багтаамж ба бүтцийн онцлог, ӨМНШУ 2001.2 гэх өгүүлэлд агуулгын багтаамжийн талаар ойрадуудын түүх ба уран зохиолын хос агуулга хураангуйлан агуулагдаж байгаа нь түүхийн мэдлэг ба уран зохиол сонирхлын хоёрдмол ач холбогдолтой болсон ба бүтцийн онцлогийн талаар ойрадын эртний уран зохиолын онцлог шинжийг тодруулахаар дамжин монгол утга зохиолын судалгааны нэг системийг бүрэлдүүлсэн гэж үнэлж, зарим түүхт дуунуудыг орхигдуулсан зэрэг дутагдлыг нь дурджээ. Баягуд Оюунбилэгийн “Ойрад монголчуудын эртний уран зохиолын тухай, ӨМНШУ 1999.5” гэх өгүүлэлд ойрад монголчуудын манай үндэстний утга зохиолын түүхэн дэх байр суурь, тэдний зохиож бүтээсэн Жангар

THE CULTURAL WAY

мэт баатарлаг тууль, Амарсанаагийн домог мэт түүхэн домог, Монголын Увш хунтайж мэт өгүүлэг, Галдамба баатрын домог мэт ардын дуу жич ардын дуу нь бичгийн яруу найраг болж хувирсан, Намхайжамц ба түүний шавь нарын зохиосон тод үсгийн зохиол буюу орчуулгын зохиол зэргийг авсаархан бөгөөд бодитой танилцуулжээ.

“Дундад улсын монгол үндэстний уран зохиолын түүх бичлэгт үзүүлсэн шинэ хувь нэмэр – Ойрад монголын одоо үеийн уран зохиолын түүхийг ажиглан шинжих нь, Чулуу Алтан түлхүүр 1999.3” өгүүлэлд тус түүхийг бичигчдийн түүхийн үзэлт, гоо сайхны үзэлтээр ойрад монголын утга зохиолын түүхэн хөгжлийн ул мөрийг ажиглан тунгаасан жич өнгөрсний утга зохиолын түүх бичлэгийн онцлог ба энэ түүхээс ойрад монголын яруу найргийн хөгжлийн адил бус хугацаан дахь шүлэгчдийн гоо таашаахуй, гоо сэхээрэхүй, гоо сайхны хүслэнг олж харах болно гэж үзээд, эцэст тус түүхийн дөрвөн талын онцлогийг хураангуйлжээ. Ханд-Онон “Ойрад монголын одоо үеийн уран зохиолын түүхийн тухай өгүүлэх нь, ӨМНШУ 2002.5 гэх өгүүлэлд тус ном нь 20 дугаар зууны 50-аад оноос 1992 он хүртэлх ойрад монголын утга зохиолын бий болж үүсэн хөгжсөн олон суурь, ерөнхий төлөв, зохиолчдын эгнээ жич зохиол бүтээл, өвөрмөц онцлог, хөгжлийн дотоод жам ёс, ололт алдагдлыг хураангуй тодорхойлсноороо эрдэм шинжилгээний чухал үнэ цэнтэй болсон ба зохиолч бүрийн зохиол бүтээлийнх нь өвөрмөц онцлогийг тодруулахаар оролдсон бөгөөд үнэнийг баримтлах байдлаар зохиолчдын амжилтыг нь нотлохын хамт, алдагдлыг нь бусдачаар бичсэн байна. Мөн амжилттай талыг нотолж, засах саналаа дэвшүүлжээ.

Чойдандарын “Ойрад монголын уран зохиолын судлалын зарим асуудал, Монгол хэл утга зохиол 2002.6” өгүүлэлд ойрад монголын одоо үеийн уран зохиолын түүх нь бүх ойрад (шиньжян, хөхнуур, ганьсу, алшаа)-ын монгол утга зохиолыг бүхий л цогцоор нь нэгтгэн авч хэлэлцэх судалгааны нээлтийн чанартай бүтээл болсон ба 20 дугаар зууны монгол уран зохиолын хөгжлийн түүхэн замыг бүх талаар системтэй хураангуйлан шинжилж, одоо үеийн уран зохиол хэмээх нэрийдлийн асуудал, Ойрад монголын уран зохиол – баруун цагирагийн учир баруун цагирагийн судлал болон бага цагирагуудын судлал, өндөрлөгийн утга зохиол хийгээд үндэстнүүдийн соёлын солилцоо гэх мэт хэдэн талаас задалжээ.

THE CULTURAL WAY

Т.Сайнбаярын “Хөгжин цэцэглэж байгаа дундад улсын монгол үндэстний одоо үеийн уран зохиол – дундад улсын монгол үндэстний одоо үеийн утга зохиолын түүхийн оршил, Залуу зохиолч 1998.2” өгүүлэлд тус номоо дээд доод хоёр боть хувааж, улс байгуулагдсаны дараах зохиолчдын бүлгэмийг хэдэн төрөлд хуваан, монгол уран зохиолын түүхэнд зохих үйлдэл ба гавьяа зүтгэл үзүүлсэн зохиолчдыг нарийн бичиж оруулаад, монгол үндэстний уран зохиолын хөгжлийн түүхэнд зохих байр суурь хийгээд эзлэхүүнийг эзлүүлж, аман зохиолын үнэн бодит чанарыг нотолж, уран зохиолын хөгжлийн явцаар дөрвөн шат үе хуваан, улс байгуулагдсаны дараах утга зохиолын гол хөг аяс, 17 жилийн үеийн зохиол бүтээлийн хэлбэр, 11 сарын 3-ны дараах утга зохиолын эмзэг тал ба орчуулгын уран зохиолыг цухас дурдаж, хожмын уран зохиолын түүх бичих шаардлагыг дурдав, бас түүний “Дундад улсын одоо үеийн монгол утга зохиол, Алтан түлхүүр 1987.3” гэх өгүүлэл ч бий.

Ян Ёужунь-ий “Монгол үндэстний одоо үеийн уран зохиол дөчин жил – дундад улсын монгол үндэстний одоо үеийн уран зохиолын түүхийг үнэлэх нь, ӨМӨС 1989.11.30” гэх өгүүлэлд уран зохиолын түүх бол зохиогч хийгээд зохиол бүтээлээр бүрэлддэг, тус ном нь уран зохиолын цар хүрээн дэх түүхийн бодит ахуй даруй тууж, найруулал, шүлэг, жүжгээс гадна кино зохиолыг ч тусгай бүлэгт танилцуулсан давуу талыг нотолжээ. Мөн Шидэнхүүгийн “Монгол утга зохиолын судалгааны баярлуштай амжилт – дундад улсын монгол үндэстний одоо үеийн утга зохиолын түүхийн тухай товч өгүүлэх нь, ӨМӨС 1990.3.25” гэх өгүүлэлд бий.

Дээрх өгүүллүүд нь заах материал ба сурах бичгийг агууч хараагаас олон талаар системтэй үнэлэн судалж, хорвоо судлал ба хумхи шинжлэлийг уялдуулан, түүний давуу тал ба хүрэлцэхгүй тал, онцлог зэргийг бүтээлчээр хураангуйлж, монгол утга зохиолын түүх судалгаан дахь түүхт ач холбогдол, үнэ цэн, нөлөө үйлдэл зэргийг бусдачаар үнэлсэн бөгөөд хойшдын хичээл хүмүүжил, заах сургалтын бүтээн байгуулалтын талаарх шаардлага, зөвдөх асуудал, арга зарчим зэргийг сүвэгчилжээ.

THE CULTURAL WAY

Хоёр. Түүх бичлэгийн арга зарчмын тухай судлал

“Монгол уран зохиолын түүх бичлэгийн тухай бодлогошрол, Чойролжав ӨМҮНИСЭШС 2003.4” гэх өгүүлэлд утга зохиолын түүхийн ойлгогдохууны тухай, утга зохиолын түүхийн судалгааны тухай, утга зохиолын үелэл хугацааллын тухай өөрийн үзлээ дурдсан бөгөөд бичлэгийн аргын тухай, утга зохиолын түүхийг судлахдаа дотоод судлал ба гадаад судлалыг уялдуулвал зүйтэй гэжээ. Утга зохиолын түүх бичлэгт зохиол бүтээлийг голчлон судлах онцлогийг ялган гаргаж орчуулгын утга зохиолыг зүй зохистой сонгож оруулах ба утга зохиолын түүхийг хэрхэн хуваарилах асуудал жич сурах бичиг ба утга зохиолын түүхийн бодит шаардлагыг дурджээ. “Монгол уран зохиолын түүх бичлэгийн учир, Б.Бүрэнбэх ӨМИСЭШС 1999.1 гэх өгүүлэлд эхэн үеийн утга зохиолын түүх бичлэгийг дурдаж, өнгөрсний түүх бичлэгийн дутагдалтай талыг ялган гаргаж, бүрэн бүтэн утга зохиолын түүхэнд монгол хүний хятадаар бичсэн зохиол ба монгол хүний төвөдөөр бичсэн зохиолыг оруулах бөгөөд улсын гадаадын утга зохиолын түүхийн үелэлийг хяналт болгон утга зохиолын өөрийнх нь хөгжлийн онцлог болон нийгэм түүхийн хөгжил хувиралттай уялдуулан үелэх үзлээ дэвшүүлсэн бөгөөд урлагийн дотоод хараа, дотоод жам хуулийн онол ба урлагийн гадаад хараа, гадаад жам хуулийн онолыг уялдуулан монгол уран зохиолын түүх бичлэгийн тухай нэлээд системтэй онол аргаа дурджээ. “Одоо үеийн монгол уран зохиолын түүх бичлэгийн асуудалд, Мандах Алтан түлхүүр 1999.1 гэх өгүүлэлд одоо үеийн утга зохиолын түүх бичихэд зохиолчийн танилцуулга ба зохиолын задлалтаар гол болгосон уран зохиолын түүх бичихгүй, харин хөгжлийн явцыг хураангуйлан дүгнэж, жам хуулийг сүвэгчлэн хайсан түүхийг бичнэ гэж чухалчлав. Өнгөрсний түүх бичлэгт хэрхэн хандах ба хойшдын түүх бичлэгийг хэрхэн шийдвэрлэх зэрэг асуудлыг сүвэгчилжээ.

“Монгол утга зохиолын судлал дахь аргын асуудал ба шинжилгээний дүрэмжил, С.Урсгал МХУЗ 2001.6” гэх өгүүлэлд өнгөрсний монгол утга зохиолын түүх судлал бичлэгийн үндсэн байдлыг өгүүлсэн суурин дээр монгол утга зохиолын түүх зүйг цогцлох нөхцөл бололцоо хийгээд тулгам чанарыг хэдэн талаар өгүүлж, төрөгдөл маягийн судалгааны аргыг өөрчлөх хэрэгтэй болсон ба судлах ач холбогдолтой бөгөөд эрдэм шинжилгээний үнэ цэнтэй асуудлыг

THE CULTURAL WAY

илрүүлэх, өөр бусдын судалгааны үр бүтээмж зэрэг нь аливаа аргын урьдал болох ба дүрэмжлийн талаар судалгааны үнэ цэнтэй эсэхийг тодлох, шинэ материалыг уудлах, судалгааны эш баримтыг чухалчлах зэрэг асуудлыг дурдаж, монгол утга зохиол судлал дахь үнэлэлтийн дүрмийг цогцлоох тухай саналаа дэвшүүлжээ.

“Дундад улсын шинэ эрнний монгол судлалын эргэцүүлэл хийгээд тунгаалт” гэх номынхоо “Уран зохиолын түүх бичлэг” гэх хэсэгт: Адил бус баримжаа ба зарчмыг үндэслэж утга зохиолын түүх бичлэгийг хамарсан цагийн урт богины байдал, хамарсан агуулгын баялаг цөөний байдал, бичигдсэн зориулалт, хэлбэр ба онцлог шинжийг нь үндэслэж, адил бус төрөл хуваан шинжилжээ. Үүнд өнгөрсний нэвтэрхий түүх бичлэгийн дутагдлыг ялган гаргаж, үечилсэн түүх бичлэг, стиль төрөл хуваасан түүх бичлэг, орон нутгийн түүх бичлэг зэргийн амжилт ололт алдаа дутагдал зэргийг сүвэгчилжээ.

“Одоо үеийн монгол уран зохиолын түүх бичлэгийн учир, Б.Сүх ӨМҮНИСЭШС 2000.1 гэх өгүүлэлд уран зохиолын үзэгдлээр одоо үеийн монгол уран зохиолын түүх бичлэгийг бичих тухай есөн зүйлийн уран зохиолын үзэгдэл жич уран зохиолын газарзүйн талаас одоо үеийн монгол уран зохиолын түүх бичлэгийг бичих тухай нарийнг ширхэгчлэн судалжээ. Одоо үеийн монгол утга зохиолын түүх бичих тухай ойлгогдохуунаа шинэтгэж, түүх бичлэгийн хараа ба аргаа өөрчлөх чухалтай гэжээ. Бас “Монгол уран зохиолын түүх судалгаа ба түүх бичлэг, Б.Сүх МХУЗ 2001.3” гэх өгүүлэлдээ монгол уран зохиолын түүх судалгааг улсын гадаад ба улсын дотоодын түүх судалгаа ба түүх бичлэг гэж ангилж, улсын дотоодынхыг монгол хэлний заах материалын байгуулалт хийгээд монгол утга зохиолын хөгжлийн, үелэсэн утга зохиолын, төрөл стиль хуваасан утга зохиолын, орон нутгийн утга зохиолын, хятад хэлээр бичигдсэн утга зохиолын түүх судалгаа ба түүх бичлэг гэхчлэн төрөлжүүлэн задалжээ.

“Монгол уран зохиолын түүх бичлэгийн шинийг үүдгэхэд уран зохиолын түүхийн тухай онол ойлгогдохуун холбогдох нь, Б.Сүх Дундад улсын монгол судлал 2006.6” гэх өгүүлэлд нийт монгол утга зохиолын түүх бичлэгийн шинийг үүдэж гүнзгийрүүлэн хөгжүүлэх жич монгол утга зохиолын түүх бичлэгийн ухааныг судлах гэвэл дундад гадаадын

THE CULTURAL WAY

эрдэмтдээс утга зохиолын түүхийн тухай дурдсан ухагдахуун ойлгогдохуун, чухал өгүүлэмж таниварыг өргөнөөр танин эзэмших хэрэгтэй гэжээ. “Монгол цохолбор бичилт хийгээд монголчуудын түүх бичлэгийн шүүмж, Б.Сүх БХҮНИСЭШС 1994.2 гэх өгүүлэлд монгол түүх бичлэгийн тухай олон арван материалыг ашиглан, монгол үндэстний түүх бичлэгийн шүүмж, цохолборын тухай ярихдаа голдуу Рашпунцагийн Болор эрхи-ийн цохолбор бичилтээр гол болгон бүх талаар шинэчлэлт хийв. “Монгол уран зохиолын судалгааны шинэ давалтын тухай, Б.Сүх ӨМНШУ 2007.1” өгүүлэлд 21 дүгээр зуунд орсон өнөөдөр бид монгол уран зохиолын судалгааны шинэ давалтыг гаргах гэвэл, хамгийн түрүүнд монгол уран зохиолын судалгааны урьдал нөхцөл – материал, сурвалж бичгийг шинээр илрүүлэх хэрэгтэй. Дараа нь эрхбиш судалгааны сэтгэхүй, арга зүйн талаар шинийг үүдэх хэрэгтэй. Тэгвэл өнгөрсний монгол уран зохиолын судалгааны түүхийг системтэй судалж, судалгааны оноо алдаагаа сайтар дүгнэж, судалгааны шинийг үүдэх чухалтай гэжээ.

“Монгол уран зохиолын түүх бичлэгийн онол аргад холбогдох зарим асуудал, Оч ӨМБИСЭШС 1999.4” гэх өгүүлэлд өнгөрсний утга зохиолын түүхийн материалын эзэмшил сонголт ба агуулгын багтаамжийн талаар тухай цаг эриндээ нэлээд байр суурьтай, нөлөө тусгалтай зохиолч ба зохиол бүтээл орхигдон гээгдсэн буюу утга зохиолын түүхэнд орон байр эзлэхээргүй зарим зохиолч ба зохиол бүтээл сонгогдон орсон, утга зохиолын түүх бичлэгийн онол аргын талаар зарим нь энгийн задлалт, ердийн тоочилт буюу материалын танилцуулга төдий болсон эмзэг талыг ялган гаргаж, аман зохиол ба бичгийн зохиолын асуудлыг зохистой шийдвэрлэх тухай үзэлт ба хэдэн саналаа дурдсан байдаг.

“Одоо үеийн монгол уран зохиолын түүх бичихэд холбогдох хэдэн асуудал, М.Жалифунгаа ӨМНШУ 1990.3” хэмээх өгүүлэлд утга зохиолын түүхийг дөрвөн төрлийн утга зохиолын түүх хувааж, дөрвөн зүйлийн тигийн давуу тал ба дутмаг талыг хялбар задалсан суурин дээр тусгай сэдэвт тигийг одоо үеийн монгол утга зохиолын түүх бичлэгт хамгийн тохиромжтой гэж зөвтгөн өгүүлжээ. Гадаад дотоодын утга зохиолын түүхээр жишээ баримт болгон задалж, одоо үеийн утга зохиолын түүхэнд орох зохиолчдын үндэслэл баримтын тухай өөрийн

THE CULTURAL WAY

үзлээ дурдсан нь хэтэрхий хийсвэр хоосон болсон ба түүний үзэлт танилт нь бүтээлч чанараар дутмаг байж, үелэл хугацааллын тухай дэндүү өрөөсгөл үзэлт болно.

“Монгол уран зохиолын түүх бичлэгийн арга зарчмууд, Жинь Хай МХУЗ 1998.5” гэх өгүүлэлд он дараалсан түүхийн маягийн, хувьсалын онолын, соёлын түүхийн бүлэгтний Марксын үзлийн уран зохиолын түүхийн үзлээр гол болгосон нийгэм зүйн бүлэгтний, хэлбэрч үзлийн, хүртээлийн онолын, гоо сонирхлын түүх нийгэм зүйн, үндэстний соёл – сэтгэцийн хөдлөнгүй байгууламжийн суурь дээр утга зохиолын түүхэн явцыг эзэмших зэрэг аргыг бодитой шинжилж, өөрийн утга зохиолын түүхэн судалгааны загварыг шинжлэх зарчмуудыг дурдан гаргажээ. Бас “Монгол уран зохиолын үечилсэн түүх бичлэгийн оноо алдаа, Жинь Хай ӨМНШУ 2005.2” гэх өгүүлэлдээ утга зохиолын үечилсэн түүхийн ухагдахуун жич орчин үеийн үечилсэн түүх бичлэг нь онолын хувьд чухам ямар онцлог ба жам хуультай болох, эртний монгол утга зохиол нь хэрхэн орчин үеийн утга зохиолоор дамжиж одоо үеийн утга зохиол дэс шилжсэн асуудлыг тийм тодорхой шийдвэрлэж чадаагүй байсаар ба одоо үеийн монгол утга зохиолын түүх бичлэгийн хэт явцуу урлагийн ойлгогдохууны одоо үеийн монгол утга зохиолд учруулсан сөрөг нөлөөг тунгаан шийдэхийн хамт, орчин үеийн түүх бичлэгийн давшингуй тал ба хүрэлцэхгүй талыг шинжилж, одоо үеийн утга зохиолын үечилсэн түүх бичлэгийн дутагдлыг нь таван талаар хураангуйлжээ.

“Дундад улсын монгол уран зохиолын нэвтэрхий түүх бичлэгийн тоочил задлал, Жинь Хай ӨМИСЭШС 2004.4” гэх өгүүлэлд 20 дугаар зууны 70-аад оны сүүлчээс эхэлсэн дундад улсын монгол уран зохиолын нэвтэрхий түүх бичлэгийг түүхийн материал, түүхийн ойлгогдохуун, түүхийн цогцлолт зэрэг хэдэн талаас ажиглан задалж, монгол уран зохиолын түүх бичлэг амжилт олж нэлээд баялаг туршлагыг хуримтлуулсан боловч уран зохиолын ойлгогдохуун ба уран зохиолын түүхийн ойлгогдохуун нь хоцорч, бичлэгийн арга загвар нь хэвшсэн гэм дутагдал оршиж монгол уран зохиолын түүх зүйн бүрэлдэл боловсролд давалтын чанартай ахиц гарахад харшилж байна гэсэн үзэлтийг дэвшүүлэв.

THE CULTURAL WAY

Дээрх өгүүллүүд нь монгол утга зохиолын түүх бичлэгийн арга зарчим ба дүрэмжлийн тухай нарийн ширхэгчлэн хувааж, төрөл зүйл ангилан судалж, монгол түүх товчооны үндсэн жам хууль ба тогтолцоог эрэлхийлж, түүнийг хэрхэн байгуулан хөгжүүлэх үзэлт танилт ба утга зохиолын түүхийн цаг үеийг нийгэм түүхийн хөгжил хувиралтыг үндэслэн хуваарилах баримжаа, сонгогдон орох зохиолчдын баримжаа, эш баримтыг чухалчлах ба шинжлэх ухаанч үнэлэлтийн дүрмийг цогцлоон байгуулах жич утга зохиолын түүх бичих үндсэн шаардлага, найдвартай санал зөвлөгөөг дэвшүүлсэн байна.

Гурав. Түүх товчоон хийгээд түүний соёлын үндэс сурвалжийн тухай судалгаа

“Монгол хэлний түүх утга зохиол ба түүхэн өгүүлэлт, Б.Гэрэлт МХУЗ 1998.6” гэх өгүүлэлд хүн бүрийн баримталсан эш ухаан нь хоорондоо зөрөөтэй байснаас түүхэн үзлийн тогтоц нь харин ялгаа их гарчээ. Монголын удам судрын талаар адилгүй тайлбар буюу судалгааны тогтоц хоорондоо зөрөө гарсан боловч түүх бичлэг ба бичлэгийн арга барилын талаар харилцан ялгагдах ялгаа төдий гарсангүй. Түүх сурвалж бичгүүдийн утга зохиол лугаа харьцаа холбооноос авч судлах нь монголын онцгой соёлын орчин ахуйд түүний зохион бичлэгийн онцлог шинж лугаа нийцнэ. Онцгойлон монголын түүхэн бичгүүд сурвалж бичгийн чанар шалтгаан үндсэн гурвыг ангид чухалчилдаг гэж дурджээ.

“Монгол үндэстний орчин үеийн утга зохиолын түүхийн шинжилгээний салааг байгуулан хөгжүүлэх тухай бодолхийлэл, Сүег ӨМИСЭШС 2005.2” гэх өгүүлэлд орчин үеийн утга зохиолын шинжилгээ нь биеэ даасан тусгай шинжилгээний салаа болж тогтносон ба одоо үеийн утга зохиолын шинжилгээ нь улс байгуулагдахын дагууд эхэлсэн боловч Соёлын их хувьсгал дуустал системтэй судлал болж чадаагүй байсан ба өмнөх утга зохиолын түүхийн давуу тал ба хүрэлцэхгүй талыг задалж, үндсэн жам хууль болон тогтолцоо бүрэлдэж чадаагүй гэж хураангуйлан, шинэ эринд Сүег, Цэвэрхас ... нар олон талын сүвэгчлэл өрнүүлж байгаа жич оршиж байгаа асуудал хийгээд түүнийг дүрэмжүүлэх, шинжлэх ухаанчаар ажиллах дүрэм зэргийг тус тус дөрвөн талаар дурджээ.

THE CULTURAL WAY

“Орчин үеийн монгол утга зохиолын түүх судлал дахь хэдэн асуудал, С.Урсгал ӨМИСЭШС 2006.5 гэх өгүүлэлдээ орчин үеийн монгол утга зохиолын түүх судлалд оршиж байгаа сонгодог бүтээлийг эрхэмлэх утга зохиолын түүхийн ойлгогдохууныг шинэчлэх, системт судлалаар монгол утга зохиолын түүхийн хөгжлийн жам ёсыг сүвэгчлэх, материалын эмхлэл цэгцлэлээр монгол утга зохиолын түүхийн оршихуй төлвийг тодруулах, сонгодог зохиолч ба зохиол бүтээлд суурилсан утга зохиолын түүхийн хуучин хэвшлийг эвдэн монгол утга зохиолын түүхийн олон давхаргат тогтолцоог цогцлоох зэрэг хэдэн асуудлыг дурдаж, тэдгээрийг хэрхэн шийдвэрлэх арга замыг сүвэгчилжээ. “Орчин үеийн монгол утга зохиолын судалгаан дахь асуудал хийгээд арга, С.Урсгал Монголын судлал 2006.2” гэх өгүүлэлд орчин үеийн монгол утга зохиол судалгааны материалыг уудлах ба ашиглах, ойлгогдохууныг шинэчлэх, шүүмжийн сэтгэхүйгээр асуудлыг орлуулахаар асуудлын ухамсар дутагдаж байх зэрэг шийдвэрлэх чухалтай асуудлыг дурдаж, судалгааны арга зарчмын шинжлэх ухаанч чанарыг чухалчлах бол эдгээрийг шийдвэрлэх арга болно гэдгийг ялган гаргаж, шинжлэх ухаанч үзлийг санаачлах бол орчин үеийн монгол утга зохиолын судалгаанд чухал болох арга ба ойлгогдохууны ач холбогдолтой гэжээ.

“20 дугаар зууны монгол утга зохиолын түүх зүй шинжлэлийн тухай, С.Урсгал ӨМИСЭШС 2001.2” гэх өгүүлэлд 20 дугаар зууны монгол утга зохиолын түүх бичлэгт нэгэнт нэвтэрхий түүх, үелэсэн түүх хийгээд орон нутгийн утга зохиолын түүх хэвлэгдэж, систем бүрэлдэц, туурвих сэтгэмж хийгээд тоочих хэв маяг зэрэг талаар үндсэндээ цаг үе – зохиолч – зохиол бүтээл – агуулга үзэл санаа – урлагийн онцлог гэх хэвшлийг бүрэлдүүлж, зохиогч – зохиол бүтээлийн загварыг эрхэмлэдэг нь тэдгээрийн нийтлэг хэлбэрэл болох ба материалын хуримтлуулал, оюуны бэлтгэл, шинжилгээний хандлага, танилт хэлбийх, ойлгогдохуун балархай зэрэг шалтгаанаас болсон нөхцөл бололцоо хийгээд тулгам чанарыг ялган гарган монгол утга зохиолын түүх зүй шинжлэлийн ерөнхий харалтыг ялган гаргажээ. “20 дугаар зууны монгол утга зохиолын түүхэн дэх хэдэн асуудал, С.Урсгал МХУЗ 2001.5” гэх өгүүлэлдээ монгол утга зохиолын түүх нь голдуу хятад хэлээр бичигдсэн монгол уран зохиолын түүх болж байгаа хачин үзмэр хийгээд тууж бүтээлийн боловсрол дутмаг, урлаг шаргаалтын тэвчээр дутмаг, монгол уран зохиолын түүхэнд монгол роман цөөн байгаа зэрэг асуудлыг

THE CULTURAL WAY

дурджээ. Бас “20 дугаар зууны монгол утга зохиолын түүх судлалын хөгжлийн шат үеийг өгүүлэх нь, С.Урсгал ӨМИСЭШС 2007.4” өгүүлэлд монгол утга зохиолын түүхчилсэн судалгааны жаран жилийн хөгжлийг түүний онцлогийг үндэслэн, үүслийн шат ба боловсролын шат гэхчлэн ангилж, сүүлчийн шатыг бас анхан шат, хоёр дахь шат ба олон эшчиллийн хөгжлийн шат болгон нарийсаж, эдгээр шат үе нэг бүр нь тухайн монгол утга зохиолын түүх судалгааны түвшинг харуулж, адил бус онцлогийг бүрэлдүүлэв гэж агууч хараагаар шинжилжээ.

“Монгол орчуулгын утга зохиолын түүх жич холбогдол бүхий асуудал, С.Урсгал ӨМИСЭШС 1999.4” өгүүлэлд монгол утга зохиолын түүх зүй хэмээх тусгай шинжилгээг санаачилж болох бусдач нөхцлийг задалж, орчуулгын утга зохиолын ухагдахуун, байр суурь хөгжлийн хандлагыг өгүүлж, тус зууны монгол утга зохиолын түүх бичлэгийн онол ба үйлдлийн урьдалд монгол орчуулгын утга зохиолын түүхийг шинжлэх нь монгол утга зохиолын түүх зүйг цогцлоох чухал явц мөн гэх үзлийг дурдан гаргав. “Монгол үндэстний орчуулгын уран зохиолын түүх судлалын шинжилгээ, С.Урсгал ӨМБИСЭШС 2003.3” гэх өгүүлэл нь орчуулгын утга зохиолын дурдалт ба холбогдох асуудал, утга зохиолын хараан дахь орчуулгын утга зохиол, дүгнэлт гэх гурван талаас судалж, орчуулгын утга зохиолын түүх шинжлэлийн долоон талын онцлогийг хураангуйлан гаргажээ.

“Монгол түүх товчооны уран зохиолын үзэгдлийн соёлын үндэс, Б.Сүх МХУЗ 1993.4” гэх өгүүлэлд монгол түүх товчооны утга зохиолын хөгжил нь монголчуудын дээдсийн шүтлэгийн соёлд үндэслэгдэж байх ба хүмүүсийн түүхэн ухамсрын бий болсон нь түүний өөр би-ийн ухамсрын сэхээрцийг харуулахын хамт хүн төрөлхтний тасралтгүй сэхээрхийг ахиулах, монгол түүх товчооны утга зохиолын үзэгдэл хийгээд монголчуудын үлгэр түүх сонирхох гоо таашаахуй удамшил зэргийг судалжээ. “Монгол уран зохиол хийгээд харь бусад уран зохиолын холбоо, Б.Сүх МХУЗ 1993.4 гэх өгүүлэлдээ монгол шилжүүлмэл дуураймал зохиолын үзэгдэл, монгол утга зохиолын стилийн баялагжилын үзэгдэл зэргийг задалж, утга зохиолын хөгжил нь голт хөгжил ба хөндлөн хөгжил гэх хоёр талыг багтааж, монгол утга зохиол хийгээд харь бусад утга зохиолын харьцаа холбоог олтгойлж

THE CULTURAL WAY

болшгүй ач холбогдолтой гэж монгол утга зохиолын хөгжлийн түүх ба онол, үйлдлийн талаар баттай хариулт өгчээ.

М.Жалифунгаан “Одоо үеийн монгол утга зохиолын хөгжлийн тухай тоймчилсон ажиглалт, Алтан түлхүүр 1987.2” гэх өгүүлэлд одоо үеийн утга зохиолыг нийгэм, улс төрийн хөгжил хувиралд агуулга үзэл санааг нөлөөлөгдсөн байдал ба тус биеийнх нь хөгжлийн онцлогоор үндэслэл болгож, бүтээн байгуулалтын шат үе (төвшрөлийн үе ба бүтээн байгуулалтын үе), хоосролын шат үе, шинэ цаг үеийн утга зохиолын шат үе (шинэ эриний монгол шүлэг, туужийн зохиол, найруулал) гэж гурван шат үеэр хуваан задалсан байна.

Дээрх өгүүллүүд нь монгол утга зохиолын түүх товчооны үндсэн жам хууль ба тогтолцоог эрэлхийлж, монгол утга зохиолын түүх бичлэг дэх монгол утга зохиол хийгээд өөр бусад утга зохиолын харьцаа холбоо жич нөлөө тусгал зэргийг хорвооч талаас харьцуулан судалж, монгол утга зохиолын түүх товчооны утга зохиолын үзэгдлийн үндэс сурвалж, цаашлаад соёлын агуулагдахуун зэргийг ухчилсан нь монгол утга зохиолын түүх судалгааны нэн гүн ахисан гэдгийг харуулжээ.

Үүнээс гадна утга зохиолын түүхийг хэрхэн хугацаалах тухай судалгаа бас өрнөж байна. Сугараагийн “Монгол үндэстний орчин үеийн уран зохиолын судлал дахь зарим асуудал, ӨМБИСЭШС 1991.3” гэх өгүүлэлд орчин үеийн утга зохиолын түүхэн үелэлийн тухай Содбилэг, Эрдэнэтогтох, Тогтом, Н.Сайшаалт, Чимэддорж, Хасчимэг, С.Өлзийбат нарын ном дахь орчин үеийн монгол утга зохиолын түүхэн үелэлийг задалж, 1921-1949 он гэх хугацааллыг дурджээ. Хасчимэгийн “Монгол үндэстний уран зохиолын түүхийн орчин үеийн хугацааллын тухай бодолхийлэл, ЗУБДСЭШС 1999.1” өгүүлэлд монгол утга зохиолын орчин үеийн хугацааллыг адил бус дөрвөн зүйлээр тэмдэглэж байх нь хугацааллын хэмжээ нэгдэлгүй, хугацааллын цаг дэндүү богино, хугацааллын баримжаалал тохиромжгүй гэж дурдсан ба өгүүлэлд ойр орчин үеийг нэгтгэж, 1840-1949 оноор үечилж орчин үе хэмээн нэрлэвэл зохимжтой гэх үзлээ дурдаж, ингэж хугацаалах нь цаг ба түүх ахуй, утга зохиолын хөгжил аль ч талаар үзсэн нь тохиромжтой гэжээ.

“Ойрад монгол уран зохиолын Товчоо, Түүх-ээс үүсгэн өгүүлэх нь – Баянтын асуултын хариу, П.Дамбийпэлжид МХУЗ 2001.6” гэх

THE CULTURAL WAY

сурвалжилгад ойрын жил хэвлэгдсэн ойрад монгол уран зохиолын Товчоо, Түүх хэмээх хоёр ном бичигдсэн явц, алдаа оноо ба ойрад монгол уран зохиолын одоогийн байдал зэрэг асуудлыг ярилцжээ. Түүний “Орчин үеийн монгол уран зохиолын түүхэн хугацааллыг ангилах тухай сүрхий шүүрхий санал, Ул ба зул 1993”, түүхийн сэдэвлэхүүний цээрийг тайлаасай – түүхэн уран зохиолыг хөгжүүлэх тухай зөвлөгөө, Ул ба зул ШАХХ 1993, Т.Сайнбаяр “Ойрад монголын одоо үеийн уран зохиолын түүхийг дөхөм өгүүлэх нь, Ойрад судлал 2000.1” гэх өгүүлэл бий.

М.Жалифунгаан “Монгол уран зохиолын түүхийн цаг үеийг хэрхэн хуваарилах тухай өгүүлэх нь, ӨМНШУ 1999.6” гэх өгүүлэлд үндэстний утга зохиолын хөгжлийн цаг үеийн хуваарилал нь заавал тэр үндэстний нийгмийн хөгжлийн түүх, соёлын хувирал хөгжлийн бодит байдал, утга зохиолын хөгжлийн бодит байдал гэх гурван чухал үндэслэлээ чанга баримтлах хэрэгтэй. Одоогийн монгол уран зохиолын түүх нь бүр дундад улсын уран зохиолын түүхийг дуурайн эрт үе, орчин үе, ойр үе гэж дөрвөн шат үе хуваарилсан нь монгол уран зохиолын түүхийн хөгжлийн цаг үеийн бодит байдалд зохицохгүй юм гэж түүний учир шалтгааныг бодитойгоор өгүүлэн нотлов.

“Утга зохиолын түүхийн асуудал бол мөн чанартаа утга зохиолын ойлгогдохууны асуудал мөн, даруй ямар янзын ойлгогдохуунтай бол тиймэрхүү утга зохиолын түүх бичлэг бий болдог. Түүхийн үзэлт нь утга зохиолын түүхийн үзлийг төлөөлж чадахгүй байж, нэн ч утга зохиолын түүх бичлэгийн үйлдэлтэй тэнцэхгүй байдаг”⁵.

Утга зохиолын түүх бол зохиогч, зохиол бүтээл болон уншигчийн хоорондох харьцааны түүх мөн. “Утга зохиолын түүхийг дахин бичихийн гүн гүнзгий асуудал бол голдуу гадаад оршихуйн эрдэм шинжилгээний орчин тойрныг түшиглэх биш, харин хүмүүсийн дотоод мөн чанарын хүчин чадлын хувьсал, даруй утга зохиолын түүхийн судалгаа нь бодгаль бие, түүхийн сэтгэхүйн загварын өөрчлөлт хийгээд дахин цогцлолтыг судалдаг”⁶. Иймээс утга зохиолын түүх бичлэгт утга

⁵ 唯物史观与文学史编写林继中《江海学》1994·3, 161页

⁶ 略论文学史研究中的文化意识汤漳平《社会科学辑刊》1995·1, 156页

THE CULTURAL WAY

зохиолын өөрийнх нь хөгжлийн судлал жич утга зохиолын жам ёсны сүвэгчлэлийг хөнгөвчилж болохгүй.

“Утга зохиолын түүхийн судлалын тухай судлал болох шинжилгээ – утга зохиолын түүх зүй нь утга зохиолын түүхийн судлалын тус биеийг судлах онцгой нэгэн шинжилгээний салаа мөн. Шинэ эриний утга зохиолын түүх судлал нь өнгөрсний хялбархан нийгэм зүй, улс төрийн ухааны судлалын аргыг эвдэж, шинжилгээний салаа сундалсан судалганы арга даруй археологи судлал, домог зүй судлал, хүн зүй судлал, сэтгэц судлал, үндэстний судлал, гоо зүй судлал, хэл зүй судлал ... зэрэг аливаа ашигтай судалгааны арга ба онолыг шинжилгээний үйлдэл дундаа ашиглаж чаджээ⁷.

Утга зохиолын түүх судалгааны шинэ үзэлт, шинэ сэтгэхүйн бүрэлдэл, утга зохиолын түүхийн бүтээлийн шинэ байгууламж, шинэ байршууллын бүтээн байгуулалт зэрэг нь яриангүй чухал ач холбогдолтой. Утга зохиолын түүхийн чанар чансаа, хэр хэмжээг батлах чухал элементийн нэг бол утга зохиолын түүхийн ойлгогдохууны харьяалагдах чанар хийгээд түүний бодгаль чанар болно. Энэ бол шинжлэх ухаанч утга зохиолын түүхийн үзэлтийн амь нас ба амин сүнс мөн. Утга зохиолын түүх тууригчдын бодгаль чанар нь голдуу түүхийн уг дүрсийг хүндэтгэсэн суурин дээр, утга зохиолын түүхийг бүрэлдүүлсэн олон зүйлийн элемент – үзэл урсгал, хөдөлгөөн, нийгэмлэг, урсгал бүлэг, утга зохиолын шүүмжлэл, зохиогчийн зохиол бүтээл жич харьцаа холбоо зэрэгт нарийн хянамгай сонголт хийх ба гүн гүнзгий илчлэл хийх зэрэг талаар илэрдэг. Шилдэг утга зохиолын түүхийн заах материал нь туурвигчийн хувь хүний үзэлт хийгээд хувь хүний илрүүлэл нь заавал эрдэм шинжилгээнийхэнд мэдрэгдсэн суурин дээр бичиж оруулсан байх хэрэгтэй. Монгол утга зохиолын түүх судалгаанд бид өмнөх судалгааны үр бүтээмжийг шинжлэх ухаанчаар дүгнэж, хойшдын судалгаанд бүтээлчээр ашиглаж, монгол утга зохиолын түүх судалгааны шинэ цар хүрээг нээж, тус судалгааг шинэ нэгэн өндөрцөд хүргэх чухалтай юм.

⁷ 论新文学史思维模式的革新与重构冯光廉林凡《文学评论》1993·6, 51页

THE CULTURAL WAY

ABSTRACT

The historical mission of literature is, on the one hand, the changing process of interpretation, criticism, and appreciation by readers and critics, and, on the other hand, the process of cooperative development of co-authors with their genres, linguistic traditions, and other works, and the process of development of works that explore the internal structure of literature. This thesis mainly studies the history of Mongolian literature in the Mongolian language from three aspects: the study of specific textbooks and textbooks, the study of historical writing methods, and the study of historical bureau and its cultural roots.

Key words: *Mongolian study on the history of Mongolia literature, historical records, method principle*

НОМ ЗҮЙ

1. 唯物史观与文学史编写林继中《江海学》1994年
2. 文学史观的反思与重构许总《文学评论》1995年
3. (美) 勒内韦勒克奥斯汀沃伦《文学理论》江苏教育出版社2005年
4. 略论文学史研究中的文化意识汤漳平《社会科学辑刊》1995年
5. 论新文学史思维模式的革新与重构冯光廉林凡《文学评论》1993年

ХАЙР ДУРЛАЛЫН МӨНХИЙН ДУУЛАЛ

Улаан асарын зүүд болон Нэгэн давхар асарын харьцууллын жишээн дээр

Ван Ин*

ХУРААНГУЙ

Тус өгүүлэлд голдуу харьцуулсан утга зохиолын зэрэгцээ харьцууллын аргыг хэрэглэн, дундад улсын эртний сонгодог зохиолч Цао Шюэчинь-ий Улаан асарын зүүд болон монгол үндэстний ойр үеийн алдарт зохиолч Инжинаашийн Нэгэн давхар асарыг дүр төрөхийн бүтээлт, үлгэр үйл явдлын тохируулалтын толидол хийгээд өвөрмөц шинж, урлагийн хэв маяг зэрэг талаас харьцуулж, тэдгээрийн нийтлэг өвөрмөц чанарыг шинжлэн судлахаар дамжин Инжинаашийн Нэгэн давхар асар нь Улаан асарын зүүдийг толилон суралцсан боловч түүний хуулбар биш, харин үндэстний онцлогийг уялдуулан оруулсан зэрэг өвөрмөц онцлог агуулагдаж байгаа бүтээл болно.

Түлхүүр үгс: *Цао Шюэчинь, Инжинааш, Улаан асарын зүүд, Нэгэн давхар асар*

Улаан асарын зүүд бол чин улсын үеийн зохиолч Цао Шюэчинь-ий зохион бүтээсэн бүлэгт роман юм. Мөн дундад улсын эртний дөрвөн их сонгодог бүтээлийн нэг болно. Түүнээс сүүлээр 后红楼梦, 续梦, 圆梦, 红梦 зэрэг гарчиггаар зохиогдсон Улаан асарын зүүдний үргэлжилсэн номууд их хэмжээгээр илрэн гарч ирсэн мөртөө 花月痕, 品花宝鉴, 青楼梦 жич ойр үеийн монгол үндэстний утга зохиолч – Инжинаашийн монгол хэлээр зохион бүтээсэн Нэгэн давхар асар болон Улаанаа уйлах тэнхим нь бүр Улаан асарын зүүднээс сэдэлт олж, түүнийг дууриан бичсэн гэж үзэж болно. Гэвч Инжинаашийн зохион бүтээлт нь Улаан

* Өвөр Монголын Их Сургууль, Монгол Судлалын Дээд Сургуулийн магистрант

асарын зүүдний хуулбар биш, харин өвөрмөц онцлог агуулагдаж байгаа шинэ бүтээл юм.

Нэгэн давхар асар бол зохиолч Инжинаашийн зохиосон монгол үндэстний уран зохиол, ардын аман яриа, домог үлгэр болон түүхийн үлгэрийн сэдвээс ангижран, тухайн нийгмийн бодит амьдралд үндэслэн зохиогдсон анхдагч роман болно. Ийд харьцуулсан утга зохиол бол олон улсын хараа болон харьцуулсан аргаар явагдсан утга зохиолын түгээмэл жам ёс болон онцлогийг хайн сүвэгчилж байгаад утга зохиолын солилцоо ба хөгжлийг ахиулдаг үндэстэн алсалсан, соёл алсалсан, шинжилгээний салаа алсалсан утга зохиолын судалгаа юм¹. Доор голдуу Улаан асарын зүүд болон Нэгэн давхар асарыг харьцуулан өгүүлнэ.

Нэг. Дүр төрөхийн бүтээлт

Улаан асарын зүүдэнд бүтээсэн дүр зуу гаруй байдаг. Үүнд Улаан асарын зүүдийг толь болгосон Нэгэн давхар асарт бүтээсэн дүр цөөн, уншигчдад гүн санаа үлдээж чадсан дүр нь хамгийн олондоо дөчин хүнээс хэтрэхгүй юм. Инжинааш толь болгохдоо олон дүрийг хасаж хаяснаар барахгүй бас зарим дүрүүдийн зан чанарыг нь нийлүүлж, зарим дүрийг нь арчиж хаясан байна.

Инжинаашийн Нэгэн давхар асарт үлдээж хоцроосон дүрүүдийг сайтар задлан шинжлэх юм бол зан чанарын зөрөөг нь амархан олж мэдэж чадах юм. Тухайлбал, Лү Мэй, Линь Дайюй-тай төстэй, гэвч тэдний зан чанарт зөрөө оршдог. Линь Дайюй өвчин эмгэгт нэрвэгдсэнээр барахгүй сэжиг дагавар ихтэй, үйл ажиллагаа нь зөрчилтэй, үг яриа нь хурц ширүүн, бусдыг амархан гомдоон шархлуулдаг. Харин Лү Мэй бие бялдар чийрэг, эвсэг, оморхог боловч сэжгээр дутмаг, үг яриа нь хурц ширүүн боловч хүнийг гомдоон шархлуулдаггүй. Линь Дайюй Жянь Баоюй-д хайртай боловч сэтгэлээ нууж байдаг, гэтэл Лү Мэй Фу Юй-д хайртай болсноо идэвхтэй, зоригтойгоор илтгэн гаргадаг. Үүнтэй харьцуулбал, Линь Дайюй цэвэр нарийн хайр сэтгэл, яс сийлэм гуниглал гутралаар хүмүүсийг нулимс бөмбөрүүлж, Лү Мэй харин борогжуу хайр сэтгэлээрээ хүмүүсийг гайхашруулна.

¹ 孟昭毅、黎跃进、郝岚编著：《简明比较文学原理》，《北京大学出版社》，2010年，第15页

THE CULTURAL WAY

Чинь Мо, Шюэ Баочай-тай төсөтэй, гэвч тэр хоёрын үзэл санааны тал нэлээд зөрөөтэй байдаг. Шюэ Баочай Улаан асарын зүүдэнд амархан маргаан үүсгэх дүр юм. Юу ч болсон ч тэр эелдэг даругийн цаана зүсэр зальхай тал нуугдаж, номхон зан аалийн цаана ондоо арга ухаан, ов мэх гаргана. Өгөөмрийн цаана хувиа хичээмтгий зан агуулдаг бөгөөд хайр дурлалын талаар феодалын гэрийн ахмадын үзэл суртлыг дагаж, өөрийн ураг хуримаа гэрийн ахмад нарын өдөөлгө дэмжлэгээр бүтээх хэмээн явц болгон дээр гэрийн ахмадын санаанд нийцүүлэн, тэдэнд тоогдож явахаар хичээдэг. Харин Чинь Мо тийм биш, тэр гэнэн цагаан, эелдэг дотно, багтаамжтай, далд цаана нь илүү арга самбаа байдаггүй бөгөөд Лү Мэй хайр дурлалын талаар гэрийн ахмадад түшиглэх хэмээн хичээх боловч Фу Юй-д өөрийн хайраа зоригтой илтгэнэ. Мөн Шөнрү биеийн гарал өнгөрөлт дээр Ши Шяньюнь-тай төстэй боловч тэрээр ер нь үг дуу цөөн, цайлган, дорой буурай, Ши Шяньюнь шиг аймшиггүй ярьж үйлддэг хүн биш юм.

Фу Юй болон Жянь Баоюй-г ажиглан үзвэл, энэ хоёр дүр адил талтай боловч ерөнхийд нь авч хэлбэл мөн л ялгаа зөрөө оршиж байдаг. Жянь Баоюй багаасаа феодалын хүмүүжлийг эсэргүүцдэг мөртөө энэхүү үзэл нь өсөн торних тутам буурсангүй, ноён суухад ер нь таагүй байдаг. Харин Фу Юй багадаа дургүйцэж байсан ч ургаж гүйцсэний сүүлээр аажмаар ноён суух замыг хөөж, сэтгэл ханз сэнгэлзэн баярладаг байжээ. Ийм ялгааг зөрөөг тэдний феодалын гэр бүлдээ хандах овор суртлын талаас үзвэл нэн тодорхой байж мэднэ. Жянь Баоюй түүний эцэг Жянь Жөн-тэй үргэлжилсэн маягийн эсэргүүцэлдэл явагдаж байв. Эсрэгээр Фу Юй эцэг Бэй Си-тэй хэдий зөрчилтэй боловч нэгдэхэд бэрх биш билээ. Товчлоод хэлбэл, хэрэв Жянь Баоюй бол феодалын эш ёсны урван тэрслэгчид хүрвэл, Фу Юй зөвхөн үл хамтран ажиглагч төдий юм. Дахиад Жянь Баоюй болон Фу Юй-ийн үзэл санааны ялгаа зөрөө нь ураг хуримыг хөөцөлдөх байдалд ч илэрнэ. Жянь Баоюй Линь Дайюй-д хайртай гэсэн явдалд эрс шуурхай байдлаар ханддаг. Линь Дайюй-г хөгшрүүлэхгүйн төлөө Жянь Баоюй гэрийн хүмүүстэйгээ эсэргүүцэн тэмцэлдэж, цаашлаад гэрээсээ салан, сүмд орж лам суухаар болсон юм. Түүнтэй харьцуулбал, Фу Юй феодалын ёс суртахууны хорио цээрийг давж чадахгүй, арга бус феодалын гэр бүлийнхэн түүнийг зөвшөөрөх эсэхэд хүсэл өвөрлөдөг. Товчлон хэлбэл хэрэв Жянь Баоюй-г чөлөөт ургийн тэмцэгч гэвэл Фу Юй зөвхөн түүнийг хүсэн мөрөөдөгч төдий юм.

Хоёр. Үлгэр үйл явдлын тохируулалтын толидол хийгээд өвөрмөц шинж

Нэгэн давхар асар нь үлгэр үйл явдлын талаар Улаан асарын зүүд зэрэг хятадын эртний сонгодог романы бүтээлүүдийн нөлөөг гүн хүртжээ. Инжинааш үүний тухай нуун далдалсангүй мөртөө Нэгэн давхар асарын оршлын хэсэгт: “Эрт Цао Шюэчинь-ий найруулсан хуучин Улаан асарын зүүдийг үзвээс уярах, баярлах, хагацах, хамтатгах нь гурван төрлийн чухлыг нийлүүлэн хувилгаан шидтэний өргөхийг сэнгэрүүлж инээх, наадах, хилэгнэх, хараах нь, зуун мянган биеийг илрүүлж, бодисадва, махасадва нарын номыг өгүүлжүхүй”² гээд тийнхүү би бээр тэдгээрийн цэлгэр сүнснийг цуглуулж, миний мунхаг сэтгэлийг дэлгэрүүлээд ...”³ гэжээ. Инжинааш санаачилгатайгаар Улаан асарын зүүднээс суралцан Нэгэн давхар асарын оршлын хэсэгтээ бодитой зөвхөн бүтээлтэд бүхий л цогцын бүтцээс дүр төрөхийн бүтээлт, нарийн зүйлсийн сонголтоос илтгэх арга хүртэл олон талаас Улаан асарын зүүднээс толидож суралцсанаа тодорхой өгүүлжээ. Жишээ нь: Улаан асарын зүүд дэх Лю эмгэн гурвантаа Жянь ордонд орсон ба Нэгэн давхар асар дахь Бэй Лаогуа-ийн гурван удаа Бэй Хөү Жинь яаманд орсон зэрэг үйл явдалтай адилавар байдаг.

Инжинааш Улаан асарын зүүднээс суралцаж толь болгохоор дамжин монгол хятад үндэстний хоёр зүйлийн соёлыг цогцлоосон байна. Нэгэн давхар асар нь даруй иймэрхүү уусалцлын бүтээгдэхүүн юм. Дурдууштай нь тус бүтээл чин улсын сүүлч үеийн говийн өмнөх монгол гэх онцгой хараагаас гар дүрэн, нийгмийн амьдрал, зан заншил жич хүнийг дүрслэн бичихдээ бүр монгол үндэстний онцлогтой юм. Иймэрхүү зохион бүтээлт нь эртний роман дахь анхны үүдэлт болжээ. Энэхүү онцлог нь бүтээсэн дүрийн өдөр тутмын амьдралд монгол үндэстний амьдралын онцлогийг хандуулж байхад илэрнэ. Тухайлбал, Фу Юй эцгээ төлөөлж гадагш түрээслэх мөнгө авахад, түүний төрсөн эх Вү Инян нь нэлээд олон замдаа идэх цагаан идээг өгч, Сү Жиедү Бэй Ситэй Фу Юй болон Сү Жи-ийн ургийг хэлэлцэн тогтсоны дараа Сү Жиедү

² Инжинаашийн бүрэн зохиол, Нэгэн давхар асар. ЛяҮнХХ., 2018 т 1

³ Инжинаашийн бүрэн зохиол, Нэгэн давхар асар. ЛяҮнХХ., 2018 т 1

их л баярлаж биед зүүсэн орос улсын хэт оронгын эврийн хутгыг авч⁴ Фу Юй-д шагнан өгч, Сү Жиедү хүүхэн өгөх ёсны бэлэгт мөнгөн буйлт цагаан тэмээ тэргүүлэн тэмээ арван ес, эмээл хазаарт морь тэргүүлэн хорин ес, хонь тэргүүлэн шүүс гучин ес⁵ зэрэг, Фу Юй Сү Жиедү, Фүжинь хоёрт урт цагаан хадаг барин ёслон мөргөжээ, Сү Жиедү, Фүжинь хоёр болор аяганд сүү хийж хүргэн хүүхэн хоёрт амсуулсан⁶, урьд гэрт орсны сүүлээр, Фу Юй бие эргэж зүүн этгээдийг эзлэн суусан хойно буриад найз Сү Шяожие-г эргүүлэн баруун этгээдэд зүүн зүг хандуулан суулгав⁷ зэрэг болно. Эдгээр монгол үндэстэнд л байдаг зан дадал юм. Зохиолч иймэрхүү нарийн зүйлсийн дүрслэлээр дамжуулан уншигчдад түүний бичсэн нь монгол үндэстний амьдрал мөн гэдгийг мэдүүлсэн байна.

Гурав. Урлагийн хэв намба */хэв маяг/*

Урлагийн хэв маягийн талаар хэлбэр ба ур мэргэжлийн хэрэглэлт, өнгө будгийн дүрслэн хэрэглэлт, хайр сэтгэлийн илтгэлт гэх хэдэн талаар харьцуулж болно.

(Нэг) Хэлбэр ба ур мэргэжлийн хэрэглэлт

Нэгэн давхар асар болон Улаан асарын зүүд нь хэлбэр болон ур мэргэжлийн талаар илэрхий ялгаа зөрөө оршдог. Энэ нь голдуу доорх хэдэн талаар илэрч байдаг.

1. Хэлний хэрэглэлт

Улаан асарын зүүдний үг хэл нь яруу сайхан, их хэмжээний уран найруулгын аргуудыг хэрэглэсэн байна. Жишээ нь 月满则亏, 水满则溢, 金玉良缘 зэрэг нь зохиол бүтээлийн үг хэлийг нэн үзэсгэлэн сайхан болгосон байна. Үүнтэй харьцуулбал, Нэгэн давхар асарын үг хэлний хэрэглэлт нь харьцангуй энгийн, амьдралд ойртсон нь монгол үндэстний ярианы онцлогийг илрүүлжээ. Жишээ нь баяр дурсгалын өдөр, гэр бүлийн цуглаан, найрал дуу зэрэг өдөр тутмын амьдралын олон талбар,

⁴ Инжинаашийн бүрэн зохиол, Нэгэн давхар асар. ЛяҮнХХ., 2018 т 479

⁵ Инжинаашийн бүрэн зохиол, Нэгэн давхар асар. ЛяҮнХХ., 2018 т 490

⁶ Инжинаашийн бүрэн зохиол, Нэгэн давхар асар. ЛяҮнХХ., 2018 т 497

⁷ Инжинаашийн бүрэн зохиол, Нэгэн давхар асар. ЛяҮнХХ., 2018 т 498

үзэмж байдлыг зураглан бичихдээ гоц сайхан үг өгүүлбэрийг хэрэглэсэнгүй ч хүмүүсийн сэтгэлд хоногшсон, уншигчдын сонирхлыг татдаг.

2. Хүүрнэлийн бүтэц

Улаан асарын зүүд нь будлиантай хүүрнэлийн бүтцийг хэрэглэж, олон сүвэгч ба зогсоцоос үлгэрээ дэлгэн, өргөн хэмжээний мөртөө будлиантай хүний харьцааны дүрийг дэлгэн үзүүлсэн байна. Жишээ нь зохиогч олон дүрүүдийн хувь тавилан ба хайр сэтгэлийн солбицуулаар дамжуулан феодалын нийгмийн зүйл зүйлийн хор гэм болон хүн чанарын будлиантай байдлыг илрүүлсэн байна. Нэгэн давхар асар нь дөхөм хэлбэрээр үлгэрээ тоочиж, үлгэрийн сэжим нь харьцангуй тодорхой байдаг. Жишээ нь зохиолын гол дүр Фу Юй-ийн гурван эмэгтэйчүүдийн хооронд хайр сэтгэлийг шууд бөгөөд тодорхой илрүүлж, уншигчдад үлгэрийн гол үйл явдлыг үтэр түргэн мэдүүлдэг.

3. Соёлын агуулахуун

Улаан асарын зүүд нь хятад үндэстний уран зохиолын төлөөлөгч бүтээл болсны хувьд элбэг баялаг соёлын агуулахуун болон түүхийн ахуй байдалтай уусаж, феодалын нийгмийн зүйл зүйлийн гэм архаг болон хүн чанарын будлиант шинжийг илрүүлсэн байна. Жишээ нь хувцас засал, идээ ундаа, барилга, шүлэг дуулал, шашин суртахуун зэрэг олон талаар тухайн нийгмийн соёлын дүрс байдал ба гоо сайхны хөөцөлдлийг илрүүлж, хожмын үеийн уран зохиолын зохион бүтээлт ба соёлын судалгаанд алс хэтийн нөлөө үзүүлжээ. Нэгэн давхар асар нь монгол үндэстний соёл ба амьдралыг зураглахыг нэн чухалчилж, монгол үндэстний ард түмний амьдралын байдал болон урам сэтгэлийг илрүүлсэн байна. Жишээ нь зохиол дахь оньсого таах, дуу дуулах, бүжиг бүжиглэх гэх мэтийн монгол зан заншлыг дүрсэлсэн нь монгол үндэстний ард түмний амьдралын зан заншил ба соёлын уламжлалыг амьд байдлаар илрүүлсэн байна.

Ерөнхийлөн хэлбэл Нэгэн давхар асар нь хялбар ойлгомжтой хүүрнэн тоочих арга болон шууд илтгэх аргаар бодит урлагийн хэв маягийг илэрхийлсэн байна. Улаан асарын зүүд нь нэн будлиантай, нарийн зохион бичих арга дүйг хэрэглэсэн байна. Тухайлбал олог талаас хүүрнэн тоочих,

сэжим сүвэгч бичих зэрэг нь уран бүтээлд гүн зузаан урлагийн арга дүйг олгон өгчээ.

(Хоёр) Өнгө будгийн дүрслэн хэрэглэлт

Улаан асарын зүүд болон Нэгэн давхар асарын өнгө будгийн дүрслэн хэрэглэлтийн талаар зохих зөрөө оршдог, энэ нь хоёр зүйлийн адил бус соёлын ахуй байдал ба хэв маягийн онцлогийг тусгажээ. Доорх бол хоёр зүйл дэх өнгө будгийн хэрэглэлтийн тухай задлалт бөгөөд бодит жишээгээр дамжуулан тодорхойлолт хийв.

1. Өнгө будгийн баялаг шинж болон бэлгэдлийн шинж

Улаан асарын зүүд дэх өнгө будгийн хэрэглэлт нь нэн элбэг баялаг бөгөөд гүн гүнзгий бэлгэдлийн ач холбогдолтой юм. Жишээ нь улаан өнгө нь-үргэлж хайр халамж, уйтгар гуниг зэрэг хайр сэтгэлтэй нягт холбоотой байдаг. Жянь Баоюй-ийн бие дээрх улаан хувцас нь түүний хайр сэтгэл болон гунигт учралыг бэлгэддэг.

2. Өнгө будгийн бодит чанар болон аясын шинж

Нэгэн давхар асар дахь өнгө будгийн тухай дүрслэн хэрэглэлт нь аясын шинжтэй, монгол тал нутгийн үнэн бодит өнгө дүрсийг дахин илрүүлэхийг чухалчлав. Жишээ нь зохиолд монгол тал нутгийн ногоон өнгө, хөх огторгуй, цэцэг хуарын ялгарам өнгө будаг /дүрслэл/ зэргийн нарийн гүн зураглал нь байгалийн гоо сайхныг харуулж байна.

3. Өнгө будгийн хайр сэтгэлийн илтгэлт

Улаан асарын зүүд дэх өнгө будгийн хэрэглэлт нь үргэлж хүмүүсийн хайр сэтгэлтэй нягт холбоотой байдаг. Жишээ нь Линь Дайюй ногоон өнгөтэй хувцас өмсөж байгаа нь түүний зөөлөн бөгөөд сэжиг ихтэй зан чанарыг харуулж байна. Ван Си Фен харин улаан өнгийг өмсөж байгаа нь түүний цэгц шулуун, омог зоригтой зан аашийнх нь онцлогийг илрүүлдэг.

4. Өнгө будгийн нийгэм соёлын агуулахуун

Улаан асарын зүүд дэх өнгө будгийн хэрэглэлт нь бас тухайн үеийн нийгэм соёлын агуулахууныг тусгасан байна. Жишээ нь шар өнгө

нь феодалын нийгэмд хааны эрх ба эрхэм хүндийг бэлгэдэж, ногоон өнгө нь хэзээд залуу нас, амьдралын хүчтэй холбоотой байдаг. Ерөнхийлөн хэлбэл, зохиол бүтээл дэх өнгө будгийн дүрслэн хэрэглэлтийн талаар Нэгэн давхар асар нь дан цулгүй, байгалийн өнгө ба өдөр тутмын өнгийг чухалчлан дүрслэн хэрэглэснээс нэг зүйлийн энгийн хэв маяг илэрч байдаг. Улаан асарын зүүд дэх өнгө будгийн дүрслэн хэрэглэлтээр нэн баялаг, онцгойлон ахуй талбар болон хүний хувцас заслыг дүрслэхэд өтгөн зузаан, тансаг сайхан өнгө будгийг дүрслэн хэрэглэж, нэг зүйлийн баялаг утга агуулгатай урлагийн үр дүнд хүрсэн байна.

(Гурав) Хайр сэтгэлийн илтгэлт /илрэл/

Хайр сэтгэлээ илтгэх талаар Нэгэн давхар асарт ер нь үнэнч энгийн хайр сэтгэлийг илүү илрүүлж, эгэл хүмүүсийн амьдралыг зураглахаар дамжин уншигчдад илтгэх гэж байгаа сэтгэлийг уран сайхан мэдүүлдэг. Улаан асарын зүүд нь нарийн сайхан сэтгэлийн хөдөлгөөний дүрслэл болон хайр сэтгэлийн зууралдаанаар дамжин уншигчдад хүн чанарын будлиант чанар хийгээд хайр сэтгэлийн гүн гүнзгийг мэдрүүлдэг.

1. Хайр сэтгэл гүн зузаан

Улаан асарын зүүдний хайр сэтгэл нь нэн гүн гүнзгий бөгөөд будлиантай. Зохиолд олон янз хүний амьдрал, гунигт хувь заяа, хайр сэтгэлийн гүн зузааныг зураглан бичжээ. Жишээ нь Жянь Баоюй болон Линь Дайюй-ийн хоорондын хайр сэтгэлийн зууралдаан нь гүн гүнзгий мөртөө гунигтай, хүний амьдралын хэв бус болон хувь заяаны арга бус талыг илрүүлжээ.

2. Хайр сэтгэлийн аяндааны /аясын/ илрэл

Нэгэн давхар асарын хайр сэтгэлийн илрэл нь нэн шулуун, дараас ба халхавч цөөн байдаг. Жишээ нь монгол үндэстний ард түмний тал нутагт чөлөөтэй чөлөөтэй явж байх ба тэд нарын баяр хорсол гомдол гуниг нь бүр үг яриа үйл ажиллагаа нь шууд илэрч, дотоод сэтгэлийн зөрчил ба тэмцэл гэж тийм зүйл байхгүйгээс илрэлтэй.

3. Гунигт жүжгийн урам сэтгэлийн өнгө будаг

Улаан асарын зүүд дэх сэтгэлийн гунигт жүжгийн өнгө будаг нь нэлээд гүн зузаан байж, зохиол нь феодлын нийгмийн зүйл зүйлийн гэм буруу ба хүн чанарын будлиант шинжийг илрүүлж, маш олон үйл явдлыг цөм гунигт жүжгийн өнгө будагтай болгожээ. Жишээ нь Жянь Баоюй болон Линь Дайюй-ийн янаг дурлал */хайр дурлал/-*ын гунигт жүжиг нь феодлын ёс суртахууны хүн чанарын хүлээслэл ба нийгэмд хайр найргүй байхыг тусгасан байна.

4. Хайр сэтгэлийн хүсэнгүйч */хүсэгч, мөрөөдөгч/* чанар

Нэгэн давхар асарын хайр сэтгэлийн илрэл нь хүсэнгүйч үзлийн тийш хэлбийж, зохиолд монголын тал нутгийн зураглал ба монгол үндэстний ард түмний хайр сэтгэлийн илрэл нь бүр хүсэнгүйч үзлийн өнгө будагтай юм. Жишээ нь Фу Юй-ийн дүр нь хүслэнчилсэн онцлогтой байж, түүний эрэлхэг зориг ба оюун ухаан нь хүсэнгүйч үзлийн бэлгэ тэмдэг болсон байна. Дээрх хэдэн талын ялгаа зөрөөнөөс хоёр зохиолчийн адил бус зохион туурвих ойлгохуй болон хэв маягийг харуулж чадсанаар үл баран бас тэдний нийгэм болон хүн чанарын тухай өвөрмөц ойлголт хийгээд шинжин ажиглах чадварыг ч харуулж чадсан байна.

ДҮГНЭЛТ

Эн тэргүүнд, Улаан асарын зүүд болон Нэгэн давхар асар нь соёлын ахуй байдал зэрэг талаар жаахан зөрөөтэй боловч утга зохиолын үнэ өртөг /үнэ цэн/ ба урлагийн амжилтын талаар цөм оргилдоо хүрчээ. Хоёр бүтээл нь хүмүүсийн зан чанарыг нарийн дүрслэн, үйл явдлын тохируулалт болон нийгмийн ар үзэгдэлд гүнзгий шинжлэл хийхээр дамжуулж өөр өөрийн өвөрмөц онцлогоо харуулсан байна. Хоёрдугаарт, гол сэдвийн илтгэлтдээ Улаан асарын зүүд нь гэр бүлийн мандал доройтол, хүн чанарын сайн муу зэрэг аугаа их гол сэдвийг нэн анхаарч, Нэгэн давхар асар нь харин хувь заяа ба хайр сэтгэлийн тухай нэн илүү анхаардаг. Гэтэл хоёр зохиол бүтээл нь амьдрахуйн гүн ухааныг сүвэгчлэх, нийгмийн бодит ахуйг илрүүлэх зэрэг талаар хүмүүсийг цочоом адилагтар байгаа нь утга зохиолын бүтээлийн түгээмэл үнэн ёсыг уламжлах талаарх өвөрмөц үнэ цэнийг улам нэг алхам гэрчилсэн байна. Гуравдугаарт, хоёр бүтээлийг харьцуулахаар дамжуулж бид тэдгээрийн утга зохиолын зохиол бүтээл дэх адил бус тал ба сайн мууг олж мэджээ. Эдгээр зөрөө нь дүр төрөхийн бүтээлт, урлагийн хэв маяг зэрэг талаар илэрч байхаар үл баран, нэн ч хүн чанар, хайр сэтгэл зэрэг гүн давхаргын асуудлыг ойлгох ба илтгэх дээр илэрч байдаг. Эдгээр адил бус тал нь манай утга зохиолын харааг баялагжуулснаар барахгүй бидэнд нэн гүнзгий сэтгэх ба толь болгох орон зайг ханган өгчээ.

ABSTRACT

This article mainly adopts the parallel research method of comparative literature to compare Cao Xueqin's "Dream of the Red Mansions" and Yin Zhannaxi's "One Storeyed Pagoda" from the aspects of image creation, reference of story plot configuration, characteristics, artistic style, etc. Through the exploration of their commonalities and personalities, although Yin Zhannaxi's "One Storeyed Pagoda" draws on "Dream of the Red Mansions", it is not a replica, but a new work that incorporates ethnic characteristics.

Key words: *Cao Xueqin, Yin Zhannaxi, "A Dream of Red Mansions", "One Storeyed Pagoda"*

П.ХОРЛООГИЙН СУРГАН ХҮМҮҮЖЛИЙН ҮЗЭЛ САНАА
БҮХИЙ ТАЙЗ, ДЭЛГЭЦИЙН БҮТЭЭЛ

Б.Туяа*

ХУРААНГУЙ

Энэхүү өгүүлэлд П.Хорлоогийн зохиол бүтээл, судалгаа шинжилгээний бүтээл түүний дотроос Монголын хүүхдийн уран зохиолд оруулсан хувь нэмэр, үзэл баримтлал зэргийг тодруулжээ. Үүнд их эрдэмтний сурган хүмүүжлийн үзэл санаа, энэхүү үзэл санаа нь тайз, дэлгэцийн бүтээлд хэрхэн шингэснийг эргэн харж, тэдгээр бүтээлийн онцлог, шинэлэг тал, ач холбогдлыг нэгтгэн дүгнэхийг зорив.

Түлхүүр үгс: *П.Хорлоо судлал, сурган хүмүүжлийн үзэл санаа, тайзны бүтээл, дэлгэцийн бүтээл*

Хүн төрөлхтөн үүсэн бий болохтой зэрэгцэн үр хүүхэд, хойч үеэ сурган хүмүүжүүлэх шаардлага бий болсон учир сурган хүмүүжүүлэх зүйг хамгийн эртний ухаан гэж хэлж болно. Түүнчлэн эртний түүх, соёлтой аль ч улс, үндэстэн үеэс үед уламжлан, улам бүр төгөлдөржиж, боловсрон хөгжиж ирсэн сурган хүмүүжүүлэхүйн арвин өв уламжлалтай байдаг. Хэдий тийм ч тухайн ард түмний оршин байгаа газар зүй, цаг уурын нөхцөл, эрхэлдэг аж ахуй, ажил хөдөлмөр болоод эдгээрээс урган бий болсон соёл иргэншил, үзэл сэтгэлгээний өвөрмөц онцлог зэрэг олон зүйлээс шалтгаалан хүүхдийг хэрхэн ямар аргаар,

* Өвөр Монголын Их Сургуулийн докторант

юунд голлон сургах вэ, ямар хүмүүжил мэдлэгийг эзэмшсэн хүн болж төлөвшвөл зохих вэ гэдэг нь өөр юм. Иймээс сурган хүмүүжүүлэх ухаанд дэлхий нийтээр баримтлан мөрддөг тогтсон онолын ойлголтууд байх хэдий ч дээр өгүүлсэн онцлогуудаас хамааран улс үндэстнүүд тус тусын уламжлалт арга зүйг өвлөн уламжилдаг билээ.

Аливаа улс үндэстний урлаг, утга зохиолын бүтээл туурвилын дотор аль ч цаг үед чухлаар тавигдаж, зохиолч, уран бүтээлчдээс нөр их хөдөлмөр, судалгаа шинжилгээ, олон талын мэдлэг, мэдрэмжийг шаарддаг онцгой нэгэн төрөл нь хүүхдэд зориулсан урлаг, утга зохиол, тайз, дэлгэцийн бүтээлүүд юм. Дэлхийн олон улс үндэстний нэгэн адил монголчууд ч эрт цагаас хүүхэд багачуудын ой ухаан, авхаалж самбааг тэлэх, эрүүл зөв амьдрах арга ухаанд сургах, байгаль орчин эх дэлхийгээ хайрлан хамгаалах, хэл, хэлэхүйн чадвар, сэтгэхүйн хурд зэргийг хөгжүүлэх аман зохиол, тоглоом наадгайн арвин баялаг уламжлалтай билээ. Тухайлбал, монгол аман зохиолын ерөөл, магтаал, оньсого, таавар, зүйр цэцэн үг, дайралцаан, хэл зүгшрүүлэх үг гээд бүхий л төрөл зүйлс хүүхэд багачууд, хойч үедээ үлдээсэн үнэт өв юм. *“Энэ арвин баялаг далайгаас хүүхдүүд хэлд ормогц л хүртэж эхэлдэг. Үлгэр хэлэлцэж, оньсого таалцаж, үгэн тоглоомоор тоглодоггүй монгол хүүхэд ховор”*¹ билээ.

Өнөө цагт техник технологийн хурдацтай хөгжил, орчин үеийн нийгмийн өөрчлөлт, хөгжил дэвшлийн зарим онцлогоос шалтгаалан хүүхдийн тоглоом наадгай, сурч боловсрох зүйлс нь

¹ Батжаргал Д. 2011. *Хүүхдийн яруу найргийн уран чадварын зарим асуудал*. Уб.,

өөрчлөгдөж, ухаалаг гар утас, зурагт, компьютерын хэрэглээ ихсэж, нийгмийн сүлжээ ашиглах, цахим тоглоом, наадгай голлон тоглох болжээ. Хэдий тийм ч хүүхдийн уран зохиолын үүрэг нөлөө аль ч цаг үед тэдний хүмүүжил боловсролд чухал нөлөөтэй байдаг билээ. Зөвхөн хүмүүжил боловсрол ч бус тэдний танин мэдэхүй, урлаг, уран зохиолд дурлах, тэдгээрийг ойлгож мэдрэх, гоо зүй, ёс суртахууны мэдрэмжтэй болоход хамгийн ойр дөт төрөл зүйл нь хүүхдийн шүлэг юм.

*“Хүүхдэд зориулсан яруу найраг уран зохиолын бусад төрөл зүйлийн дотор хамгийн хариуцлагатай ур чадвар шаардсан, донж маягийг олоход төвөгтэй, хэл найруулга, хэмжээ, хэмнэл нь нас, сэтгэхүйн онцлогт нийцсэн байх өвөрмөц, нарийн чимхлүүр урлаг”*² билээ. Тиймээс хүүхдийн уран зохиол түүний дотроос хүүхдэд зориулсан яруу найргийн бүтээлүүдийг онцгойлон судалж сэдэв, өгүүлэмж, хэл найруулга, уран бүтээлчдийн онцлог зэргийг үнэлэн цэгнэх нь уран зохиол судлалын нэгэн чухал судлагдахуун юм. Тиймээс бид энэхүү өгүүлэлд академич П.Хорлоогийн сурган хүмүүжлийн үзэл санаа бүхий тайз, дэлгэцийн бүтээлийг онцлон авч судлахыг зорилоо.

I. Сурган хүмүүжлийн үзэл санаа ба зохиолч П.Хорлоо

Пүрэвийн Хорлоо бол 1930-аад оны дунд үеэс шүлэг зохиол бичиж эхэлсэн 1940, 1950-аад оны үеийн яруу найраг, үргэлжилсэн үгийн зохиолын голлох төлөөлөгчдийн нэг төдийгүй насан эцэслэх хүртлээ зохиол бүтээлээ туурвисаар явсан МЗЭ-ийн 015 тоот батлахын эзэн манай ахмад эрдэмтэн зохиолч билээ. Тэр

² Батжаргал Д. 2011. *Хүүхдийн яруу найргийн уран чадварын зарим асуудал*. Уб.,

бээр шинэ үеийн Монголын уран зохиолыг үндэслэгчид болох Д.Нацагдорж, С.Буяннэмэх, Ц.Дамдинсүрэн, М.Ядамсүрэн, Ши.Аюуш нарын халааг залгамжлан гарч ирэгсдийн нэгэн бөгөөд тэдний заримын бараа сүүдрийг харж, шүлэг зохиолыг нь сонсож заримтай нь нүүр тулан уулзаж, захидал бичгээр харилцаж, Ц.Дамдинсүрэнтэй олон жил хамтран ажиллаж байсан хүн юм. Жишээ болгож нэгэн захидлыг дор сийрүүлбээс:

“... Ховд аймгийн Манхан сумын ардын бага сургуулийн багш Хорлоогоос хичээнгүйлэн:

Эрхэм журмын итгэлт нөхөр Буяннэмэх, Аюуш нарын амрыг эрж ёслохын гадна, эрхмүүдийн амар сайныг айлтган бариулав. Энэ үед миний бие мэнд сайн бөгөөд өөрийн удирдагч Улс төрийн уран сайхны зөвлөлөөс даалгасан ажлыг өөрийн сургуулийн дотор 13 хүүхэд бүхий уран зохиолын бүлгэм байгуулан ажилласаар хоёр сар шахам болж буй бөгөөд сурагчдад өөрийн чадах мэдэхийн чинээгээр зааж сурган буй. Одоогоор бичсэн зохиолыг явуулъя гэсэн боловч завдсангүй тул дараагаар сургууль тармагц хот орохоор тусгай дэвтэр болгон авч орохыг та бүхний сонорт мэдүүлье.

Эрхэм хүндэт уран зохиолчид ба Улс төрийн уран сайхны газраа хувийн зүгээс хүсээж мэдүүлэн гуйх нэгэн зүйл нь:

Өчүүхэн би алс хол газарт сууж байхын завсарт зохион бичсэн 40 гаруй шүлэг, найруулгын зүйлийг бичсэн бөгөөд тэрхүү зохиолууд нь өчүүхэн хүний хувийн мэдрэлийн чинээ байдлаар зохиогдсон болох тул арга буюу түүнийг тусгай дэвтэр болгон гаргаж шалгуулахыг хүсээж буй тул түүнийг хэвлэж болох, эсэхийн тодорхой хариуг янагш явуулахыг хүндэт алдарт гавьяат

уран зохиолч Буяннэмэх, Аюуш нараас хичээнгүйлэн гуйсугай Мөн улс төрийн уран сайхнаас шинээр явуулан буй сонин сайхан ажил хэргүүдийг өчүүхэний зүг зурвасаар шагнан хайрлахыг түмэнтээ хүсэж байна.

“Үндэсний эрх” сонин ба “Соёлын тэмцэл”-д өөрийн хувийн чинээгээр зохиосон “Уран авьяастан”, “Тэргүүний үеийн удирдагчид” хэмээх хоёр жижиг шүлэг мэтийг явуулав.

Хүрмэгц хүлээн аваад хэвлэлд тавьж өгөхийг эрхэмлэн хүсэхийн гадна буруу зөв алдаа осолтой зүйлүүдийг гүн оюунаа дусал болгон засварлаж өгөхийг хүсэж байна. Тэрчлэн хот орны сонин болоод шинэ гарсан ном дэвтрээр шагнах хайрлахыг дахин хүснэм.

Буяннэмэх! Таны явуулсан алтан захидлыг хүлээн авч шагнан хайрласан тоот төгрөг, эдгээрийг хүлээж аваад магнай хагартал гүнээ баярласныг хэлэх бүр уяралтай сайхныг юун дурдах ажээ. Энэ мэтчилэн алдар гавьяат улсын уран зохиолчдоос өчүүхэн намайг сурган хүмүүжүүлэх биз ээ хэмээн дахин гуйж хариу захидлыг гүнээ хүсэхийн гадна сургуулийн байдлыг илчилсэн өчүүхэн зурвасыг явуулав.

Хүндэт нөхөд аргагүй сонинд гаргаж хязгаар орны сургуулийн байдлыг сайжруулахыг хүснэ. Мөн “Үндэсний эрх”-ийн 81 дүгээрт бичсэн манай сургуулийн байдал болон өчүүхэний зохиолыг бичиж ирүүлсэнд давхар халуун баярыг хүргэж Улсын алдарт гавьяат уран зохиолч Буяннэмэх, Аюуш нарын амрыг эрэгч өчүүхэн дүү чинь үнэн. Хариуг их хүснэм”³ хэмээн Ховд аймгийн

³ Оюунбадрах Д. 2002. Пүрэвийн Хорлоо. XX зууны монгол зохиолчид-5.

Манхан сумаас 1935 оны 11-р сард захидал илгээж байсан юм. Эл бяцхан захидлаас П.Хорлоо хэдий үеийн хүн болох, хэзээ зохиол бүтээлээ бичиж, хэнтэй хэрхэн харьцаж байв гэх зэрэг олон зүйлийг харж болно.

1936 оны 03 дугаар сарын 07-нд хуралдсан “Монголын үндэсний уран зохиолчдын холбооны” бүх гишүүдийн хурал дээр дарга С.Буяннэмэхийн тавьсан илтгэлд: “... 1934 оныг хүртэл жүжгийн зохиолыг 8 хүн, үлгэр өгүүллэгийг 4-5 хүн, шүлгийг цөөвтөр хүн оролдож байсан бол 1936 оны байдлаар жүжгийн зохиолыг 25, шүлгийг 20, үргэлжилсэн үгийн зохиолыг 40 орчим хүн оролдож”⁴ байна гэжээ. Энд дурдсан шүлгийн 20 болоод үргэлжилсэн үгийн 40 хүний нэг нь Пүрэвийн Хорлоо юм. Тэр бээр ийнхүү анхлан шүлэг, дууны үг, бэсрэг өгүүллэгээр эхэлж улмаар найраглал, тууж бичих болсон бөгөөд 1960-аад оноос эхлэн жүжиг бичиж эхэлсэн юм. Энэ тухай дор дэлгэрүүлье.

II. Сурган хүмүүжлийн үзэл санаа бүхий тайзны зохиол, бүтээл

Зохиолч П.Хорлоо бүтээл туурвилаа уран бүтээлийн олон төрлөөр бичсэн бөгөөд тэр дундаас хүүхдийн уран зохиолын бүтээлүүд нь онцгой байр суурийг эзэлнэ. XX зууны Монголын хүүхдийн уран зохиолын нэлээд учир дутагдалтай гэж хэлж болох төрөл нь тайз, дэлгэцийн бүтээл бөгөөд энэ төрлөөр мэргэшсэн зохиолч өнөөг хүртэл тийм ч олон байсангүй. XX зууны хүүхдийн болон хүүхэлдэйн театрын урын сангийн дийлэнх хэсгийг орчуулгын жүжиг эзэлж, 1960-аад оныг хүртэл хүүхдийн кино

Ерөнхий редактор Х.Сампилдэндэв. Уб., 16-17

⁴ Монгол орчин үеийн уран зохиолын түүх. 1985. Тэргүүн боть. Редактор Ц.Дамдинсүрэн. Уб., 63

байгаагүй нь үүний илэрхийлэл бөгөөд зохиолч П.Хорлоо энэ үед өөрийн тайз, дэлгэцийн бүтээлүүдээ туурвиж эхэлсэн нь энэхүү орон зайг нөхөх алхам байсан юм. Зохиолчийн урын санд “Алтан үст охин” (1966), “Дахин уулзсан нь” (1967), “Шидэт толь” (1967), “Тулгаа” /Өрсөлдөөн/ (1969), “Тэмүүлэл” (1978), “Илгээлтийн эзэн” (1982), “Эрдмийн гайхамшиг” (1982) зэрэг жүжиг бий.

Зохиолчийн эдгээр жүжгүүдийг ерөнхийд нь авч үзвэл бидний өмнө өгүүлсэнчлэн Монгол аман зохиолын уламжлалыг ашигласан байх нь элбэг. “Туулайн бүжин” өгүүллэгийг 1960-аад оны үед Улсын Хүүхэлдэйн Театрын уран бүтээлчид жүжиг болгон тоглосон нь олны талархлыг хүлээсэн юм. *“Шударга, ариун сэтгэлтэй Туулайн бүжингийн дүр нэгэн үеийн бяцхан үзэгчдийн сэтгэлд хоногшин үлдсэн билээ. Түүгээр ч үл барам эл жүжиг тухайн цаг үеийн хот хөдөөгийн сургуулиудад ажиллаж байсан хүүхэлдэйн сайн дурын бүлгэмүүдийн бараг ганц урдаа барьдаг жүжиг нь болж, Ч.Ойдовын “Алиа Тогмид” лугаа эн зэрэгцэж байсан юм”*⁵. Ийнхүү аман зохиол тэр дундаа үлгэрийн зохиомж ашиглан бичсэн бүтээлийн нэг жишээ нь “Алтан үст охин” жүжиг болно. Ардын үлгэрийн үйл явдал дээр зохиолчийн уран сэтгэмжийн гайхамшигт боломжийг чадамгай нэгтгэн, сонин адал явдал бүхий жүжиг зохиожээ. Зохиолч өөрөө аман зохиолч судлаач учраас аман зохиол, уран зохиол хоёрын хэмжээ дамжааг нь тааруулсан хэмээн судлаачид үнэлсэн нь бий.

Алтан үсний ид шидийн тухай сюжет бусад орны аман зохиол болон уран зохиолд нэлээд тохиолддог. Жишээлбэл:

⁵ Оюунбадрах Д. 2002. Пүрэвийн Хорлоо. XX зууны монгол зохиолчид-5. Ерөнхий редактор Х.Сампилдэндэв. Уб., 39

Германы романтизмын нэрт төлөөлөгч Гофманы “Өчүүхэн Цахес” зохиолд ер бусын хүчний бэлгэдэл болсон шидэт алтан үсний тухай гардаг.

Тус жүжгийн зохиолын уран сайхны гол онцлог нь бодит амьдрал ба үлгэрийн үйл явдал хоёрыг урнаар хослуулж бичсэнд оршино. Үйл явдал нь Балбар хааны түшмэл Халтар нь хоньчин өвгөн Саруулын сахиуснаас алтан үс ч юм уу, утас ч юм уу нэг юм олж ирсэн бодит амьдралаар эхэлнэ. Алтан үсний эзэн Саруул өвгөн хүртэл өөрөө итгэхгүй, “*Алтай үстэй хүүхэн энэ орчлонд ганцхан байдаг юм гэнэ гэж үлгэр сонссоноос биш, өөр юмгүй, ноёнтон минь*”⁶ гэдэг бол хүү Итгэл нь ч “Энэ чинь үлгэр шүү дээ” гэснээр цаашдын үйл явдал өрнөнө.

Жүжигт харгис, шунахай Балбар ноён, түүний туслах Халтар нарын эсрэг шударга ариун үйлсийн төлөө тэмцэгч хоньчин хүү Итгэл, түүний найз Цэцгэнхүү, Навчинхүү нарын үнэнч, бат зузаан үерхэл, алтан үст Оюуномин охиныг аюулт мангасын гараас аварч өвгөн буурал эцэг Итгэлээ харгис ноёны хар гэрээс чөлөөлсөн тухай өгүүлдэг.

Зохиолын гол баатар болох хоньчин хүү Итгэл, Алтан үст охин зэрэг бол үлгэрийн баатрууд, харин Навчинхүү, Цэцгэнхүү нар бол үлгэрийн дүрслэлийн аргаар бүтээгдсэн уран сайхны дүр, Балбар ноён, Халтар түшмэл нар амьдралд байдаг хүмүүс гэх зэргээр энэ жүжгийн зөвхөн дүрүүдийг авч үзэхэд л зохиолчийн ухаан бодол, ур чадвараа уралдуулсан их хөдөлмөрийн үр дүн болох нь аяндаа илэрхий. Түүнчлэн Оюуномин:

⁶ Хорлоо П. 1970. *Тулгаа*. Жүжгийн зохиолууд. Уб., 120

“Ой модны тайрдас

Уран бугын шандас

Барим оосортой

Дэлэм суртай

*Тэр юу вэ?”*⁷ хэмээн Балбар ноёноор оньсого таалган Цэцгэн хүүдээ “ташуур” болохыг ойлгуулахад түүнийг мэдсэн Цэцгэнхүү:

“Морин замд айлтай юу?

*Модон хөтөлтөд устай юу?”*⁸ гэх зэргээр асууж сураглаж мөнөөх ташуурыг олж ирж байгаа, Балбар ноён өөрийн хүслээ:

“Араараа дүүрэн

Арван живаа

Адуутай болно

Өврөөрөө дүүрэн

Үй түмэн

Үхэр, хоньтой болно

Авдар авдраар

*Алт мөнгөтэй болно”*⁹ гэх зэргээр илэрхийлж байгаа, жүжгийн гол баатрууд аян замдаа:

“Барс явсан замаар

Туулай дэгдэж өнгөрнө

Баатар туулсан замаар

*Хүүхэд явж гарна”*¹⁰ хэмээн дуулж буй зэрэг нь цөм Монгол аман зохиолын хэл, зохиомж юм. Зохиолч энэ тухайгаа “*Үлгэрийн ийм мянган хэлхээс, түмэн үйл явдлыг жүжиг болговол*

⁷ Хорлоо П. 1970. Алтан үст охин. Тулгаа (жүжгийн зохиолууд). Уб., 156

⁸ Хорлоо П. 1970. Алтан үст охин. Тулгаа (жүжгийн зохиолууд). Уб., 160

⁹ Хорлоо П. 1970. Алтан үст охин. Тулгаа (жүжгийн зохиолууд). Уб., 150

¹⁰ Хорлоо П. 1970. Алтан үст охин. Тулгаа (жүжгийн зохиолууд). Уб., 132

тун сонирхолтой болно гэж бодогдов. Ард түмэн үлгэрийг бүтээхдээ хүний шударга үнэнч сэтгэл, шударга биш худалч хуурамч сэтгэлийг ялж байгаа бодит байдлыг гаргадаг болохоор Оюуноминг шударга үнэний амьдрал дундаас олж, Балбар ноёныг ховдог шунахай, харгис үзэлтний давхаргаас олж гол баатрууд болгон тэдний учрал тохиолдлыг ардын үлгэрийн ид шидийн аргаар гаргасан нь жинхэнэ үлгэрийн жүжиг болох эх нь тавигдсан даа” хэмээн бичжээ.

Зохиолд дүрийн тодорхойлолтыг хаалтанд хийж, эхлээд хувцсыг нь, дараа нь зан төлөвийг нь бичсэн байдаг. Тухайлбал: Балбар ноёныг “... хөмсөг зангидаж, нүүрээ атируулсан, догшин авиртай, урт хар хөмсөгтэй, ов тов цоохор өвгөн. Царайд нь ширүүн догшин авир илхэн. Жартгай хянуур нүдэнд нь ховдог шунахай байдал илэрхий. Нуруу дунд, гэдэс цүндгэр, хурдан хөдөлгөөнтэй, алхаж гишгэх нь хөнгөн, дуу шингэхэн бөгөөд чанга чанга хашгиран бачимдах мөртөө зальтай”¹¹ гэсэн бол Халтар түшмэлийг “Нүд бүлтгэр, хамар нахиу, хавчиг нарийхан нүүрэнд нь заль мэхтэй овжин байдал ил. Албан хүчээр инээмсэглэн байдаг нь бялдууч, зусарч шинж бүрэн”¹² хэмээн дүрсэлжээ. Харин Оюуномин охин бол “*Баргил хан уултай, Байцат цагаан нууртай, Баяндалай өвгөний арван охины хамгийн отгон*” бөгөөд алтан үснээсээ болж, арван таван толгойт мангасынд олзлогдоод, дахин Балбар хаанд очих болсон. Тэрээр өөрийгөө “*Нялх балчир байхад минь есөн шид бүрдсэн охин юм гэж олон хаад ноёд булаацалдсаар арван таван толгойт Атгаалжин хар мангас дийлж, энд авчирч хорьсон юм. Түүнээс*

¹¹ Хорлоо П. 1970. Алтан үст охин. Тулгаа (жүжгийн зохиолууд). Уб., 116

¹² Хорлоо П. 1970. Алтан үст охин. Тулгаа (жүжгийн зохиолууд). Уб., 115

хойш нар салхи, навч цэцгийн бараа харалгүй арван найман насыг хурлээ”¹³ гэдэг. Гэвч Итгэл хүү хоёр найзынхаа тусламжтайгаар түүнийг ард олонтой учруулж, олон түмнийг жаргуулж байна. Жүжигт Итгэл хүү “Асуух нэр алдар, ахлах эцэг эхгүй юм гэж бодов уу? Надад нэрлэх сайхан эцэг байна. Бахархах сайхан нутаг байна” гэж хэлэх “Энэ догшин цоохор нумыг гурав эвшээлгээд, тэр харагдаж байгаа тэвнийн сүвэгчээр оруулж, цаана нь байгаа бул хар чулууг бут үсэртэл нь оно” хэмээн болзол тавьж буй зэрэг нь эл зохиолын хэл нь аман зохиолын хэлэнд ойр болсныг гэрчилнэ.

Түүнчлэн П.Хорлоогийн жүжгүүдээс “Тулгаа” (1969) буюу “Өрсөлдөөн” жүжиг нь Улсын драмын театрт тавигдсан алдартай жүжиг бөгөөд 1930-аад оны үед хөдөө нутагт ардын сургууль байгуулж байгаа болон тухайн үед ямар саад бэрхшээл тохиолдож буйг харуулсан жүжиг юм. Зохиолын гол зөрчил бол шинэ хуучны зөрчил. Тэр үеийн монголд шарын шашны нөлөө их, монгол эрчүүдийн ихэнх хувь нь лам болсон байсан тул ардын засгийн зүгээс ядуу лам нарыг хар болгох, лам хүүхдүүдээс ардын сургуульд элсүүлэн, монгол бичиг заах явдал чухал байв. Мөн 1926 оны 09 дүгээр сарын 03-ны Шашин төрийг тусгаарлах хуулийг таниулж байсан түүхийн эгзэгтэй үеийг зохиолд тусгасан байна.

Тулгаа багш хүчтэй эсэргүүцэлтэй тулгаран зодуулж шархдаж байж, хийдийн дэргэд зоригтой ухуулга хийснээр олон лам нар хар болон, лам хүүхдүүд сургуульд орсныг ядуу лам Ням болон Цогт хүүгийн дүрээр харуулжээ. Лам нар шавиа алдахгүйн

¹³ Хорлоо П. 1970. Алтан үст охин. Тулгаа (жүжгийн зохиолууд). Уб., 144

тулд ардын сургуультай өрсөлддөг. Тэднээс сургууль барьсан дэнжийг “... *буруу харсан амны тосгуур хар дэнж. Үүгээр хий юмны гүйдэлтэй газар*”¹⁴ гэдэг нь олон хүнд нөлөөлдөг. Мөн лам хүүхдүүд сургуулийн хүүхдүүдтэй зодолдож гэрийг нь нураана. Хаймчиг оточ орос докторын нэр хүндийг унагахын тулд Тулгаа багш болон осор хүүд хортой эм өгснөөс осор хүү амиа алддаг зэрэг гарз хохирол их тохиолдож байна. Лам нарын зүгээс шавь хүүхдээ зарцлан, өлөн зэлмэн явуулж, дураараа зодож дарамталдаг хэмээн зохиолд дүрсэлсэн байна. Зохиолч өөрөө 1927 онд Хан хөгшин уулын хошууны тэнхимд орж суралцан, улмаар Багшийн сургууль төгсөөд, 1934 оноос багшилж байсан тул тэр үеийн сургууль танхимын амьд гэрч байсан нь энэхүү жүжигтэй холбоотой биз ээ.

Энэ жүжгийн дүрүүдийг авч үзье. Багшийн сургууль төгссөн залуу багш Тулгаа танхимын даргаар ирж байна. Тэрээр өрнүүн сэтгэлтэй аливаа саад бэрхшээлийг даван туулах сэтгэлийн тэнхээтэй хүн. Лам хүүхдүүдийг сургуульд татахын тул эелдэг харьцан, ухуулга хийж олон хүнийг хар болгодог. Түүнтэй хамт ажилладаг Сандаг бол Мангал тайжийн хүү бөгөөд зугаа цэнгэл эрхэлсэн хүн. Бэрхшээл саадаас шантран, ардын хүүхдийг зодох зэргээр зохисгүй ааш гаргадаг.

Хаймчиг оточ бол өнгөн дээрээ тусч дүр үзүүлээд, цаагуураа хорлодог хоёр нүүртэй хүн сургууль байгуулахад эсгий үүрч ирснээр Тулгаа багшийн өмнө сайн хүн болж харагддаг. Дамиран түүнийг “*Олив оготно шиг элдэвтэй хүн*”¹⁵ гэдэг нь энэ дүрийг бүрэн тодорхойлсон гэж болно. Тэрээр том толгойт,

¹⁴ Хорлоо П. 1970. *Тулгаа*. Тулгаа (жүжгийн зохиолууд). Уб., 12

¹⁵ Хорлоо П. 1970. *Тулгаа*. Тулгаа (жүжгийн зохиолууд). Уб., 23

Жамбаа нарыг ашиглан хорлох ажиллагаа явуулдаг. *“Шашин бурхантай газар очвол хамаг жаргал ирнэ”*¹⁶ хэмээн ардуудад дүрвэж нүүхийг ятгадаг. Хортой эм өгөхөөс гадна сургуулийн барьж буй байшинг шатаах гэж яваад баригдаж байна. Том толгойтыг Тулгаа багшид муулсан мөртөө өөрөө ашиглаж байдаг, Цогтыг алдахгүйн тул солиотой хүүхэд хэмээн Тулгаа багшид ойлгуулдаг зэрэг нь түүнийг уран аргатай хүн болохыг гэрчилнэ. Энэ мэт дүр бүр өөр өөрийн онцлог шинжтэй байх бөгөөд жүжгийн зохиомж үйл явдалд цөм чухал үүрэг гүйцэтгэсэн нь ажиглагдаж байна.

Зохиолд бас нэг өвөрмөц дүрслэл байдаг нь “Бядан явагч бялзуухайн бичиг”-ийн тухай дүрслэл юм. Түүн дээр эхлээд хийдийн гэсгүй ламын, дараа нь Сандаг багшийн тухай бичигдсэнийг тэдний зүгээс Бялзуухай хочтой, хошууны тамгын зарлага Дамдинг хэмээн андуурдаг. Дамдин эхлээд айж хэлмэгдэж байсныг Тулгаа нар зоригжуулж байна. *“Энэхүү жүжиг нь зарим дүр, дүрслэлээрээ ижил сэдэв бүхий зохиолуудтай Ч.Лодойдамбын “Манай сургуулийнхан”-тай төстэй боловч 1930-аад оны үеийн Монголын түүхийн тулгамдсан асуудлыг жүжгийн зохиолд тусгасан сайн зохиол болсон юм. Харин 1970 онд хэвлэгдсэн зохиолоос харахад 3, 4-р бүлгийн завсар орхигдсон дүрслэл байж магадгүй баймаар байна. Гуравдугаар бүлгийн төгсгөлд Тулгаа багш оргосон хүүхдийн хойноос явсны араас Тоомой хүүхнийг авах санаатай Сандаг хардан хойноос нь явдаг. Энд “Сэрэлт” кинон дээр маарамба орос докторын морийг үргээдэг шиг нэлээн зөрчил үүсмээр*

¹⁶ Хорлоо П. 1970. *Тулгаа*. Тулгаа (жүжгийн зохиолууд). Уб., 29

*байсан боловч дараагийн бүлэгт ямар ч тайлал байхгүй, бүх юм зүгээр байгаагаар эхэлдэг*¹⁷.

“Шидэт толь” жүжигт бол гол баатар Товуудай хүү “Хүний жаргах хүсэл, дэлгэрэх мөрөөдөл хэзээ нэг цагт биелж, ноён зарц ялгаагүй тэгш болох юм шүү”¹⁸ хэмээн ард түмний мөрөөдлийн санааг илэрхийлж, Долоодой өвгөний хүү ямаачин Товуудай алс явж, эрдмийг сураад “санасныг бүтээж, жаргалыг эдлүүлдэг” шидэт толь олохоор хэцүү аянд явна. Олон саад бэрхшээлийг даван явсаар толийг олж, харгис Цэнгэл ноёныг устган, ард олноо жаргуулдаг. Энд Цэнгэл ноён Барс хүүтэйгээ толийг булаалдан, бие биеэ хардаж, улмаар ноён хүүгээ хөнөөж буйгаар эрх мэдэл эд баялгийн төлөө хүн чанараа гээж, улайран тэмцэгчдийг харуулжээ.

Энэ мэтээр монгол баатарлаг туулиас сэдэвлэсэн “Бум Эрдэнэ”, үлгэрийн өгүүлэмж, дүрслэлийг ашиглан Монгол, Оросын ард түмний өнө эртний уламжлалт найрамдлын харилцаа, хоёр орны ард түмний эрх чөлөөний тэмцлийн тухай өгүүлсэн “Шидэт толь” зэрэг жүжиг нь зөвхөн хүүхдүүд төдийгүй нийт үзэгчдийн таашаалыг хүртсэн байна. Дээр өгүүлсэнчлэн П.Хорлоогийн бичих дуртай сургууль, багш нарын амьдралаас сэдэвлэсэн “Тулгаа”, “Дахин уулзсан нь” жүжгүүдэд хувьсгалын эхэн үед зөвхөн ном, эрдэм хүүхдэд заах үүрэгтэй төдийгүй ард олныг ухааруулан сэнхрүүлж, эсэргүү дайсны хорт явуулгын эсрэг тэмцэх зэрэг өргөн үүрэг хүлээн гүйцэтгэж байсан манай

¹⁷ Хөвсгөл С. 2019. П.Хорлоогийн “Алтан үст онин”-ы алтан өв. П.Хорлоо100-XX зууны монгол аман зохиол судлал. Олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлын материал. Уб., 184

¹⁸ Хорлоо П. 1970. *Шидэт толь*. Тулгаа (жүжгийн зохиолууд). Уб., 174

анхны багш нарын төлөөлөл болсон Тулгаа, Балжир зэрэг өвөрмөц сонин дүрүүдийг гаргаж ирсэн болно.

III. Сурган хүмүүжлийн үзэл санаа бүхий дэлгэцийн зохиол, бүтээл

Тайзны урлагийн бүтээлд ийнхүү амжилт олсон зохиолч маань дэлгэцийн урлагт ч мөн хүчээ сорьсон юм. Зохиолч П.Хорлоогийн дэлгэцийн бүтээлийн жишээг “Үүр цайхын өмнө”, “Мандах нарны туяа” хэмээх кино зохиолоос харж болно. Эдгээр зохиолд их жанжин Д.Сүхбаатарын бага идэр насны үйл амьдралыг харуулжээ. Ер нь Д.Сүхбаатарын тухай сэдэв бол зохиолч П.Хорлоогийн уран бүтээлд чухал байр суурийг эзэлдэг бөгөөд 1944 онд бичсэн “Сүхбаатар” шүлгээс эхлүүлэн үзэж болох юм. Шүлэгт:

*“Улаан Москваг зорьсон
Ухаант жанжин Сүхбаатарыг
Намрын хонгор салхи
Найртай сайхан угтлаа
Алтан Кремлийн орой
Алсаас гялалзан харагдлаа
Ар Халхын жанжин*

Агуу Ленинтэй уулзлаа” гэдэг. Энэхүү шүлгийг Монголын хэдэн үеийн хүүхэд багачууд цээжилж, Сүхбаатар жанжны болоод Монголын түүхийг өөрсдийн хэмжээнд ойлгож, тодорхой хэмжээний мэдлэг эзэмшиж байсан юм. Ард түмний сэтгэлд хоногшсон түүхэн хүний дүрийг уран сайхны дүр болгон бичих тийм ч амар бус. Энэ шүлгээс улбаалан зохиолч Д.Сүхбаатарын тухай мөчлөг шүлгүүдээс бүрдсэн найраглал бичиж, түүний бага насны амьдрал, Янжмаатай гэрлэх

үеийн идэр насны үйл хэргийн тухай өгүүлсэн нь өмнөх шүлгийн хүрээгээ нэг шат ахиулсан хэрэг байв.

Энэ бүхнийг бичихийн тулд нэлээд материал цуглуулсандаа тулгуурлан “Цагаан дээлтийн хүү” гэсэн жүжиг бичиж “Залгамжлагч” сэтгүүлд нийтлүүлсэн нь бас л олныг талархлыг хүлээв. 1981 онд “Морь манагч” гэсэн тууж бичиж “Амьдрал эрсэн алсын зам” бүлэгтээ гол баатар Өлзийт хүү амьдрахын эрхээр Да хүрээнд ирснээ санаандгүй Д.Сүхбаатартай танилцан түүний морины манаач болж буй тухай өгүүлдэг. Дараагийн бүлэгт нь Өлзийт партизан болж ардын хувьсгалд оролцон улмаар 1924 онд Улсын анхдугаар Үндсэн хуулийг батлалцдаг. Энэ нь дан ганц бодит хүний дүрээсээ салж ард түмний төлөөлөл болсон уран сайхны дүрийг гаргаж ирсэн хэрэг байв. Энэ үедээ мөн “Сүхбаатарын бага нас” тууж бичиж уран сайхны хэд хэдэн дүр бүтээв.

Эдгээр туршлагадаа тулгуурлан 1984 онд “Үүр цайхын өмнө” нэртэй кино зохиол бичсэнийг Монгол Улсын Урлагийн Гавьяат зүтгэлтэн Х.Дамдин найруулан кино болгож дэлгэцнээ гаргасан юм. Энэ кинонд Д.Сүхбаатарын хүүхэд ахуйн амьдралыг тухайн нийгмийн зөрчил, тэмцлийн дэвсгэр дээр дүрслэн үзүүлж, Монголын ард түмний эрх чөлөөний төлөө тэмцэл туйлдаа хүрсэн тэр нөхцөлд Сүхбаатарын хувьсгалт ухамсар бүрэлдэн тогтож буйг үзүүлсэн нь нэлээд сонирхолтой бүтээл болсон юм. Киноны ерөнхий үйл явдлыг ажиглахад энэ нь хэдийгээр найруулагч, зураглаач, жүжигчин гээд олон хүний хамтын бүтээл болох нь маргаангүй хэдий ч зохиолчийн барьсан чиг шугам нь мөнөөх 40-өөд оны үед бичсэн Д.Сүхбаатарын тухай найраглалынхаа хүрээнд л түүхэн баримтыг улам бүр арвижуулан уран сайхны хүрээ царгаг нь өргөтгөсөн байдаг.

“Үүр цайхын өмнө” кино Д.Сүхбаатарын бага насны амьдралыг нэлээд үнэмшилтэй үзүүлснээрээ тухайн цагийн үзэгчдэд ерөөсөө л нэг мөнхийн жанжин бараг тусгай хүн мэт ойлгогдож байсан нэгэн хэвийн ойлголтыг эвдэхэд чухал нөлөө үзүүлсэн болов уу? Учир нь энэ киног манай өсвөрийн үзэгчид ихэд сонирхон үзсэн бөгөөд одоо ч тэдний таалан үзэх дуртай бүтээлийн нэгэн хэвээр байна”¹⁹. Мөн зохиолч их жанжин Д.Сүхбаатарын идэр залуу нас буюу 1912-1920-иод оны үеийн амьдрал, хувьсгалт тэмцлийг харуулсан “Мандах нарны туяа” хэмээх хоёр ангит бүтээл туурвисныг найруулагч Х.Дамдин дэлгэцнээ амьдруулжээ. Энэ кинонд хэдэн үндсэн онцлог бий.

1. Энэхүү кино нь Д.Сүхбаатарын үйл амьдралын тухай цуврал уран сайхны киноны хувьд анхдагч бүтээл болов.
2. Д.Сүхбаатарын хувьсгалт үйл хэргийн талаарх урьд өмнө өгүүлж байсан худал түүхийг илүү бодит баримтад тулгуурлан түүхийн үнэмшил сайтай болгосон явдал юм.
3. Түүхэн энэхүү үнэнээ уран сайхнаар боловсруулахдаа нэлээд нягт нямбай хандсаны үр дүнд Монголын кино урлагт нэгэн өвөрмөц шинэ Сүхбаатарын дүрийг буй болгосон зэрэг хэд хэдэн онцлог бий.

П.Хорлоогийн шавь Монгол Улсын соёлын гавьяат зүтгэлтэн доктор Ч.Дагвадорж нэгэнтээ *“Тэрээр Монгол ардын хувьсгалын суут жолоодогч Д.Сүхбаатарын тухай цуврал*

¹⁹ Оюунбадрах Д. 2002. Пүрэвийн Хорлоо. ХХ зууны монгол зохиолчид-5. Ерөнхий редактор Х.Сампилдэндэв. Уб., 42

шүлгийг анхлан бичсэн нь манай цэцэрлэг, бага дунд сургуулийн сурах бичигт удаа дараа хэвлэгдэж, улмаар өсвөр уншигчдын цээжлэх дуртай шүлэг болж байдаг юм. Хэрвээ П.Хорлоогийн Д.Сүхбаатарын тухай цуврал шүлэг зохиогдоогүй байсан бол түүнийг сургуулийн танхимд цээжилж, хөгжиж баясаж явсан нь хожмоо БНМАУ-ын төрийн шагналт яруу найрагч болсон Ц.Гайтавт “Дамдины Сүхбаатар” найраглалаа шууд бичих санааг өгсөн ч байж болох юм. Ер нь “Дамдины Сүхбаатар” найраглал зохиогдох болсон нөхцөл шалтгааныг сонгодог уран зохиолын нөлөө, үндэсний уран зохиолын уламжлал аль аль нь нөлөөлснийг харгалзан үзэх нь зүйтэй”²⁰ гэж бичсэн байдаг. Үүнээс үзвэл П.Хорлоогийн дээрх шүлэг зөвхөн өөрийнх нь уран бүтээлд төдийгүй нийт орчин үеийн Монголын уран зохиолын хөгжилд чухал нөлөө түлхэц болсон нь тодорхой байна.

Түүнчлэн П.Хорлоо зохиолч гадаадын олон орноор айлчлан тэр бүрийдээ уран бүтээлийн олз омогтой ирдэг байсан нь ажиглагддаг. Тухайлбал: Түүний 1954 онд Москва хотод очоод бичсэн “Улаан Москва”, 1959 онд Бээжинд очоод бичсэн “Бээжинд ирсэн нь”, мөн онд Пхеньянд очоод бичсэн “Хоёр цагаан гэр” зэрэг шүлэг Чехословакийн тухай “Энх тайвны их цуурай” өгүүллэг, 1960 онд бичсэн “Африкт зочилсон замын тэмдэглэл” зэрэг ном зохиолоос нь тодорхой харагддаг. П.Хорлоо уран зохиол бичихийн зэрэгцээ эрдэмтэн хүнийхээ хувьд “Хүн болох багаасаа”, “Хүүхдийн утга зохиолыг амьдралд улам ойртуулъя”, “Урнаар дүрслэхийн учир” зэрэг хүүхдийн уран

²⁰ Мөнх Ц. 1966. Ахмад зохиолч, эрдэмтэн багш. *Залгамжлагч. №6. Уб., 8*

зохиолын онол, судлалын холбогдолтой өгүүллүүд бас бичиж нийтлүүлжээ.

Д.Нацагдоржийн шагналт, судлаач, шүүмжлэгч Г.Жамсранжав *“П.Хорлоо бол 40 гаруй жилийн турш уран бүтээлээ багш, хүүхэд, залуучуудад зориулж том жижиг 20 гаруй ном хэвлүүлжээ. Манай үеийн хүүхдийн зохиолыг түүний бүтээлгүйгээр ойлгож болохгүй”*²¹ гэсэн байдаг. Тиймийн тул зохиолч Пүрэвийн Хорлоо Монгол Улсын ерөнхийлөгчийн 2000 оны 09 дүгээр сарын 14-ний өдрийн 137 дугаар зарлигаар “Алт мөнгө хоёр” өгүүллэг, “Адьяахүү” найраглал, “Говийн хүү” тууж бичсэний учир Монгол Улсын төрийн шагнал хүртсэн юм.

Энэ бүхнээс үзэхэд П.Хорлоо нь уран зохиолын аймаг, төрөл зүйл бүрээр авьяасаа сорьж байсны тод жишээ нь түүний жүжгийн зохиолууд, тайз, дэлгэцийн бүтээлүүд юм. Тэр бээр Монголын орчин үеийн жүжгийн зохиолын түүхэнд өөрийн арилшгүй мөрийг үлдээсэн бөгөөд ялангуяа хүүхдэд зориулсан үлгэрийн жүжгүүд нь онцгой байр эзэлнэ. “Алтан үст охин”, “Шидэт толь” зэрэг жүжгүүддээ үлгэрийн өгүүлэмжийг ашиглан, ард түмний сайн сайхны төлөө эрэлхэгээр тэмцэж байгаа хүүхдийн дүрийг бүтээсэн байна. Тэрчлэн “Тулгаа”, “Дахийн уулзсан нь” зэрэг драмын жүжгүүддээ зохиолч өөрөө цаг үеийнх нь гэрч байсан 1930-аад оны эхэн үеийн монголын түүхийн эдрээт цаг үеийг тусган харуулж, тэр үеийн багш, сурагчдын шинэ амьдралын төлөөх тэмцлийг яруу сайхнаар дүрслэн харуулсан байна. “Тэмүүлэл”, “Илгээлтийн эзэн” зэрэг орчин

²¹ Оюунбадрах Д. 1998. Монголын хүүхдийн уран зохиолын дүр. Хэлбичгийн ухааны дэд эрдэмтний зэрэг горилж бичсэн зохиол. Уб., 75

үеийн сэдэвт жүжгүүддээ 1970-1980-аад оны үеийн амьдралыг тусгаж, сурагч багшийн болон ажлын гараагаа эхэлж буй залуучуудын зан төлөвийн асуудлыг хөндөж, бэртэгчин ёс суртахууныг шүүмжлэн харуулжээ. Мөн дэлгэцийн бүтээлүүддээ жанжин Д.Сүхбаатарын дүрийг урлан гаргасан нь түүхийн үнэн, уран сайхан хоёрыг хослуульж шинэлэг бүтээл болж чадсан ажээ.

ДҮГНЭЛТ

1. Зохиолч П.Хорлоогийн уран бүтээлийг ажиглахад хүүхдэд зориулсан зохиол бүтээлүүддээ уран зохиолын бүхий л төрөл зүйлээр туурвисан бөгөөд түүний намтар, амьдралдаа туулж өнгөрүүлсэн бүхэнтэй салшгүй холбоотой байдаг нь ажиглагдаж байна.
2. Багш, зохиолч хэмээх хос алдартай тэр бээр хүүхдэд зориулсан зохиол бүтээл голчлон бичсэн агаад тэдгээр бүтээлдээ өөрийн уран бүтээлийн үзэл баримтлалыг тусгахын хамт, сурган хүмүүжүүлэх өнгө аясыг шингээдэг гэдэг нь ажиглагдаж байна.
3. Түүний зохиол бүтээлийг ажиглахад Монгол аман зохиолыг уламжлалт хэлбэр, бүтэц, сэдэв, агуулгыг ашиглан түүнийгээ бүтээлчээр хөгжүүлсэн нь элбэг байна.

ABSTRACT

In this article P. Horloo's writings and research work, including his contribution to Mongolian children's literature and his concepts, are clarified. In this, he tried to review the great scientist's educational ideas and how this idea was incorporated into his stage and screen works, and summarize the features, innovative aspects, and significance of those works.

Key words: *P. Horloo studies, educational ideas, stage productions, screenplays*

НОМ ЗҮЙ

1. Батжаргал Д. 2011. *Хүүхдийн яруу найргийн уран чадварын зарим асуудал*. Уб., 8
2. Хорлоо П. 1970. *Тулгаа*. Жүжгийн зохиолууд. Уб.,
3. Хорлоо П. 1970. Алтан үст охин. Тулгаа (жүжгийн зохиолууд). Уб., 156
4. Оюунбадрах Д. 2002. Пүрэвийн Хорлоо. XX зууны монгол зохиолчид-5. Ерөнхий редактор Х.Сампилдэндэв. Уб., 39
5. Мөнх Ц. 1966. Ахмад зохиолч, эрдэмтэн багш. *Залгамжлагч*. №6. Уб., 8
6. Оюунбадрах Д. 1998. Монголын хүүхдийн уран зохиолын дүр. Хэлбичгийн ухааны дэд эрдэмтний зэрэг горилж бичсэн зохиол. Уб., 75

БҮРЭГ СУРАЛЦАГЧДЫН ХЭЛНИЙ ХАРИЛЦААНЫ ЧАДВАРЫГ
НЭМЭГДҮҮЛЭХ НЬ

Ашихан*

ХУРААНГУЙ

Харилцааны хэлний заах (CLT) нь хэл сурахад бодит амьдрал дээрх харилцаа холбоо, харилцан үйлчлэлийг чухалчилдаг арга юм. Харилцааны хэлний заах үндсэн зарчим, үндсэн аргууд нь харилцан үйлчлэл ба хамтын ажиллагаа, даалгаварт суурилсан сургалтын арга, суралцагч төвтэй сургалтын арга барил гэх мэт орно. Ерөнхийдөө харилцааны хэлийг заах нь сурагчдыг ашиглахад бэлтгэдэг харилцааны болон интерактив хэл сурах орчныг бүрдүүлэхэд онцгой анхаарна. Зорилтот хэлийг бодит амьдралын нөхцөл байдалд үр дүнтэй, итгэлтэйгээр ашиглах юм. Гэсэн хэдий ч янз бүрийн шалтгааны улмаас бүрэг ичимхий, дуу муутай оюутнууд багш нартай идэвхтэй хамтран ажилладаггүй, заримдаа харилцааны аливаа хэлбэрт оролцохоос төвөгшөөх тул харилцааны үйл ажиллагаанд идэвхтэй оролцоход бэрхшээл тулгардаг. Энэхүү өгүүлэлдээ бид шалтгааныг жагсааж, бүрэг оюутнуудад CLT-ийг үр дүнтэй дадлагажуулах аргын тухай өгүүлэх болно.

* Asiheng, 阿斯恒. Хө Тао Дээд Сургуулийн багш
He Tao College, Inner Mongolia, China. 466874396@qq.com

THE CULTURAL WAY

Communicative Language Teaching (CLT) is an approach that emphasizes real-life communication and interaction in language learning. Key principles and basic methods of Communicative Language Teaching include Interaction and Collaboration, Task-Based Learning technique, Learner-Centered teaching Approach and etc. Overall, Communicative Language Teaching places an emphasis on creating a communicative and interactive language learning environment that prepares students to use the target language effectively and confidently in real-life situations. However, due to various reasons, quiet students may find it challenging to actively participate in communicative activities, since they are not always willing to cooperate with teachers, sometimes even resist to take part in any forms of communication. In this essay, we will list out the reasons and explore strategies to effectively practice CLT with quiet students.

I. Understanding the Challenges Faced by Quiet Students

Quiet students, often referred to as introverted or shy learners, may face specific challenges in participating in communicative language activities. These challenges can include social anxiety, fear of making mistakes, and discomfort with speaking in front of others. It is important to understand the individual needs and preferences of quiet students in order to create an inclusive and supportive learning environment. Common factors that may contribute to quiet behavior among students generally include six parts. The first one is cultural

THE CULTURAL WAY

differences, for example in some cultures, there may be a greater emphasis on respect for authority figures, which could lead to students' reserved behavior in classroom settings. Additionally, communication styles and preferences can differ based on cultural background, with some students being more accustomed to listening and observing rather than engaging in vocal participation.

The second one is language barriers. The process of acquiring proficiency in a new language can be challenging and may lead to feelings of insecurity about verbal communication. For example, students who are learning English as a second language, the language barriers can contribute to them a feeling of hesitation or self-consciousness when it comes to speaking up in class. Socioeconomic Factors could be another important reason to influence class behavior, students from different backgrounds may face socioeconomic challenges that impact their educational experiences. These challenges could be financial, condition of parental care, ethnicity background and so on. All these factors can contribute to feelings of marginalization or lack of confidence among students, which may manifest as quiet behavior in the classroom. The fourth factor is Educational Experiences. Experiences with education and schooling in students' native environment or communities can influence their approach to learning and participation in the classroom. Some students may have had limited opportunities for interactive or participatory

THE CULTURAL WAY

learning experiences before, which can impact their comfort level with vocal expression in a classroom setting.

The other two factors are Perceptions of Discrimination and Family Expectations. Students from low-income family, obesity or ethnic minority backgrounds may be more likely to experience discrimination or microaggressions in educational settings, which can lead to feelings of social isolation or reluctance to engage in classroom discussions. Cultural and familial expectations can also play a role in students' behavior in educational environments. Some students may come from backgrounds where there is a strong emphasis on humility and modesty, which can influence their willingness to assert themselves in classroom settings.

It's important to approach these potential factors with sensitivity and cultural awareness. Educators and school communities should strive to create inclusive and supportive environments where students from all backgrounds feel valued and empowered to participate in their own unique ways. Since Quiet students might require additional support and encouragement to express their thoughts and ideas. They may feel overshadowed by more outgoing classmates and struggle to find their voice in communicative language activities.

II.Strategies for Fostering Students' Active Participation

2.1Create Supportive Environment to Quiet Students

First, we have to create a supportive environment and facilitate communicative language learning for quiet students. It is essential to

THE CULTURAL WAY

create a supportive and inclusive classroom environment and encourage a culture of respect and understanding, where students may feel comfortable expressing themselves without the fear of being judged by others. To achieve this goal, we opt to emphasize the value of all forms of communication, whether verbal or non-verbal, and recognize the diverse ways in which students can contribute to communicative activities. Here are some strategies to consider:

First, emphasize the importance of respectful and empathetic communication within the classroom. Teachers should encourage active listening and the consideration of diverse communication styles at the classroom. Which includes establishing ground rules that promote an inclusive and respectful environment, where all students could feel being valued and heard. The second is to Foster Inclusive Participation. Teachers should Create a classroom culture that values and celebrates all forms of participation. They should recognize that quiet students may contribute in ways other than verbal expression, such as through written assignments, artistic projects, or non-verbal communication. Teachers should emphasize the diversity of communication styles and encourage all students to engage in ways that are comfortable for them. By working collaboratively, students can support and learn from each other, at the same time building confidence in their language abilities. Pair quiet students with more outgoing classmates during communicative activities is also a good idea to mobilize quiet pals, since this strategy creates a supportive partnership, where the outgoing

THE CULTURAL WAY

student can encourage participation and the quiet student can benefit from the interaction and language practice. In short, pair and share exercises promote peer support and provide a gentle nudge for quieter students to engage in conversation.

Thirdly, schools should provide a variety of language learning activities that cater to different learning preferences. For quiet students, it should provide opportunities for self-expression through written assignments, creative projects, or digital media. This allows them to communicate and demonstrate their language skills in ways that align with their strengths. Furthermore, teachers should utilize methods such as small group activities and pair work to create a supportive setting for quiet students to engage in language practice. Since collaborative tasks could provide a less intimidating setting for students to participate in conversations and language activities. Pairing quiet students with more outgoing classmates can also help them feel more comfortable and supported.

2.2 Incorporate Visual Aids to Improve teaching efficiency

Visual aids play a crucial role in English language learning by providing learners with visual stimuli to support comprehension, retention, and engagement. Visual stimuli can serve as conversation starters, prompting students to share their observations, interpretations, and opinions. This approach not only encourages language use but also enables quieter students to express themselves through visual

THE CULTURAL WAY

interpretation, fostering engagement and participation. Some common visual aids used in English language learning include:

1. Flashcards: These are effective for vocabulary acquisition and word-picture association. They can be used to introduce new words, practice spelling, or reinforce word-meaning connections.

2. Pictures and Images: Visual representations of objects, actions, or concepts help learners associate words with their corresponding meanings. Pictures can be used to teach vocabulary, illustrate grammar concepts, or prompt discussions.

3. Charts and Graphs: Visual representations of data, such as bar charts, pie charts, or line graphs, can be used to teach numerical and statistical language, as well as to facilitate discussions about trends and comparisons.

4. Maps: Maps are valuable for teaching geographical vocabulary, directions, and spatial relationships. They can also be used to discuss cultures, traditions, and global issues.

5. Videos and Multimedia: Engaging videos, animations, and multimedia resources can provide authentic language input, expose learners to diverse accents, and offer cultural insights. They can also be used for listening practice and comprehension activities.

6. Graphic Organizers: Visual tools such as mind maps, Venn diagrams, and flowcharts help learners organize and connect ideas. They are particularly useful for brainstorming, outlining essays, and summarizing information.

THE CULTURAL WAY

7. **Realia:** Authentic objects from daily life, such as household items, food products, or clothing, can be used to teach vocabulary and cultural concepts. Realia provides tangible, real-world connections to language learning.

8. **Visual Timelines:** Timelines help learners understand the sequence of events, historical periods, or narrative structures. They are useful for teaching verb tenses, storytelling, and historical context.

9. **Posters and Infographics:** Colorful posters and infographics present information in a visually appealing format. They can be used to introduce topics, reinforce language structures, or convey complex information in a simplified manner.

10. **Interactive Whiteboard Resources:** Digital whiteboard tools allow for interactive presentations, language games, and collaborative activities. They offer dynamic visual support, interactive exercises, and multimedia integration.

By incorporating these visual aids into English language instruction, educators can create a multi-sensory learning environment that caters to diverse learning styles, enhances comprehension, and promotes language acquisition.

2.3 Encouragement and Supportive Feedback

Recognize the value of students' every bit of progress is also very crucial, as it helps to motivate and support learners throughout their language acquisition journey. Here are some examples of how encouragement can be integrated into language learning activities. The

THE CULTURAL WAY

first one is Offering constructive feedback that focuses on improvement and growth rather than errors. For instance, providing specific guidance on grammar, pronunciation, or language usage, while also highlighting the learner's progress and effort. The second is Providing positive feedback and praise to learners when they make efforts to speak, read, or write in the target language. For example, acknowledging a student's correct pronunciation, use of vocabulary, or participation in a class discussion can boost their confidence and motivation. The third are Peer Support and Goal Setting: Encouraging peer-to-peer support and collaboration, where students can offer encouragement to each other. Pairing students with different language proficiency levels can create opportunities for mutual encouragement and language practice. Assisting learners in setting achievable language learning goals and providing encouragement as they work towards these objectives. Celebrating milestones and progress towards language proficiency can motivate learners to continue their language learning journey.

The fourth one is creating an inclusive and supportive classroom culture where all contributions are valued. This can involve encouraging active participation and creating a safe space for learners to express themselves in the target language without fear of judgment.

The fifth is recognizing and celebrate the efforts of language learners, such as organizing language-themed events, cultural days, or language fairs that highlight student achievements and language skills.

THE CULTURAL WAY

All in all, teachers should promote a classroom atmosphere where learners are encouraged to take risks with language use, knowing that mistakes are a natural part of the learning process. Encouraging learners to step out of their comfort zones and try new language skills can foster confidence and resilience.

III. Conclusion

Incorporating communicative language teaching strategies tailored to the needs of quiet students can enhance their language learning experience. By creating a supportive and inclusive environment, utilizing small group activities, incorporating visual aids, and encouraging written communication, educators can empower quiet students to actively engage in communicative language learning. Through these strategies, quiet students can develop their language skills and build confidence in their ability to communicate effectively. In conclusion, educators play a crucial role in facilitating the participation of quiet students in communicative language activities. By understanding the challenges faced by quiet students, implementing supportive strategies, and providing inclusive learning opportunities, educators can enrich the language learning experience for all students, fostering their engagement, confidence, and language development.

ЧИН УЛСЫН ДУНД ҮЕИЙН ХӨВӨӨТ ШАРЫН СҮРЭГ БА ЦАХАР ХӨВӨӨТ ШАР
ХОШУУНЫ НУТГИЙН ХИЛИЙН ШИНЖЛЭЛ

Ань Нин*

ХУРААНГУЙ

Чин гүрний үед Цахарын найман хошууны хөвөөт шар хошуу болон Дотоод явдлын яамны харьяа хөвөөт шар хошуу нь зах хязгаарын хувьд нийлсэн байдалтай бөгөөд тус хоёр газар өнөөдөр Хэбэй мужийн Жанжякоу-ийн Башан дүүрэгт байрлаж байв. Сурвалжид тус хоёр газрын найман хэсгийг танилцуулсан ч Чин гүрний сүүл үеийн нөхөн сэргээлт, газар тариалан, бэлчээрийн байдлаас үүдэн тодорхой байр суурьтай зарим хэсэг устаж үгүй болж, газар нутгийн нэр өөрчлөгдөн хил хязгаар нь тодорхойгүй болсон байна. Сүргийн газруудын харьяалалыг удаан хугацаанд тодруулж чадсангүй өий хүрлээ. Энэ талаар өмнө нь тодорхой судалгаа хийсэн ч түүнд зөрчилтэй, алдаатай зүйл байсаар байна. Түүхэн сурвалжид дүн шинжилгээ хийх, археологийн судалгааны үр дүнг ашиглах, хээрийн судалгааны мэдээлэлд үндэслэн Чин улсын дунд үеийн Цахар хөвөөт шар хошуу, Хөвөөт шар хошуу гэх хоёр сүргийн хилийн заагийг нарийн судалж, дахин хянахыг хичээлээ.

Түлхүүр үгс: *Цахар хөвөөт шар хошуу, хөвөөт шар хошууны сүрэг, хошууны хил*

Өгүүллийн бүтэц:

- *Хураангуй*
- *Цахарын хөвөөт шар хошуу ба Хөвөөт шарын сүргийн газар*
- *Хөвөөт шарын сүргийн газар ба найман хошуу*
- *Цахар хөвөөт шарын найман хошуу*
- *Дүгнэлт*

清中期镶黄旗牧厂与察哈尔镶黄旗旗界考

安 宁

摘 要:清代,隶属于察哈尔八旗的镶黄旗和隶属于内务府的镶黄旗牧厂地域相连,且均位于今河北省张家口坝上地区。史料中虽对两地的八至有所介绍,但由于清末放垦,农进牧退,导致有些确定方位的鄂博消失、地名改变,以致长期以来旗群的边界无法厘清。就这一问题,前人虽有所研究,但矛盾、错误之处仍旧很多。本文在史料分析的基础上注重考古成果的运用和田野调查数据的采纳,初步考证出清中期察哈尔镶黄旗和镶黄旗牧厂的边界,并绘制成图。
关键词: 察哈尔镶黄旗; 镶黄旗牧厂; 旗界

后金天聪八年(1634年)察哈尔林丹汗遗部最终归降后金。布尔尼叛乱后的康熙十四年(1675年)察哈尔作为游牧八旗最终被固定在宣化、大同边外直至清末。游牧察哈尔八旗中,正黄与镶黄两旗居于中央位置,而镶黄旗离北京位置最近,重要程度无需多言。同时,隶属于内务府庆丰司的镶黄旗牧厂与察哈尔镶黄旗位置相邻,而且一些地方呈犬牙交错之势。他们的牧地涵盖了今河北省张家口市的康保县、张北县的大部,以及崇礼区、尚义县与沽源县的一小部分,还有今内蒙古的镶黄旗、化德县、商都县、太仆寺旗的部分地区。

一、察哈尔镶黄旗与镶黄旗牧厂

《口北三厅志》是研究察哈尔镶黄旗与镶黄旗牧厂的重要史料,但相关记载有语焉不详之处。因此,镶黄旗牧厂容易被忽视或与察哈尔镶黄旗混同。鉴于此,文章首先对察哈尔镶黄旗与镶黄旗牧厂的关系进行梳理。

1、隶属与职能上的差异

镶黄旗牧厂在顺治十一年(1654年)隶属于三旗(正黄、镶黄、正白)牛羊群牧处,后又隶属于内务府掌仪司,康熙二十三年(1684年)分掌仪司,设庆丰司¹,之后镶黄旗牧厂便隶属于内务府庆丰司,直至清末。

* Хаалган хот дахь Удирдлагын сургуулийн багш

¹ 参见赵尔巽著:《清史稿》志93 职官五(内务府),北京:中华书局,1976年,第3424—3426页。

为便于管理三旗牧群，乾隆朝时设张家口外牛羊牧群总管一人，副总管二人，效力笔帖式二人，牛羊群还各设协领、委属协领、笔帖式共十二人、牧长以及牧副四百余人，同时还有牧丁一千二百余人²。不论是大小官员，牧丁的薪俸，还是相应用度，均从庆丰司领取³。反观察哈尔镶黄旗，则直接隶属于察哈尔都统。

镶黄旗牧厂的职能是围绕皇室用度展开的，概括起来有如下几个方面，即：为祭祀提供所需牛羊、皇帝亲耕时所用耕牛、提供御膳及各种宴会食物所需用的牛羊、皇帝在巡幸途中所用的牛羊、皇子与公主在婚嫁时所需用的牛羊、为喇嘛诵经提供牛羊等⁴。除直接供应肉制品外，宫中需用的“马牛驼皮由牧群随时交纳”⁵。反观察哈尔镶黄旗，作为察哈尔八旗的一部分，它更多承担的是驻守军台，随军出征⁶这些任务。

2、 人员上的紧密联系

尽管镶黄旗牧厂与察哈尔镶黄旗分属不同系统，但两地毕竟地域相连，所以联系密切，尤其表现在人员方面。据光绪朝《钦定大清会典》所载，三旗牧厂共有牛 1.2 万余头，羊 15.4 万余只，300 头牛为一群，羊则以 1100 只为一群。具体到镶黄旗牧厂，共养牛 14 群，计 4200 余头，羊 40 群，计 44000 余只⁷。通过比对发现，镶黄旗牧厂牛羊的数量分别占总数的 35 和 29 个百分点，几乎是三分之一。

据史料记载，张家口外牛羊牧群共有牧长、牧副及牧丁 1600 余人，参照牛羊数量比例分配，镶黄一旗应有 500 余牧丁。如此数量，从外调派显然不如就地选用。现实中，相关人员就是选自察哈尔部，且已脱离了原来所在旗的比丁序列⁸。这一结论也可在相关文献中得到印证，如波滋德捏耶夫在《蒙古及蒙古人》中写到“皇家牧厂的土地从察哈尔牧地的北部边界开始，

² 《钦定大清会典》（乾隆）卷 91，庆丰司。

³ 《为领取嘉庆元年份察哈尔镶黄、正黄二旗牛羊群官兵兵丁等俸银两事》：嘉庆元年 3 月 20 日，05-08-007-000002-0026，中国第一历史档案馆藏；

《为领取察哈尔三旗牛羊群、达理岗匡羊群一年所需纸张事》：嘉庆元年 3 月 20 日，05-08-007-000002-0028 中国第一历史档案馆藏。

⁴ 参见徐莉著：《专为皇帝饲养牛羊的机构——清朝内务府庆丰司》，《中国档案》（北京），2014 年第 11 期。

⁵ 允陶：《钦定大清会典》卷 92，武备院。

⁶ 参见金海、齐木德道尔吉等编著：《清代蒙古志》，呼和浩特：内蒙古人民出版社，2009 年，第 174-175 页。

⁷ 参见徐莉著：《专为皇帝饲养牛羊的机构——清朝内务府庆丰司》，《中国档案》（北京），2014 年第 11 期。

⁸ 内务府折。内务府奏案：0 5 - 0 2 5 5 - 0 2 5。转引自陈肖寒：《清代直隶口外地区内务府牧厂的管理》，《武

向东南一直延伸到博格多音郭勒（今镶黄旗宝格达音郭勒——引者）……皇家牧厂所有的牧人（蒙语称为“霍尼齐”）分为镶黄旗和正黄旗……向我谈以上情况的察哈尔人到“霍尼齐”旗来还不到两年”。⁹

总之，察哈尔镶黄旗与镶黄旗牧厂虽隶属关系与职能不同，但人员相通，地域相连。这是清政府有意而为的结果，目的是既能削弱察哈尔部的整体势力，又可以发挥其在畜牧生产上的先进经验，最终更好地为清政府服务。¹⁰

二、镶黄旗牧厂的八至

在《口北三厅志》（以下简称三厅志）和《嘉庆重修一统志》（以下简称一统志）中，就镶黄旗牧厂的八至，记载都十分明确。两种资料各有优劣，细节之处各有详略，但总体差别不大。

1、牧厂总管驻地

按照上述文献的记载，牧厂在“张家口北一百里控果罗鄂博冈”¹¹。这说明，明确“控果罗鄂博冈”的位置是考证镶黄旗牧厂地望的关键。“控果罗”应为蒙古语的 *xong γ or*¹²，意为可爱的，令人喜爱的。鄂博即旧时草原上辨别方位以及举行祭祀活动的由石块堆砌而成的敖包。

对“控果罗鄂博冈”这几个字进行深入分析便会发现：第一，*xong γ or* 一词作为地名，在蒙古地区出现频率极高，而且就字意来说不具备指向功能。其次，由于鄂博的构造简单，所以极易被破坏，加之清末新政之后，大量汉族移民涌入这一地区，牧地变为农田，昔日的鄂博大多已踪迹全无。因此，仅从上述几个字无法判断具体位置。

然而，在《大清一统志》关于古迹部分的两条记载中，却为“控果罗鄂博冈”的定位提供了重要线索，因为遗迹、遗址的保存程度要远好于敖包。其一：“兴和旧城，在牧厂西南二十

汉大学学报》（武汉），2017年第6期。

⁹ 阿·马·波滋德捏耶夫：《蒙古及蒙古人》，刘汉明、张梦玲、卢龙译，呼和浩特，内蒙古人民出版社，1989年，第683页。

¹⁰ 参见陈肖寒著：《清代直隶口外地区内务府牧厂的管理》，《武汉大学学报》（武汉），2017年第6期。

¹¹ 《嘉庆重修一统志》卷548《牧厂》，上海：上海书店出版社，1984年影印版。金志章、黄可润：《口北三厅志》卷六，考牧。

¹² 本文中涉及到的蒙古语转写、词义均以内蒙古大学蒙古学研究院、蒙古语文研究所编写，内蒙古大学出版社于1999年6月出版的《蒙汉词典（修订本）》为依据，之后不再单独注释。

里”，兴和旧城，即今天的河北省张北县县城¹³，地理坐标为（东经 114.72 度，北纬 41.15 度）。其二：“沙城，在牧厂西北二十里……元时所建，杨荣北征录，沙城即元中都……此城土人名插汉巴尔哈孙城。”可见，确定沙城，即元中都的位置十分关键。“元中都遗址位于河北省张家口市张北县县城西北十五公里，在积善、魏家房（二村合称白城子村）和淖沿子三村之间。”¹⁴遗址的中心点坐标为（东经 114.37 度，北纬 41.17 度）。此外，一统志中的蒙古语“插汉巴尔哈孙”即 *ča γ an* 和 *bal γ asu* 两个单词，合起来是白色城池之意，这与考古报告中的“白城子”可以完全对应。因此，今天的中都遗址就是史料中的沙城无疑。

在确定了兴和城与沙城的位置之后，我们便可以大体划定“控果罗鄂博冈”的位置就是今天的张北县小柳沟村一带，坐标为（东经 114.73 度，北纬 41.20 度），距张家口 49.1 公里。

2、牧厂的南界与东南界

按照一统志记载，镶黄旗牧厂“南至宣化府边界四十里……东南至镶蓝旗牧厂界九十五里”¹⁵。据此，从牧厂驻控果罗鄂博冈一直到宣化府北境之间的土地均是该牧厂的游牧地。作为华北平原与蒙古高原的交界地带，宣化府与牧厂的交界十分容易确定，就是张家口北部长城一线¹⁶，大体就是今天张家口市张北县和万全区的交界处，与小柳沟的距离在 20 公里左右，从距离上判断也与史料记载基本一致。

牧厂的东南与镶蓝旗牧厂相交。镶蓝旗牧厂驻登奴素泰，位置大体在今张北县大囿囿镇大台附近¹⁷（东经 115.32 度，北纬 41.34 度）但四至不详¹⁸。如按距离推断，95 里早已深入今张家口市崇礼区或桥西区境内，然而乾隆初年，上述地区从事农耕的汉地移民已占绝大多数。因此，实际界限不应超过今天张北与崇礼和桥西的交界一带，进而推断牧厂东南界应在张北县与张家口市桥西区以及崇礼区的交界的旱淖坝（北纬 41 度，东经 114.78 度）一带。

3、牧厂的西界与西南界

¹³ 河北省张北县地名办公室：《张北县地名资料汇编》，1984 年，第六页。

¹⁴ 河北省文物研究所：《元中都——1998——2003 年发掘报告》（上），文物出版社，北京，2012 年，第 25 页。

¹⁵ 《嘉庆重修一统志》卷 548《牧厂》，上海：上海书店出版社，1984 年影印版。

¹⁶ 《嘉庆重修一统志》卷 38《宣化府图》，上海：上海书店出版社，1984 年影印版。

¹⁷ 朱诗婷：《清代察哈尔游牧八旗政区边界研究》，硕士学位论文，中国人民大学，2015 年，第 40 页。

据一统志记载，镶黄旗牧厂西至正黄旗牧厂界五十里，正黄旗牧厂东至镶黄旗牧厂界六十里¹⁹。在这里，只有距离的描述，并无其他可参照物的记录。因此，确定正黄旗牧厂的驻地成为解决问题的关键。

根据记载，正黄旗牧厂的驻地在位于张家口西北的诺莫浑博罗山，诺莫浑即蒙古语的 nomoxan，意思是老实的，温顺的。关于这一名称，一统志与三厅志无异，但在与张家口的距离上却相去甚远。前者记录的距离为二百里，后者确是一百里²⁰。两相比较，一统志的记载较为准确。因为前文所述的镶黄旗牧厂驻地控果罗鄂博冈距张家口一百里，而正黄旗牧厂还在镶黄旗牧厂西侧，绝不可能距张家口的位置也是一百里。

在宋哲元版的《察哈尔通志》中，关于尚义设置局有这样的叙述：“境内山岭甚少，丘陵岗峦，则所在多有，其最著者，曰老虎山。在城南十里……山巅有鄂博一，为蒙人所筑，每年夏历六月间，蒙人结夥来此，杀羊致祭，名曰祭鄂博，并有喇嘛奉经。”²¹同时，该书在关于商都县的记载中又说道“老虎山，在前县属第二区，即大青沟，六合堂及二成公乡内，距县城东南一百二十里，高约三十丈，漫衍平坦，蒙名脑木衡脑包，系老实之意，后转音为老虎山，现属尚义辖境。”²²

显然，一统志中的诺莫浑博罗就是通志中的脑木衡脑包。而大青沟就是今天张家口尚义县的大青沟镇，该镇位于张家口的西北部。在大青沟镇西南 15 公里左右的黑圪塔山村，现尚存敖包的遗迹，当地人称之为小脑包。因此，综合史料、方位以及遗迹推断，诺莫浑博罗山应该就位于今张家口尚义县大清沟镇南部的黑圪塔山村（北纬 41.29 度，东经 114.02 度）。此地距张家口的距离大约为 100 公里，这也与一统志的记载较为吻合。根据双方驻地距离推断，镶黄旗牧厂西界应位于今张北县海流图乡义兴店村附近（北纬 41.25 度，东经 114.41 度）

¹⁸ 金志章、黄可润：《口北三厅志》卷六，考牧。

¹⁹ 《嘉庆重修一统志》卷 548《牧厂》，上海：上海书店出版社，1984 年影印版。

²⁰ 《嘉庆重修一统志》卷 548《牧厂》，上海：上海书店出版社，1984 年影印版。金志节、黄可润：《口北三厅志》卷六，考牧，张家口市图书馆影印，2016 年 9 月。

²¹ 民国《察哈尔省通志》，卷 4，《疆域篇之四》，郑州：中州古籍出版社，2016 年影印本。

²² 同上

镶黄旗牧厂西南至边界五十里，正黄旗牧厂东南至镶黄旗牧厂界八十里²³。镶黄旗牧厂西南五十里与正黄旗牧厂东南八十里大体在位于今张北县大河镇北部相交（北纬 41.09 度，东经 114.43 度）这里应为镶黄旗牧厂的西南边界。

4、牧厂的东界与东北界

位于镶黄旗牧厂东侧的是镶蓝旗牧厂，距离为九十里。镶蓝旗牧厂的驻地在今河北省张北县大囿囿镇大台附近的登奴素泰（东经 115.32 度，北纬 41.34 度），由于四至不详，只能按照距离推断，牧厂的东界在今张北县大囿囿镇万宝庄附近（北纬 41.25 度，东经 115.24 度）。

在东北部与镶黄旗牧厂交界的是太仆寺左翼牧厂，距离六十里²⁴。据一统志所载，太仆寺左翼牧厂在张家口东北的的喀喇尼敦井（今太仆寺旗的五旗敖包，北纬 41.64 度，东经 115.13 度），距离是一百四十里，西南到镶黄旗牧厂界六十里²⁵。按照上述数据，镶黄旗牧厂的东北界大体在今张家口市察北管理区沙沟村（北纬 41.43 度，东经 114.96 度）一带。

5、牧厂的北界与西北界

其北界一百一十里与镶黄旗察哈尔交界²⁶，大体位置是张家口市康保县郝车信村附近（北纬 41.71 度，东经 114.73 度）。因太仆寺旗牧厂西距镶黄旗牧厂 6 里²⁷，由此可以判定镶黄旗牧厂从北部向东南延伸的过程穿过了今天锡林郭勒盟太仆寺旗境内。

因镶黄旗牧厂“西北至察哈尔界一百九十里”，而这一记录可能存在误差，因为同时一统志中还记载到“南北距一百五十里”²⁸两条史料明显存在矛盾，因牧厂西北界与察哈尔镶黄旗接壤，所以相关内容将在下一节阐述。

三、察哈尔镶黄旗的八至

和镶黄旗牧厂相比，察哈尔镶黄旗的地域涉及到今天的旗县较多，距离跨度很大，一些地方具体位置至今存在不少争议，因此情况相对复杂。

²³ 《嘉庆重修一统志》卷 548《牧厂》，上海：上海书店出版社，1984 年影印版。

²⁴ 《嘉庆重修一统志》卷 548《牧厂》，上海：上海书店出版社，1984 年影印版。

²⁵ 《嘉庆重修一统志》卷 548《牧厂》上海：上海书店出版社，1984 年影印版。

²⁶ 《嘉庆重修一统志》卷 548《牧厂》上海：上海书店出版社，1984 年影印版。

²⁷ 《嘉庆重修一统志》卷 548《牧厂》上海：上海书店出版社，1984 年影印版。

²⁸ 《嘉庆重修一统志》卷 548《牧厂》上海：上海书店出版社，1984 年影印版。

1、察哈尔镶黄旗总管府驻地

一统志中记载的察哈尔镶黄旗总管府为苏门峰，《口北三厅志》中的记载是苏门哈达，“哈达”即蒙古语 xada，意为岩石、山岩，由此可见两种文献的记载是一致的，都为苏门哈达。但关于苏门哈达的具体位置，在学术界存在着不同的观点，较有代表性的是以下两种：第一种是张家口市康保县的镶黄旗山²⁹（北纬 42.09，东经 114.79 度）说；第二种是锡林郭勒盟镶黄旗的巴彦塔拉镇莫日格其嘎查（北纬 42.13 度，东经 114.45 度）³⁰说。

经过考证不难发现，第一种说法更加符合实际。首先，一统志中关于察哈尔镶黄旗境内的山中有这样的描述“骆驼山，在旗东南九十里，蒙古名黑伯忒（应为“伯忒黑”，原文如此）特门，明李文忠败元兵于骆驼山，即此”³¹。而在镶黄旗山和莫日格其嘎查附近，以骆驼山为名的山峰非常多，以此定位非常困难。而文献中的“黑伯忒特门”是蒙古语的 botoγo，意为羔驼，和 temege，意为骆驼，两词，合起来可以翻译为小骆驼。在锡林郭勒盟太仆寺旗境内有两座名为小骆驼的山，一座靠近太仆寺旗和正蓝旗的交界处，位置是（北纬 42.01 度，东经 115.76 度），该山距离莫日格其嘎查将近 500 里，距离镶黄旗山也将近 300 里，而且从纬度上看，三地几乎一致，因此可以将此山排除。另一座小骆驼山位于太仆寺旗与康保县的交界处，位置是（北纬 41.96 度，东经 114.94 度）该山虽位于莫日格其嘎查东南，但距离 200 余里，与文献记载出入较大。该山距离镶黄旗山的直线距离是 40 余里，且同样在镶黄旗山的东南，与文献记载较为相近；其次，按照《张北县志》的记载，察哈尔镶黄旗驻地经过一次迁移之后，便来到了今康保县北部，地点正在今镶黄旗山附近³²。综合以上分析，本文认为苏门哈达的位置就是今天康保县的镶黄旗山。

还需要说明的是，有学者认为，镶黄旗总管府开始并不驻苏门哈达，是从位于今张家口市崇礼区响南营村（北纬 40.93 度，东经 114.94 度）的陶赖庙迁移而来³³，原因是由于大量移

²⁹ 朱诗婷：《清代察哈尔游牧八旗政区边界研究》，第 39 页。

³⁰ 马宝军：《镶黄旗志》，呼和浩特：内蒙古人民出版社，1999 年，第 67 页。

³¹ 《嘉庆重修一统志》卷 548《牧厂》上海：上海书店出版社，1984 年影印版。

³² 民国《张北县志》，《察哈尔清代蒙旗沿革图》。

³³ 金海、齐木德道尔吉：《清代蒙古志》，呼和浩特，内蒙古人民出版社，2009 年，第 175 页；

民的涌入。遗憾的是，上述文章并未进行深入考证。本文赞同这一观点，并进行了初步论证。

三厅志中写道察哈尔镶黄旗“南至吗呢图达坝镶黄旗牧厂界七十里³⁴”，这个表述与一统志相同。前文已经阐明，镶黄旗牧厂几乎在今张北县境内。因此，察哈尔镶黄旗南界不应超过张北县。但又说到“本旗坝内地方，距张家口外十五里……南至边墙，北至达坝……南界起自张家口外乌拉哈达”³⁵而这段描述在一统志中是没有的。这一片区域位于今天张家口市的崇礼区高家营镇附近，乌拉哈达就是今天张家口市崇礼区的乌兰哈达村（北纬 40.88 度，东经 114.94 度）这一片区域的位置还在张北县的东南方。由于一统志成书晚于三厅志，这就说明，到一统志成书时，察哈尔镶黄旗已从坝内地方迁移而出，否则关于东南界的描述应为“张家口外乌拉哈达”。

另据三厅志记载，乾隆初年，今张家口崇礼这一地区共有户口 3436，其中旗户仅 507，而民户则达到了 2824³⁶，从户口对比上可以看出，察哈尔镶黄旗的迁移已是势在必行。

接下来再将目光移向陶赖庙，在三厅志和一统志中均没有陶赖庙曾作为驻地的表述，三厅志中仅记载了陶赖庙的修建年代为顺治年间³⁷。另据《张北县志》所载，该庙为喇嘛庙³⁸。虽然该庙已荡然无存，但有一古树尚在，树龄为 800 年左右。据当地人称，该树附近曾有过庙宇。在清代的蒙古社会，喇嘛庙发挥着重要作用，是一个部落经济、文化的中心，不论是扎萨克旗的王爷还是内属旗的总管，其驻地大多位于喇嘛庙附近。因此，陶赖庙曾作为察哈尔镶黄旗的总管府驻地是有着极大可能的。

综上，不难得出这样的结论：察哈尔镶黄旗的总管府最初在陶赖庙，后因移民的涌入，察哈尔镶黄旗对这一地区几乎失去控制能力，故将旗驻地迁移到了苏门哈达。同时，旗界也有所改变，迁移的具体时间应不晚于乾隆晚期。

2、镶黄旗的南界与东南界

潘小平、武殿森：《察哈尔史》，呼和浩特，内蒙古人民出版社，2012 年，第 205 页。

³⁴ 金志章、黄可润：《口北三厅志》卷七，藩卫志。

³⁵ 金志章、黄可润：《口北三厅志》卷七，藩卫志。

³⁶ 金志章、黄可润：《口北三厅志》卷 5，村窑户口。

³⁷ 金志章、黄可润：《口北三厅志》卷 4《坛庙》。

三厅志中写道：察哈尔镶黄旗“南至吗呢图达坝镶黄旗牧厂界七十里，东南至阿尔撒兰达坝。阿尔撒兰，犹华言狮；达坝，犹华言岭。察哈尔正白旗界一百六十里。³⁹”此表述与一统志一致，但后者并未标出具体地名。

要定位该旗的南界，首先需明确“吗呢图达坝”的具体方位。“达坝”是蒙古语“daba γ-a”，意为山岭。因此，达坝或坝出现在汉语地名中大多和山有关。在现行地名中，位于崇礼区与张北县交界处的桦皮岭（古称兴安岭）有一村庄，名称是麻泥坝（北纬 41.25 度，东经 115.12 度）。而且该山岭还是蒙古高原同华北平原的分界线，坝内地方正是驻地迁移到苏门哈达之前的察哈尔镶黄旗牧地。同时，在三厅志中标有一地名为吗呢兔，位置也与此村相似。⁴⁰因此，有些学者便将此地认定为吗呢图达坝的位置⁴¹。

但这一观点经不起推敲。首先，根据三厅志的记载，察哈尔镶黄旗以南应为镶黄旗牧厂游牧地。事实上，该书成书时麻泥坝以南已大量垦种。当然，即便没有农耕化也应该是察哈尔镶黄旗自己的牧地而非镶黄旗牧厂所有。

在今康保县中南部的忠义乡有一村名为小麻尼（北纬 41.67 度，东经 114.49 度），其距小柳沟 140 里左右，距镶黄旗山 90 余里，这与史料相对接近，而且该地在位于前文推断的镶黄旗牧厂的北界郝车信村的西部偏南位置。据此判断，察哈尔镶黄旗的南界，同时也是镶黄旗牧厂的西北界，就在小麻尼村附近。

文献中的阿尔撒兰达坝位于张家口崇礼区的狮子沟乡（北纬 41.10，东经 115.38），但崇礼全区的地形属于典型的山地地貌，不宜游牧，而且当时这一区域从人口结构上也以汉地移民为主，不过仍有三佐的一半和科尔沁十八佐留在了该地⁴²，而且已不再进行游牧。因此，该地只能属于镶黄旗的一块飞地，不能作为察哈尔镶黄旗的东南界，其东南界应和镶黄旗牧厂的北界接壤，为康保县郝车信村附近。

³⁸ 民国《张北县志》卷 3《建筑志·祠庙》。

³⁹ 金志章、黄可润：《口北三厅志》卷 7《藩卫志》。

⁴⁰ 金志章、黄可润：《口北三厅志》卷 1《口北三厅全图》。

⁴¹ 朱诗婷著：《清代察哈尔游牧八旗政区边界研究》，第 41 页。

⁴² 参见额而敦巴特著：《崇礼县境内的察哈尔镶黄旗蒙古人》，张家口·冬奥会与一带一路学术研讨会，2016 年，第 136 页。

3、镶黄旗的西界与西南界

察哈尔镶黄旗“西至喀喇鄂博图察哈尔正黄旗界七十里……西南至赤老图达坝镶黄旗牧厂界五十五里”⁴³。察哈尔正黄旗“总管驻木孙忒克山，东至镶黄旗察哈尔之喀喇鄂博图界五十里”⁴⁴。显然，喀喇鄂博图的位置是确定察哈尔镶黄旗西界的关键，但喀喇鄂博图的具体位置尚未发现。

因而，只能利用双方距离来进行大体估算，正黄旗的驻地木孙忒克位于今乌兰察布市察哈尔右翼后旗东南大六号乡境内（北纬 41.27 度，东经 113.27 度）⁴⁵。史料中，两地之间的距离是 120 里，然而实际当中则为 400 余里。显然，用距离折算也无可能。因此，只能根据距离比例大体估算两地之间的分界，应在乌兰察布市商都与化德两县交界的商都县十八顷镇附近（北纬 41.63 度，东经 113.91 度）。

西南界的赤老图即蒙古语 *čilaγu*，意思为石头，因此不具有定位功能。文献中察哈尔镶黄旗西南界距离镶黄旗山 55 里，而且与镶黄旗牧厂接壤。这一记载显然有误。因为按距离推断该点超出了镶黄旗西北界的范围。一统志中关于正黄旗牧厂的范围时记载到“东北至镶黄旗察哈尔界一百十里”，可见，镶黄旗察哈尔在西南应与正黄旗牧厂接壤，按双方距离推断大体位置为康保县忠义乡忠义南村（北纬 41.65 度，东经 114.46 度）附近。

4、镶黄旗的北界与西北界

镶黄旗“北至乌兰诺尔苏尼特右翼界一百二十里……西北至登社胡图克察哈尔正黄旗界，又苏尼特界一百三十里。”⁴⁶乌兰诺尔位于今镶黄旗翁工乌拉苏木的乌兰诺尔（北纬 42.56 度，东经 113.88 度），该地现仍为镶黄旗与苏尼特右旗的分界。

登社胡图克的位置尚无法确定，按距离推断，应位于商都县、苏尼特右旗、镶黄旗三地交界一带（北纬 41.99 度，东经 113.34 度）。

⁴³ 金志章、黄可润：《口北三厅志》卷 7《藩卫志》。

⁴⁴ 金志章、黄可润：《口北三厅志》卷 7《藩卫志》。

⁴⁵ 潘小平、武殿森：《察哈尔史》，第 205 页。

⁴⁶ 金志章、黄可润：《口北三厅志》，卷 7《藩卫志》。

5、镶黄旗的东界与东北界

镶黄旗“东至托克洛河察哈尔正白旗界九十里……东北至诺浑奴鲁苏尼特界一百二十里”⁴⁷。托克洛河就是今天锡林郭勒盟正镶白旗的布尔嘎斯图高勒，此河为南北流向。正白旗总管驻地布尔噶台位于今锡林郭勒盟正镶白旗布日都苏木（北纬 42.56 度，东经 114.82 度）⁴⁸。如在布日都和镶黄旗山之间做一连线，这条线穿过正镶白旗的星耀镇西北部，布尔嘎斯图高勒从该处流过。因此，可以断定察哈尔镶黄旗的东界就位于星耀镇西北一带（北纬 42.20 度，东经 114.88 度）。

诺浑奴鲁即今苏尼特右旗赛罕乌力吉苏木的瑙滚努如山（北纬 42.65 度，东经 113.88 度）附近⁴⁹。

综合以上考证和推测，可将清中叶镶黄旗牧厂和察哈尔镶黄旗八至示意图绘制如下：

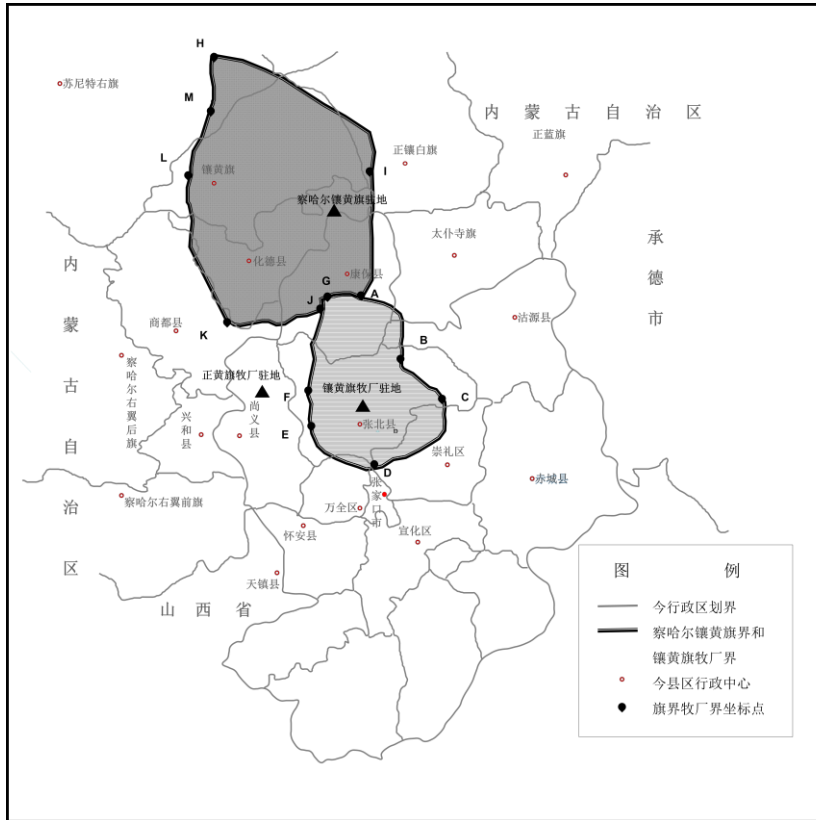
⁴⁷ 金志章、黄可润：《口北三厅志》，卷 7《藩卫志》。

⁴⁸ 周清澍：《内蒙古历史地理》，呼和浩特：内蒙古高等教育自学考试委员会编印，1991 年，第 183 页。

⁴⁹ 朱诗婷：《清代察哈尔游牧八旗政区边界研究》，第 39 页。

THE CULTURAL WAY

清中叶镶黄旗牧厂和察哈尔镶黄旗四至示意图

说明：各坐标点信息详见表 1.1-表 1.3

THE CULTURAL WAY

表 1.1: 镶黄旗牧厂边界坐标点

坐标点	边界名称	经纬度	古地名	今地名
A	镶黄旗牧厂北界 察哈尔镶黄旗东南界	北纬 41.71 度 东经 114.73 度		康保县郝车信村
B	镶黄旗牧厂东北界	北纬 41.43 度 东经 114.96 度		察北管理区沙沟村
C	镶黄旗牧厂东界	北纬 41.25 度 东 经 115.24 度		张北县大囿镇万宝庄
D	镶黄旗牧厂东南界	北纬 41 度 东经 114.78 度		张北县旱淖坝
E	镶黄旗牧厂西南界	北纬 41.09 度 东经 114.43 度		张北县大河镇北部
F	镶黄旗牧厂西界	北纬 41.25 度 东经 114.41 度		张北县海流图乡义兴店村
G	镶黄旗牧厂西北界 察哈尔镶黄旗南界	北纬 41.67 度 东经 114.49 度		康保县小麻尼村
	镶黄旗牧厂南界			宣化区与张北县交界长城一 线

THE CULTURAL WAY

表 1.2: 察哈尔镶黄旗边界坐标点

坐标点	边界名称	经纬度	古地名	今地名
H	察哈尔镶黄旗北界	北纬 42.65 度 东经 113.88 度	诺浑奴鲁	苏尼特右旗赛罕 乌力吉苏木瑙滚努如
I	察哈尔镶黄旗的东界	北纬 42.20 度 东经 114.88 度		太仆寺旗星耀镇西北
J	察哈尔镶黄旗西南界	北纬 41.65 度 东经 114.46 度	赤老图达坝	康保县忠义南村
K	察哈尔镶黄旗西界	北纬 41.63 度 东经 113.91 度		商都县十八顷镇
L	察哈尔镶黄旗西北界	北纬 41.99 度 东经 113.34 度	登社胡图克	商都县西北
M	察哈尔镶黄旗西北界	北纬 42.56 度 东经 113.88 度	乌兰诺尔	镶黄旗翁工乌拉苏木 乌兰诺尔

表 1.3: 驻地坐标点

坐标点	经纬度	古地名	今地名
察哈尔镶黄旗驻地	北纬 42.09 东经 114.79 度	苏门哈达 (或苏门峰)	康保县的镶黄旗山
镶黄旗牧厂驻地	北纬 41.20 度 东经 114.73 度	控果罗鄂博冈	张北县小柳沟村
正黄旗牧厂驻地	北纬 41.29 度 东经 114.02 度	诺莫浑博罗山	尚义县黑圪塔山村

四、结 语

本文以历史文献为依据，同时结合考古资料、田野调查以及前人的研究成果，对清代中期镶黄旗牧厂、察哈尔镶黄旗的驻地以及旗界进行了考证，并得出以下结论：

一 通过文献中兴和旧城和沙城两处遗址位置的考证，大体划定镶黄旗牧厂的驻地控果罗鄂博冈位于今张北县小柳沟村，在此基础上考证出镶黄旗牧厂在以今天张家口市张北县为中心北到康保县郝车信村附近、南至宣化区、西到张北县海流图乡附近、东达张北县大囿囿镇附近。

二 文章依据史料中不同语言文字对察哈尔镶黄旗境内骆驼山的记载，进一步论证了康保县境内镶黄旗山就是察哈尔镶黄旗驻地这一结论。同时通过距离远近、移民状况、现存地名等因素得出了文献中的麻泥坝位于今康保县小麻尼村这一结论，最终判定察哈尔镶黄旗以今天张

家口市康保县为中心，北到苏尼特右旗赛罕乌力吉苏木瑙滚努如、南至康保县小麻尼村、西到商都县十八顷镇附近、东达太仆寺旗星耀镇西北。

周振鹤先生认为，我国的历史政治地理学研究，在行政区划方面的第一个步骤应该“以复原疆域政区历史变迁的全过程为目的”⁵⁰。本文讨论的区域从清末开始发生了剧烈的变化。在历届中央政府的主导下，这里从察哈尔八旗的游牧地和内务府的牧厂演变为设治局，进而设立县治。这其中的原因是复杂的，既有多年来内地人地矛盾的积累也有庚子赔款的影响，是国际关系、边疆政策、区域治理模式等多层面、多维度碰撞、调适的结果。最终给上述地区在人口构成、地域文化、经济模式等诸多方面带来了深刻的变化，并延续到了当下。因此，廓清边界可以为相关后续研究奠定基础、提供依据。由于个人能力所限，不足之处请方家批评指正。

ABSTRACT

In the Qing Dynasty, the Bordered yellow Banner affiliated with Chahar Eight Banners and the Bordered yellow banner pasture affiliated with Imperial Household Department were connected and both located in today's Bashang region of Zhangjiakou, Hebei Province. Although there is some introduction about the eight Seasons of the two places in the historical materials, due to the reclamation at the end of the Qing Dynasty, the livestock degraded and the farming expanded. these caused some obos used to definite orientation disappeared and place names changed, so that the boundaries of the banners community could not be clarified for a long time. Although predecessors have studied this problem, there are still many contradictions and mistakes. On the basis of historical data analysis, this paper pays attention to the application of archaeological results and the adoption of field investigation data, preliminarily proves the boundary of Chahar Bordered Banner and Bordered Banner pasture in the middle of Qing Dynasty, and draws a map.

Keywords: Chahar bordered, Yellow banner, Bordered yellow banner, Pasture boundary

⁵⁰ 周振鹤：《中国历史政治地理十六讲》，北京：中华书局，2013年，第23页。

НОМ ЗҮЙ

1. 参见赵尔巽著：《清史稿》志 93 职官五（内务府），北京：中华书局，1976
2. 《钦定大清会典》（乾隆）卷 91，庆丰司。
3. 《为领取嘉庆元年份察哈尔镶黄、正黄二旗牛羊群官员兵丁等俸银两事》：嘉庆元年 3 月 20 日，05-08-007-000002-0026，中国第一历史档案馆藏
4. 《为领取察哈尔三旗牛羊群、达理岗厓羊群一年所需纸张事》：嘉庆元年 3 月 20 日，05-08-007-000002-0028 中国第一历史档案馆藏。
5. 参见徐莉著：《专为皇帝饲养牛羊的机构——清朝内务府庆丰司》，《中国档案》（北京），2014 年第 11 期。
6. 允陶：《钦定大清会典》卷 92，武备院。
7. 参见金海、齐木德道尔吉等编著：《清代蒙古志》，呼和浩特：内蒙古人民出版社，2009
8. 内务府折。内务府奏案：0 5 - 0 2 5 5 - 0 2 5。转引自陈肖寒：《清代直隶口外地区内务府牧厂的管理》，《武汉大学学报》（武汉），2017 年，第 6 期。
9. 阿·马·波滋德捏耶夫：《蒙古及蒙古人》，刘汉明、张梦玲、卢龙译，呼和浩特，内蒙古人民出版社，1989
10. 《嘉庆重修一统志》卷 548《牧厂》，上海：上海书店出版社，1984 年影印版。金志章、黄可润：《口北三厅志》卷六，考牧。
11. 本文中涉及到的蒙古语转写、词义均以内蒙古大学蒙古学研究院、蒙古语文研究所编写，内蒙古大学出版社于 1999 年 6 月出版的《蒙汉词典（修订本）》为依据，之后不再单独注释。
12. 河北省张北县地名办公室：《张北县地名资料汇编》，1984
13. 《嘉庆重修一统志》卷 548《牧厂》，上海：上海书店出版社，1984 年影印版。
14. 朱诗婷：《清代察哈尔游牧八旗政区边界研究》，硕士学位论文，中国人民大学，2015
15. 金志章、黄可润：《口北三厅志》卷六，考牧。
16. 民国《察哈尔省通志》，卷 4，《疆域篇之四》，郑州：中州古籍出版社，2016 年影印本。
17. 朱诗婷：《清代察哈尔游牧八旗政区边界研究》
18. 马宝军：《镶黄旗志》，呼和浩特：内蒙古人民出版社，1999
19. 潘小平、武殿森：《察哈尔史》，呼和浩特，内蒙古人民出版社，2012
20. 参见额而敦巴特尔著：《崇礼县境内的察哈尔镶黄旗蒙古人》
21. 周清澍：《内蒙古历史地理》，呼和浩特：内蒙古高等教育自学考试委员会编印，1991
22. 周振鹤：《中国历史政治地理十六讲》，北京：中华书局，2013

“СОЁЛЫН ЖИМЭЭР” Соёл Судлалын Төвөөс
кирилл үсэгт хөрвүүлсэн судалгааны бүтээлээс

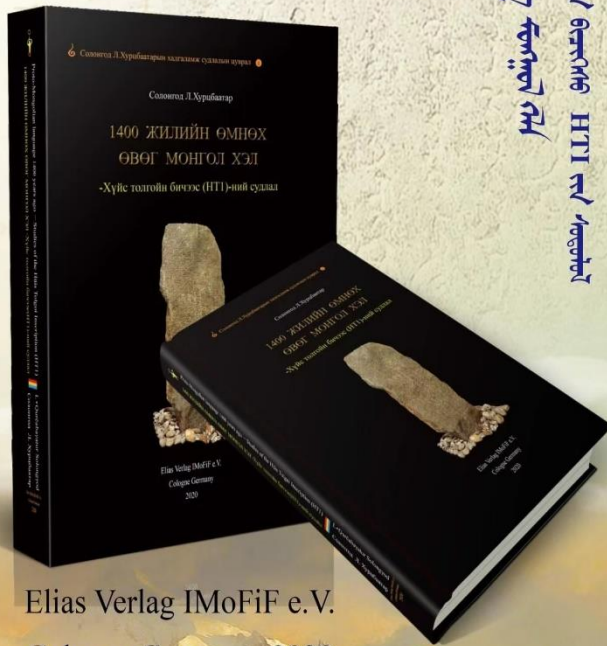
1400 ЖИЛИЙН ӨМНӨХ ӨВӨГ
МОНГОЛ ХЭЛ

1400 ЖИЛИЙН ӨМНӨХ ӨВӨГ
МОНГОЛ ХЭЛ

1400 ЖИЛИЙН ӨМНӨХ ӨВӨГ
МОНГОЛ ХЭЛ

1400 ЖИЛИЙН ӨМНӨХ ӨВӨГ
МОНГОЛ ХЭЛ

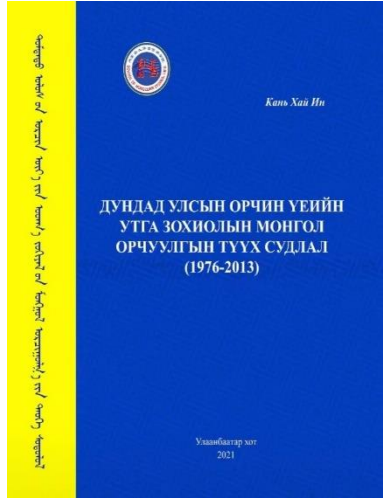
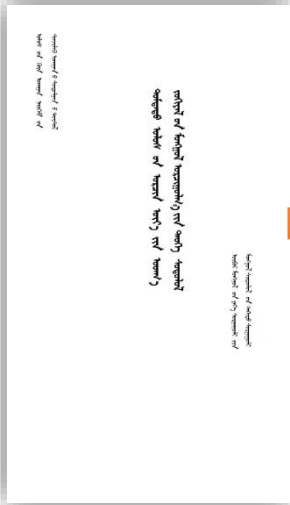
1400 ЖИЛИЙН ӨМНӨХ ӨВӨГ
МОНГОЛ ХЭЛ

Elias Verlag IMoFiF e.V.
Cologne Germany 2020

КИРИЛЛ ҮСЭГТ ХӨРВҮҮЛЖ, ЭРХЛЭН ХЭВЛҮҮЛСЭН СУДАЛГААНЫ БҮТЭЭЛ

ᠠᠨᠲᠤᠨ ᠮᠣᠰᠲᠠᠭᠲᠤ ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠳᠠᠯᠠᠭᠤ ᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤ ᠠᠨᠲᠤᠨ ᠮᠣᠰᠲᠠᠭᠲᠤ ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠳᠠᠯᠠᠭᠤ

“СОЁЛЫН ЖИМЭЭР” эрдэм шинжилгээний сэтгүүлд
ISSN: 2791-1446 **өгүүлэл хүлээн авах**

Ерөнхий шаардлага:

- Урьд өмнө хэвлэгдээгүй байх
- Монгол судлал ба түүх, соёлын чиглэлийн асуудлыг хөндсөн байх
- Шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, шинэлэг үзэл санаа дэвшүүлсэн байх
- Судалгааны логик уялдаа, дэс дараалал тодорхой байх

Техник шаардлага:

- Кирил үсгээр бичигдсэн байх (үүний хамт гарчиг, товч агуулга, түлхүүр үг зэргийг англи хэл дээр бичих)
- Хэл зүй хийгээд найруулга зүйн ямар нэг алдаагүй байх
- Үг үсгийн алдаагүй байх
- Цаасны хэмжээ В5
- Үсгийн өндөр 12
- Эшлэл зүүлтийг тухайн хуудсанд хийх эсвэл АРА форматаар бичсэн байх (үсгийн өндөр 10)
- Нүүрийн тоо – 8-20

Судалгааны ажлын бүтэц:

Гарчиг

- Гарчиг англи хэл дээр (content)
- Судлаачийн овог нэр, эрдмийн цол зэрэг, эрхэлж буй ажил, и-мэйл хаяг, утасны дугаарыг бичих
- Товч агуулга
- Товч агуулга англи хэл дээр (summary)
- Түлхүүр үг
- Түлхүүр үг англи хэл дээр (key word)
- Судалгааны үндсэн хэсэг
- Дүгнэлт
- Ном зүй
- Дагалдуулал (хэрвээ шаардлагатай бол үйлдэх)

Өгүүлэл хэвлэгдэх явц:

- Өгүүлэл хүлээн авна.
- Өгүүллийг редакцийн гишүүд шүүн хэлэлцэнэ.
- Хэвлэх ба үл хэвлэхийг шийднэ.
- Хэвлэгдэх боломжтой засварлах, өөрчлөх зүйлс буйг мэдэгдэнэ (тодорхой хугацаа өгнө).
- Өгүүлэл хэвлэгдэнэ.

